

Uniwersytet Szczeciński
Szkola Doktorska

Łukasz Koremba
Nr albumu: 2328

**Wizualność pieczęci jako środek reprezentacji miast Księstwa
Pomorskiego w średniowieczu**

Praca doktorska

Promotor: dr hab. Agnieszka Gut, prof. US

Pracę wykonano w Instytucie Historycznym Uniwersytetu
Szczecińskiego

Szczecin, 2023

Spis treści

Wstęp.....	3
Rozdział 1. Wpływ dziejów miast Księstwa Pomorskiego na wizualność pieczęci	13
1.1. Prawo miejskie i rozwój samorządu miejskiego	13
1.2. Znaczenie polityczne miast i udział w przedstawicielstwach stanowych	26
1.3. Życie gospodarcze miast	32
1.4. Życie religijne.....	37
1.5. Podsumowanie.....	39
Rozdział 2. Elementy składowe sfery wizualnej pieczęci.....	40
2.1. Legenda pieczęci miejskiej na Pomorzu Zachodnim	40
2.2. Motywy ikonograficzne w wyobrażeniach napieczętych.....	53
2.3. Rozmiar i kształt pieczęci miejskiej	78
2.4. Barwa materiału pieczętnego i sposób mocowania pieczęci do dokumentu jako celowe i jednostkowe elementy informacyjne pieczęci	80
2.5. Podsumowanie.....	83
Rozdział 3. Treść komunikatu pieczęci miejskiej – reprezentacja miasta	85
3.1. Nadawcy i odbiorcy komunikatu pieczęci miejskiej	85
3.2. Zróżnicowanie pieczęci w ramach systemu sfragistycznego i zmiana treści komunikatu	92
3.3. Dobór treści komunikatu i schematy kompozycyjne	96
3.4. Wzajemne relacje między znakami	103
3.5. Konwencjonalność komunikatu pieczęci miejskiej.....	107
3.6. Podsumowanie – pieczęć w procesie komunikacji społecznej.....	108
Zakończenie	111
Spis tabel	113
Spis ilustracji.....	114
Bibliografia.....	115
Aneks.....	I

Wstęp

Celem niniejszej rozprawy jest odpowiedź na pytanie, w jaki sposób wizualność pieczęci służyła do reprezentacji miast Księstwa Pomorskiego w średniowieczu. Wizualność rozumiemy tutaj jako wszystkie aspekty pieczęci postrzegane wzrokowo, tj. inskrypcję otokową, wizerunek napieczętny, kształt i rozmiar typariusza, barwę materiału pieczętnego użytego do wykonania odcisku, a także takie techniczne aspekty jak sposób zabezpieczenia odcisku (kontrasygillacja, odcisk palca na odwrocie) i metoda łączenia go z dokumentem. Termin *wizualność* zdefiniował Marcin Hlebionek, odróżniając go tym samym od *ikonografii* i *obrazowości* (*Bildlichkeit*)¹. Taka perspektywa pozwala uchwycić cały, kompletny komunikat pieczęci, w którym informacje przekazywane różnymi kodami uzupełniały się nawzajem.

Reprezentacja to: „zdolność do zastępowania nieobecnego, przywoływania w umyśle użytkownika czegoś, czym znak sam w sobie nie jest, «stania za» coś, co nieobecne lub niewidoczne, to fundamentalna cecha, funkcja i sens istnienia znaków”². Postrzeganie pieczęci z perspektywy znaku reprezentującego swojego dysponenta, nie jest niczym nowym. W polskiej literaturze już Zenon Piech w latach 90. postulował użycie semiotyki do badań nad pieczęciami i traktowanie ich jako znaków³. Jak wykazała Brigitte Miriam Bedos-Rezak, zdolność średniowiecznych pieczęci do reprezentowania swoich właścicieli miała umocowanie teoretyczne w średniowiecznym dyskursie teologii i semiotyki⁴. Jak podkreśla badaczka, pieczęć zastępowała (reprezentowała) jej użytkownika poprzez swoją indeksującą naturę⁵. Znaki działające w trybie indeksującym (wskazującym) to takie, które oznaczają coś, poprzez bezpośredni związek z tym⁶. Tak samo odcisk pieczęci jest bezpośrednim efektem działania pieczętującego dysponenta. Jest śladem jego akcji, a więc niejako zastępuje go, jest obecny w jego imieniu.

---

¹ M. Hlebionek, *Miasto na pieczęci Wokół wizualności pieczęci miejskich z terenu Prus*, „Zapiski Historyczne”, T. 84, 2019, nr 1, s. 85.

² M. Lisowska-Magdziarz, *Znaki na uwiezi. Od semiologii do semiotyki mediów*, Kraków 2019, s. 89.

³ Z. Piech, *Znak jako przedmiot badań historycznych*, w: *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, T. 1, cz. 2*, pod red. J. Staszewskiego, Gdańsk-Toruń 1995, s. 245–258.

⁴ B.M. Bedos-Rezak, *In search of a semiotic paradigm: the matter of sealing in medieval thought and praxis (1050-1400)*, w: *Good impressions: image and authority in medieval seals*, red. N. Adams, J. F. Cherry, J. Robinson, London 2008, s. 2–3; eadem, *Ego, Ordo, Communitas. Seals and The Medieval Semiotics of Personality (1200-1350)*, w: *Die Bildlichkeit korporativer Siegel im Mittelalter. Kunstgeschichte und Geschichte im Gespräch*, red. M. Späth, Köln - Weimar - Wien 2009, s. 51; eadem, *Medieval Identity: A Sign and a Concept*, „The American Historical Review”, T. 105, 2000, s. 1521.

⁵ Eadem, *In Search...*, s. 2.

⁶ D. Chandler, *Wprowadzenie do semiotyki*, tłum. K. Hellett, Warszawa 2011, s. 61–63.

Pieczęć jest nie tylko śladem obecności jej dysponenta i tym samym świadectwem jego woli, ale także medium przekazującym ważne dla niego treści ideowe. Z. Piech nazwał to informacyjną/propagandową funkcją pieczęci⁷. Przy jej pomocy właściciel typariusza przedstawiał siebie światu jako takiego, jakim chciał, by go widziano. Jak trafnie stwierdził Vitaliy Perkun: „Kiedy mówimy o pieczęci, to artykułujemy potrzebę przekazu, wyrażenia czegoś. Pieczęć stanowi bowiem medium, które zawiera potencjał informacyjny, kod kulturowy ludzi lub instytucji, pokazuje sposób myślenia i przekazuje go poprzez estetyczne wartości, pojmowanie hierarchii społecznej”⁸. Dlatego, celem pracy jest odczytanie i analiza przekazu pieczęci miejskich, odpowiedź na pytanie, w jaki sposób miasta pomorskie chciały się zaprezentować światu, jakie treści chciały przekazać nowopowstające gminy.

Komunikat zawarty na pieczęci trafiał do szerokiego grona odbiorców, ponieważ był powielany poprzez wielokrotne odciskanie tłoka w wosku każdorazowo przy uwierzytelnianiu dokumentów. W ten sposób pieczęć uczestniczyła w procesie komunikacji społecznej⁹. W pracy podjęto próbę omówienia tego procesu, poprzez określenie nadawców komunikatu pieczęci i kręgu odbiorców.

Zasięg terytorialny pracy obejmuje obszar Księstwa Pomorskiego, tworu państwowego powstałego w XII wieku. Synowie pierwszego księcia pomorskiego – Warcisława – podzieli władztwo na dzielnicę szczecińską i dymińską. Kolejny duży podział miał miejsce w roku 1295, kiedy to wyodrębniły się księstwa szczecińskie i wołogoskie. Do tej drugiej dzielnicy przyłączono w 1317 r. ziemię słupską, 1320 ziemię sławieńską¹⁰, a w 1325 r. księstwo rugijskie, będące wcześniej pod panowaniem lokalnej dynastii. Od lat 40. XIII zaczęło powstawać władztwo biskupów kamińskich, dążących do uniezależnienia się od książąt. Na wszystkich tych obszarach powstawały w XIII wieku miasta nowego typu, których pieczęcie stanowią przedmiot badań niniejszej pracy. Z obszaru zainteresowań wyłączyliśmy te miasta, które w okresie średniowiecza odpadły od Księstwa Pomorskiego, takie jak Angermünde, czy Prenzlau. Nie uwzględniliśmy także miast ziemi lęborsko-bytowskiej. Obszar ten został przekazany w

---

⁷ Z. Piech, *Ikonaografia pieczęci Piastów*, Kraków 1993, s. 11.

⁸ V. Perkun, *Pieczęć jako „forma symboliczna”*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, T. 75, 2020, nr 3, s. 60.

⁹ Na ten temat m.in.: M. Hlebionek, *Pieczęć jako medium, dzieło sztuki i źródło historyczne*, w: *Opracowanie materiałów sfragistycznych w archiwach. Wyniki prac zespołu naukowego powołanego przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych do przygotowania wskazówek metodycznych do opracowania materiałów sfragistycznych z zasobów archiwów państwowych*, red. P. Gut, M. Hlebionek, Warszawa 2020, s. 59.

¹⁰ W starszych ujęciach podręcznikowych przejęcie ziemi sławieńskiej łączono z przyłączeniem ziemi słupskiej, natomiast rok 1320 uzasadnił A. Bugaj, *Problem przynależności politycznej ziemi sławieńskiej w latach 1316-1320*, w: *Gdańskie studia z dziejów średniowiecza*, nr 9, 2003, s. 38.

1454 roku dożywotnio księciu pomorskiemu Erykowi II przez króla Polski, jednak po śmierci Eryka nie został oddany i do końca interesującego nas okresu jego statut prawny był nieuregulowany¹¹. Ze względu na tak późne dołączenie ziemi lęborsko-bytowskiej do Księstwa Pomorskiego, trudno doszukiwać się związków między pieczęciami Lęborka, Bytowa czy Łeby a sygillami miast pomorskich.

Powstałe w średniowieczu typariusze miejskie były niejednokrotnie używane przez władze miast jeszcze w nowożytności, dlatego wybór ram czasowych stanowi w sfragistyce pewną trudność. W dysertacji zdecydowano się na opisanie pierwszego okresu funkcjonowania pieczęci miejskich, a więc średniowiecza. Pieczęcie pojawiły się wraz lokacjami miast na prawie niemieckim przed połową XIII wieku. Większy problem sprawia wyznaczenie cezury końcowej tego okresu. Przełomowym etapem dziejów Księstwa Pomorskiego były rządy Bogusława X, który w 1478 r. zjednoczył kraj i poprzez szereg reform podłożył pod nowożytne państwo. Bogusław X zmarł w 1523 roku i to właśnie tę datę przyjęliśmy w pracy za końcową. Tym samym włączamy w zakres badań pierwsze dekady XVI wieku, kiedy to pojawiły się pieczęcie z charakterystyczną dla przełomu XV i XVI wieku kapitałą protorenesansową, dotychczas nieomówioną przez sfragistyków pomorskich, a także pierwsze typariusze z kapitałą nowożytną.

Pieczęcie miast Księstwa Pomorskiego interesowały już nowożytnych autorów niemieckich jako źródła do poznania herbów miast¹². Nieliczne XIX-wieczne prace poświęcone sfragistyce miast, zachowały wartość po dziś dzień, zwłaszcza należy tu wspomnieć o artykule Ferdinanda Fabriciusa o pieczęciach Stralsundu¹³. Jednak przełomem okazała się praca Ottona Huppa¹⁴. Tenże próbując ustalić właściwy kształt herbów miejskich, przeprowadził skrupulatną kwerendę w archiwach i zbiorach niemieckich, w wyniku której odnalazł i opisał dawne pieczęcie każdego z miast. Zachował przy tym naukowy krytycyzm, zwłaszcza w podejściu do pieczęci znanych jedynie z rysunków. Mimo, że w pracy O. Huppa można dopatrzeć się nieścisłości lub nawet rzadko występujących błędów, to dzieło niemieckiego heraldyka pozostaje nadal aktualne jako katalog pieczęci miejskich.

---

¹¹ Z. Szultka, *Lębork w czasach nowożytnych*, w: *Dzieje Lęborka*, red. J. Borzyszkowski, Lębork-Gdańsk 2009, s. 101–102, tam także starsza literatura.

¹² Na ten temat: A. Gut, *Źródła wiedzy heraldycznej Ludwiga Wilhelma Brüggemanna. Herby miejskie w Ausführliche Beschreibung des gegenwärtigen Zustandes des Königl. Preussischen Herzogtums Vor- und Hinter-Pommern*, „Przegląd Zachodniopomorski”, T. 33 (62), 2018, nr 1, s. 79–98.

¹³ F. Fabricius, *Die älteren Siegel der Stadt Stralsund*, „Vierteljahrsschrift für Heraldik, Sphragistik und Genealogie”, T. 2, 1874, s. 101–120.

¹⁴O. Hupp, *Die Wappen und Siegel der deutschen Städte, Flecken und Dörfer, t. 1: Königreich Preussen, z. 2: Pommern, Posen und Schlesien*, Frankfurt a. M. 1898.

Z dzieła O. Huppa chętnie i często korzystali późniejsi heraldycy i sfragiści, a zwłaszcza autorzy polscy, dla których Pomorze Zachodnie stało się nowym obszarem badawczym po II wojnie światowej. Od końca lat 50. zaczęły się ukazywać prace wybitnego polskiego sfragistyka i numizmatyka Mariana Gumowskiego dotyczące pieczęci i herbów miast pomorskich¹⁵. Badacz uwzględnił miasta pomorskie również w swojej monografii o najstarszych pieczęciach miast polskich z XIII i XIV wieku¹⁶. Niestety największą wadą prac Mariana Gumowskiego, powielaną potem przez kolejnych polskich autorów, było omawianie wyłącznie pieczęci tych miast Pomorza Zachodniego, które po 1945 roku znalazły się granicach Polski. Tym samym brakowało w nich szerszego, porównawczego spojrzenia na sfragistykę całego historycznego regionu, jakim było Księstwo Pomorskie. Ponadto M. Gumowski znał wiele pieczęci jedynie z opisów O. Huppa, co nie przeszkadzało mu w formułowaniu śmiałych tez, czy nawet polemizowaniu z niemieckim heraldykiem¹⁷.

Dopiero Kazimierz Bobowski włączył w krąg swoich zainteresowań również pieczęcie miast pomorskich leżących na zachód od Odry. W swoich artykułach omówił symbolikę pieczęci Demminu¹⁸, zaś w niewielkiej, popularnonaukowej monografii przedstawił najstarsze pieczęcie miast z całego historycznego regionu Pomorza Zachodniego¹⁹.

W polskiej literaturze tego okresu dominowały prace poświęcone herbom miejskim, korzystające w mniejszym lub większym stopniu z materiałów sfragistycznych oraz pracy O. Huppa²⁰. Nowoczesne, bazujące na semiotyce spojrzenie na heraldykę i sfragistykę miejską przyniosły prace Wojciecha Strzyżewskiego²¹. Autor skupił się na herbach, jednak umiejętnie

¹⁵ M. Gumowski, *Pieczęcie i herb Słupska*, „Zapiski Koszalińskie”, nr 4, 1959, s. 3–14; idem, *Koszalin - jego herb i pieczęcie*, w: *Z dziejów Koszalina*, red. H. Janocha, Poznań 1960, s. 95–106; idem, *Pieczęcie i herby niektórych miast pomorskich*, „Przegląd Zachodniopomorski”, T. 15, 1971, nr 3, s. 113–132; idem, *Najstarsze pieczęcie i herby Pyrzyca, Lipian i Wierzbna*, „Zeszyty Pyrzyckie”, nr 5, 1974, s. 179–182.

¹⁶ idem, *Najstarsze pieczęcie miast polskich z XIII i XIV wieku*, Toruń - Łódź 1960.

¹⁷ Krytyczne uwagi na temat prac M. Gumowskiego dotyczących sfragistyki pomorskiej poczyniła: A. Gut, *Heraldyka i sfragistyka zachodniopomorska w badaniach Mariana Gumowskiego*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, T. 12 (23), 2013, s. 147–155.

¹⁸ K. Bobowski, *Symbolika pieczęci i herbu miasta Dymina na tle motywów obrazowych pieczęci miejskich Pomorza Zachodniego*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, T.43, 1988, nr 2, s. 245–254; idem, *Stadtwappen und Siegel erzählen Geschichte: heraldische Insignien der Stadt Demmin*, w: „Der gemeinsame Weg”, 1994, s. 32–33; idem, *Die Siegel und die Bildung des Wappens der Stadt Demmin seit der Mitte des 14. Jahrhunderts bis 1648*, w: *Beiträge zur Geschichte Vorpommerns. Die Demminer Kolloquien 1985-1994*, red. H. T. Porada, Schwerin 1997, s. 169–173.

¹⁹ K. Bobowski, *Dawne pieczęcie na Pomorzu Zachodnim: zabytki prawa i kultury z epoki Gryfitów*, Szczecin 1989.

²⁰ Warto wymienić chociażby: M. Czerner, *Cztery godła miasta Koszalina*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, T. 11, 1981, s. 89–98; idem, *Herby miast województwa koszalińskiego*, Koszalin 1989; T. Białecki, *Herby miast Pomorza Zachodniego*, Szczecin 1991.

²¹ W. Strzyżewski, *Symbolika religijna w herbach miast nadodrzańskich do końca XVIII w.*, „Rocznik lubuski”, T. 23, 1997, nr 1, s. 125–149; idem, *Herby rycerskie w godłach herbów miast śląskich, pomorskich i nowomarchijskich*, w: *Etos rycerski w Europie Środkowej i Wschodniej od X do XV wieku*, red. W. Peltz, J. Dudek,

wykorzystał w swoich badaniach pieczęcie miejskie, nawet średniowieczne. Niestety pieczęcie i herby miast zachodniopomorskich zostały tutaj omówione dość pobieżnie pośród znaków innych miast zachodniej Polski. Ponownie nie uwzględniono tutaj jako materiału porównawczego pieczęci i herbów miast Pomorza Przedniego, które po 1945 roku pozostało w granicach Niemiec.

Wydawane w XXI wieku nowe monografie dotyczące dziejów konkretnych miast, dały asumpt do ponownego przyjrzenia się ich pieczęciom i herbom, co skutkowało pojawieniem się nowych publikacji na temat heraldyki i sfragistyki m.in. Koszalina, Trzebiatowa, Maszewa, czy Nowogardu²². Należy także zwrócić uwagę na nowe prace omawiające bazę źródłową²³ oraz ważną publikację R. Gazińskiego i G. Horoszko na temat monet pomorskich, w której porównano ich ikonografię z miejskimi pieczęciami²⁴.

Artykuły Bogdana i Kazimierza Bobowskich przyniosły pewne szersze spojrzenie na zagadnienie symboliki pieczęci pomorskich, ale ograniczone tylko do wybranych motywów ikonograficznych²⁵. Wprost o pieczęciach i herbach jako mediach społecznej komunikacji możemy przeczytać dopiero w studium dotyczącym Kamienia Pomorskiego opublikowanym przez Agnieszkę Gut²⁶.

Zielona Góra 1997, s. 137–144; idem, *Godła „mówiące” herbów miast śląskich, wschodniopomorskich i zachodniopomorskich do końca XVIII wieku*, „Studia Zachodnie”, T. 3, 1998, s. 65–80; idem, *Treści symboliczne herbów miejskich na Śląsku, Ziemi Lubuskiej i Pomorzu Zachodnim do końca XVIII wieku*, Zielona Góra 1999.

²² S. Z. Kempisty, *Herby miasta Koszalina*, w: *Koszalin. T. 1. Z dziejów miasta do 1266 roku*, Koszalin 2001, s. 207–224; A. Tomaszewska, *Herb Trzebiatowa*, w: *Trzebiatów - spotkania pomorskie -2005 r.*, red. J. Kochanowska, Wołczkowo k. Szczecina 2006, s. 64–69; A. Gut, *Rozwój i symbolika herbu Maszewa*, w: *Maszewo i okolice na przestrzeni wieków*, red. A. Chlebowska, Szczecin 2008, s. 45–58; eadem, *Rozwój i symbolika herbu Nowogardu*, w: *Nowogard i okoliczności na przestrzeni wieków*, red. eadem, Szczecin 2010, s. 111–120.

²³ P. Gut, *Typariusze pieczęci miejskich i sądowych z herbami miejskimi w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie*, „Stargardia”, T. 4, 2004, s. 323–335; idem, *Kolekcja tłoków pieczętnych w zbiorze sfragistycznym Archiwum Państwowego w Szczecinie (1580-1950)*, „Szczeciński informator archiwalny”, nr 18, 2004, s. 51–146; A. Gut, P. Gut, *Zbiory sfragistyczne w Archiwum Państwowym w Szczecinie*, w: *Zbiory pieczęci w Polsce*, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 121–135; A. Pawłowska, *Zbiory sfragistyczne w Muzeum Narodowym w Szczecinie*, w: *Zbiory pieczęci...*, s. 239–252; Ł. Koremba, *Apparatus Sigillorum - nieznane źródło do sfragistyki miejskiej Pomorza Zachodniego. Autorstwo, czas i okoliczności powstania*, „Przegląd Zachodniopomorski”, T. 35 (64), 2020, nr 1, s. 5–21.

²⁴ R. Gaziński, G. Horoszko, *Herby i motywy heraldyczne na monetach zachodniopomorskich*, Szczecin 2005.

²⁵ K. Bobowski, *Symbolika religijna i kościelna w ikonografii pieczęci miast Pomorza Zachodniego*, w: *Najnowsze badania nad numizmatyką i sfragistyką Pomorza Zachodniego: materiały z konferencji naukowej 50 lat Działu Numizmatycznego Muzeum Narodowego w Szczecinie, 19-20 września 2002 roku*, red. G. Horoszko, Muzeum Narodowe, Szczecin 2004, s. 179–184; B. Bobowski, *Motywy gospodarcze na pieczęciach średniowiecznych i wczesnonowożytnych Goleniowa*, w: *Najnowsze badania nad numizmatyką i sfragistyką Pomorza Zachodniego: materiały z konferencji naukowej 50 lat Działu Numizmatycznego Muzeum Narodowego w Szczecinie, 19-20 września 2002 roku*, red. G. Horoszko, Muzeum Narodowe, Szczecin 2004, s. 185–189.

²⁶ A. Gut, *Herb miejski jako medium społecznej komunikacji. Treści symboliczne herbu Kamienia Pomorskiego do końca XIX wieku*, „Zapiski Historyczne”, T. 85, 2020, nr 3, s. 5–34.

Tymczasem niemiecka historiografia od czasu O. Huppa poświęciła niewiele uwagi pieczęciom miast pomorskim. Z rzadka występujące artykuły dotyczyły pieczęci m.in. Stargardu, Koszalina, Pyrzyc, Wolgastu, Lassan, Penkun czy Usedom²⁷. Pewnym uzupełnieniem jest tutaj leksykon herbów miast NRD, w którym jednak poświęcono niewiele miejsca pieczęciom²⁸. Istotne prace, omawiające pieczęcie z wizerunkami statków, w tym także te należące do Goleniowa, Stralsundu i Barth opublikowali Herbert Ewe i Detlev Ellmers²⁹. Na szczególną uwagę zasługuje praca Ralfa-Gunnara Werlicha o pieczęciach i herbach Grimmen, w której autor przeanalizował m.in. wpływ sfragistyki książąt rugijskich na pieczęć miejską³⁰.

Już ten pobieżny przegląd literatury wskazuje na potrzebę nowego, całościowego ujęcia sfragistyki miejskiej Księstwa Pomorskiego. Synteza obejmująca pieczęcie z całego historycznego obszaru pozwoli uchwycić występujące między nimi podobieństwa wynikające z przepływu wzorców i inspiracji. Ponadto należy spojrzeć na pieczęcie jako na medium uczestniczące w społecznej komunikacji, a nie jedynie źródło do dziejów miejskiej heraldyki.

Podstawę źródłową pracy stanowią pieczęcie zachowane do naszych czasów w formie oryginalnych odcisków przy dokumentach, lakowych reprodukcji, odrysów oraz typariuszy. Największą wartość ma pierwsza kategoria źródeł. Odnajdując oryginalną pieczęć połączoną z dokumentem możemy określić rodzaj materiału pieczętnego, jego barwę (o ile nie uległ zbyt silnemu zabrudzeniu), sposób łączenia odcisku z dyplomem, czy formę ewentualnych zabezpieczeń odcisku. Ponadto, posiłkując się datą wystawienia dokumentu, możemy określić datację pieczęci, pamiętając jednak, iż najstarszy zachowany dokument nie musiał być pierwszym uwierzytelnionym daną pieczęcią.

Dokumenty wystawiane przez miasta są silnie rozproszone po różnych archiwach, odnalezienie ich wymagałoby szeroko zakrojonej i wieloletniej kwerendy, która może

---

²⁷ M. Hasenjäger, *Das Stargarder Wappen*, „Unser Pommerland”, R. 12, 1927, z. 1, s. 517.; J. Stampa, *Das Wappen der Stadt Stargard*, „Pommersche Zeitung”, nr 11, 1971, 13; J. Weber, *Zu den Wappen der Stadt Usedom*, w: Usedom: Geschichte und Geschichten. 700 Jahre Stadt Usedom, red. B. Metz, Usedom 1998, s. 69-74; B. Jordan, *Der Lachs - Wappentier der Stadt Lassan*, „Heimathefte für Mecklenburg und Vorpommern”, T. 9, 1999, nr 3, s. 32-33; H. Koch, *Die Geschichte des Pyritzer Wappens*, „Weizackerbrief”, 2001, nr 161, s. 5-9; L. Biewer, *Wolgast - Wappen erzählen Geschichte(n)*, „Pommern. Zeitschrift für Kultur und Geschichte”, T. 46, 2008, nr 4, s. 9-15; E. Dräger, *Rekonstruktion des ältesten Stadtwappens von Penkun*, w: *Festschrift zur 775-Jahrfeier der Stadt Penkun und dem Ortsteil Storkow: 1240 - 2015*, Penkun 2015, s. 12.

²⁸ *Lexikon Städte und Wappen der Deutschen Demokratischen Republik*, red. H. Göschel, Leipzig 1984.

²⁹ H. Ewe, *Schiffe auf Siegeln*, Rostock 1972; D. Ellmers, *Die mittelalterlichen Stadtsiegel mit Schiffsdarstellungen an der südlichen Ostseeküst*, w: *Schiffe und Seefahrt in der südlichen Ostsee*, red. H. bei der Wieden, Köln 1986, s. 41-88.

³⁰ R.-G. Werlich, *Siegel und Wappen der Stadt Grimmen*, w: *Die Marienkirche in Grimmen und ihre Gemeinde: Beiträge zur Kirchengeschichte einer pommerschen Stadt*, red. N. Buske, H. T. Porada, W. Schmidt, Kiel 2015, s. 241-264.

przynieść rezultaty niewspółmierne do nakładów pracy i środków. Wobec tego ograniczono się do zbiorów dokumentów przechowywanych w największych archiwach pomorskich – Landes- i Stadtarchiv w Greifswaldzie, Stadtarchiv w Stralsundzie oraz Archiwum Państwowego w Szczecinie. Zwłaszcza Landesarchiv Greifswald oraz Stadtarchiv Stralsund dysponują licznymi dokumentami wystawionymi przez różne miasta Księstwa Pomorskiego z zachowanymi pieczęciami, ich zbiory stanowią znaczą część materiału źródłowego niniejszej pracy. W archiwum miejskim w Greifswaldzie możemy znaleźć przede wszystkim średniowieczne dokumenty z pieczęciami tegoż miasta, zaś w archiwum szczecińskim odnajdziemy jedynie dwa średniowieczne dokumenty z zachowanymi pieczęciami Gryfina.

Niestety tylko przy niewielkiej części dokumentów wystawionych przez miasta zachowały się oryginalne pieczęci. Wiele odcisków zostało odciętych od dyplomów, zapewne w celach kolekcjonerskich i pozostały po nich tylko paski pergaminu. Zdarzały się także przypadki wydrapania odcisku typariusza z miseczki woskowej. Wiele odcisków jest także uszkodzonych, lecz wnikliwe porównywanie ich z lepiej zachowanymi reprodukcjami, niejednokrotnie pozwala na identyfikację konkretnych pieczęci.

Kolejną ważną grupę źródeł stanowią lakowe reprodukcje pieczęci. Cechuje je wierne odzwierciedlenie oryginałów, dlatego nadają się idealnie na potrzeby analizy ikonografii i inskrypcji sygillów. Zazwyczaj są także lepiej zachowane niż oryginalne odciski woskowe. Największy zbiór reprodukcji pieczęci miast pomorskich znajduje się w kolekcji Ottona Huppa, przechowywanej w Geheimnes Staatsarchiv Preussische Kulturbesitz w Berlinie-Dahlem. Całość podzielono na poszyty (*Hefts*) przyporządkowane trzem rejencjom, które obejmowały obszar ówczesnego Pomorza Zachodniego – szczecińską, stralsundzką i koszalińską. Jednak poszyty obejmujące miasta rejencji stralsundzkiej nie zachowały się do naszych czasów. Drugi ważny zbiór reprodukcji pieczęcimiejskich posiada Archiwum Państwowe w Szczecinie. Obejmuje on pieczęcie miast z całego obszaru Pomorza Zachodniego. Ponadto w pracy wykorzystano odciski lakowe ze zbiorów Muzeum Narodowego w Szczecinie i kolekcji Geheimnes Staatsarchiv PK.

Najbardziej niepewną grupą źródeł są odrisy pieczęci. Rysunek jest subiektywną wizją rysownika, który lepiej lub gorzej odczytał i zinterpretował widzianą przez siebie pieczęć. Często nie mamy także pewności, czy miał przed oczami rzeczywiście istniejącą pieczęć, czy raczej bazował na swojej fantazji. Problem subiektywizmu rysunku poruszyli już Marian

Gumowski i Sylwiusz Mikucki³¹. Wobec tego musimy zachować dużą ostrożność przy uwzględnianiu konkretnych rysunków w analizie.

Oczywiście bezsprzecznie wiarygodne są te odrisy, które przedstawiają pieczęć znaną z reprodukcji lakowych, czy oryginalnych odcisków, nawet jeśli są obarczone niewielkim błędem w pomiarze średnicy, czy drobną różnicą w zapisie legendy otokowej. W przypadku rysunków nieznanymi nam skądinąd pieczęci, musimy zachować szczególną ostrożność. Z całą pewnością należy odrzucić te, które zawierają błędy formalne, takie jak niedopasowanie stylistyczne inskrypcji napieczętej i wizerunku w polu pieczęci. Przykładem tego mogą być rysunki domniemanych pieczęci miasta Barth stworzone przez Johanna K. K. Oelrichsa, na których widzimy inskrypcję zapisaną majuskułą gotycką (wskazującą na XIII-XIV wiek) połączoną z renesansową tarczą gotycką lub z zapisem legendy wskazującym na rok 1518, jako na datę wytworzenia tłoka (zob. ryc. 1).

Ryc. 1. Rysunki rzekomych pieczęci Barth ze zbioru J. K. K. Oelrichsa. Źródło: Staatsbibliothek zu Berlin, Nachlass von J.K.K. Oelrichs, *Siegel von Städten und Ortschaften*, Nr. 145/1, Taf. 8.

Pewniejsze są także te rysunki, które nie mają ewidentnych błędów formalnych i przedstawiają wizerunek napieczęty podobny do ikonografii innych pieczęci danego miasta. Tutaj możemy z większą pewnością stwierdzić, że mamy do czynienia z reprodukcją realnie istniejącej pieczęci, która nie dotrwała do naszych czasów w innej formie.

³¹ M. Gumowski, *Sfragistyka Polska*, w: *Sfragistyka*, red. M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, Warszawa 1960, s. 264; S. Mikucki, *Zagadnienia wstępne*, w: *Sfragistyka*, s. 22, na temat rysunku jako sposobu reprodukcji pieczęci zob. także: M. Kadziszewska, P. Stróżyk, *Repertorium dawnych sposobów reprodukcji pieczęci*, w: *Zbiory pieczęci w Polsce*, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 526-527.

Najwięcej wątpliwość budzą odrisy, ukazujące zupełnie inny wizerunek, niż znamy z pozostałych pieczęci, którymi posługiwało się miasto. W taki przypadku możemy jedynie domniemywać, że miasto w pewnym momencie radykalnie zmieniło ikonografię swoich pieczęci, ale nie mamy co do tego całkowitej pewności. Wobec powyższego, w przypadkach pieczęci znanych jedynie z odrysu, musimy każdorazowo zaznaczać ich niepewną proveniencję. Tak też postąpiono w niniejszej pracy.

Największy zbiór odrysów pieczęci miast pomorskich pozostawił po sobie osiemnastowieczny bibliotekarz i kolekcjoner Johann K. K. Oelrichs. Cała kolekcja znajduje się obecnie w Staatsbibliothek w Berlinie. Już Otto Hupp przeprowadził krytykę źródłową rysunków, wybierając spośród nich te, które są uznawał za najbardziej wiarygodne i włączając ich kopie do swojego zbioru reprodukcji³². Tenże badacz odrzucił kompletnie niewiarygodne, tj. takie, na których umieszczono inskrypcje zapisane majuskułą gotycką w połączeniu z wizerunkami ewidentnie nowożytnymi (np. renesansowymi tarczami herbowymi). W stosunku do rysunków pieczęci niezachowanych w innej formie, O. Hupp zachował ostrożność i każdorazowo umieszczał w swojej książce informacje o pochodzeniu od Oelrichsa. W niniejszej pracy korzystano głównie z odrysów Oelrichsa znajdujących się w kolekcji o. Huppa, ponieważ zostały one już poddane wstępnej selekcji.

Zebrany materiał źródłowy jest efektem selektywnej kwerendy skupionej na największych kolekcjach dokumentów, reprodukcji i odrysów. Odciski pieczęci, ze względu na swoją specyfikę wędrujące od kancelarii nadawcy do archiwum odbiorcy, zazwyczaj są silnie rozproszone po wielu archiwach. Stąd wykonanie kompletnej kwerendy graniczy z niemożliwością. Na pewno przed przyszłymi badaczami pojawi się potrzeba skrupulatnej analizy bardzo obszernej dokumentacji nowożytnej, w której niekiedy także pojawiają się odciski ciągle używanych pieczęci średniowiecznych. Z pewnością jednak, zebrana tutaj baza źródłowa wystarczyła do realizacji postawionych celów badawczych.

W dysertacji wykorzystano oprócz analizy ikonograficznej i epigraficznej, także semiotyczną metodę analizy strukturalnej. Pozwala ona przyrzeć się relacjom między znakami użytymi do konstrukcji komunikatu. Metody tej używa się także w analizie innych typów mediów. Podejście semiotyczne, jak wcześniej wspomniano, nie jest obce sfragistyce. Pozwala ono spojrzeć na pieczętowanie jako na akt komunikacji. Posłużono się także pojęciami z

---

³² O. Hupp, op. cit., s. 2–3.

zakresu teorii komunikacji, które pozwoliły na precyzyjniejsze omówienie funkcjonowania pieczęci jako medium.

Pracę podzielono na trzy rozdziały. W pierwszym omówiono wybrane aspekty dziejów miast Księstwa Pomorskiego, które mogły mieć wpływ na sfragistykę miejską i treści umieszczane na tłokach pieczęci miejskich. Skupiono się przede wszystkim na prawnym statusie miast, ich fundatorach i posesorach, udziale w życiu politycznym księstwa, a także na miejskiej gospodarce, życiu religijnym, miejskich obwarowaniach. Tak zarysowany kontekst pozwolił na oparcie późniejszej analizy pieczęci na faktach z dziejów miast. Drugi rozdział zawiera szczegółowe omówienie wszelkich elementów składowych sfery wizualnej pomorskich pieczęci miejskich. Odniesiono się tutaj także do pieczęci fundatorów i właścicieli miast, w celu wykazania związków i podobieństw między nimi a typariuszami miejskimi. Rozdział trzeci traktuje o funkcjonowaniu pieczęci miejskich jako medium w procesie komunikacji społecznej. Zwrócono uwagę na twórców i nadawców komunikatu pieczęci oraz jego potencjalnych odbiorców. Wreszcie przeanalizowano samą treść komunikatu, zmiany jakie w niej zachodziły na przestrzeni dziejów i zróżnicowanie pieczęci w ramach systemów sfragistycznych miast. Do pracy dołączono także aneks zawierający opisy i zdjęcia wszystkich badanych pieczęci wraz z odesłaniami do literatury przedmiotu, w której daną pieczęć omówiono.

Rozdział 1. Wpływ dziejów miast Księstwa Pomorskiego na wizualność pieczęci

Poszukując czynników, które miały wpływ na wizualność pieczęci miejskiej, należy odwołać się do dziejów miast. Charakterystyczna działalność gospodarcza mieszkańców, znaczenie polityczne miasta i jego wpływ na losy państwa, ustrój i kształtowanie się samorządu gminy, kult określonego świętego – to wszystko wpływało w mniejszym lub większym stopniu na formę i treść komunikatu, jaki ośrodek miejski chciał przekazać za pomocą pieczęci. Oczywiście nie jesteśmy w stanie odtworzyć procesu decyzyjnego, w którym władarze miasta zdecydowali się ukształtować pieczęć miejską i tym samym wskazać konkretnych czynników mających wpływ na ich decyzję. Możemy jednak prześledzić dzieje miast i na ich podstawie określić charakterystyczne cechy ośrodków, które mogły znaleźć swoje odzwierciedlenie w wizualności sigillów. W niniejszym rozdziale omówiono różne aspekty dziejów miast Księstwa Pomorskiego w średniowieczu. Zwrócono uwagę przede wszystkim na proces powstawania miast na prawie niemieckim, kształtowanie się samorządu miejskiego, gospodarkę, znaczenie polityczne ośrodków i religijność miejską.

1.1. Prawo miejskie i rozwój samorządu miejskiego

Pieczęcie miejskie zaistniały w historii miast Pomorza Zachodniego dopiero po okresie lokacji na prawie niemieckim. Po lokacji gmina miejska otrzymała osobowość prawną i zdolność do wykonywania czynności prawnych, do czego niezbędna była właśnie pieczęć. Nowolokowane miasta upodabniały się do wykształconego w zachodniej Europie modelu ustroju miejskiego opartego na wspólnotowym zrzeszeniu się – *coniuratio*³³. Wykształcała się w nich samorządna wspólnota, której symboliczną reprezentację pragniemy omówić w niniejszej pracy. W związku z tym interesujące nas dzieje miast należy rozpocząć od momentu tzw. progu lokacyjnego, który zapoczątkował powstawanie miast nowego typu³⁴.

Samą lokację należy, wg. Benedykta Zientary, rozumieć trojako: jako założenie nowej osady, przekształcenie układu przestrzennego istniejącej już osady oraz jako akt prawny

---

³³ Na temat procesu wykształcania się modelu miasta komunalnego oraz jego rozprzestrzeniania zob. S. Gawlas, *O kształt zjednoczonego Królestwa. Niemieckie władztwo terytorialne a geneza społecznoustrojowej odrębności Polski*, wyd. 2, Warszawa 2000, s. 29; G. Dilcher, *Die kommunale Stadtverfassung des Mittelalters als europäisches Modell*, w: *Kulturelle Vernetzung in Europa. Das Magdeburger Recht und seine Städte*, red. G. Köster, C. Link, H. Lück, Dresden 2018, s. 217–222.

³⁴ O ośrodkach przedlokacyjnych zob. m.in. L. Leciejewicz, *Początki miast w nadbałtyckiej Europie*, w: *Czas, przestrzeń, praca w dawnych miastach. Studia ofiarowane Henrykowi Samsonowiczowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Wyrobisz, M. Tymowski, Warszawa 1991, s. 101–113.

dokonywany poprzez wydanie dokumentu albo publiczną deklarację na wiecu³⁵. W związku z tym, proces lokacyjny obejmował zarówno zmiany przestrzenne – powstanie nowego ośrodka, lub przebudowę starego, jak i nadanie prawa osadnikom³⁶. W lokacji brały udział trzy strony – właściciel gruntu, na którym miał być lokowany nowy ośrodek, zasadzca oraz osadnicy. Na zasadzcy spoczywały liczne obowiązki, takie jak sprowadzenie osadników, rozplanowanie przestrzenne nowej osady, rozdzielanie parceli itd. Za swoją pracę był wynagradzany – zostawał wójtem/sołtysem, otrzymywał łany ziemi zwolnione z czynszu oraz prawo zakładania młynów, łaźni, rzeźni, karczem i innych dochodowych instytucji³⁷. Nowe miasta lokowano zazwyczaj w pewnym nawiązaniu przestrzennym do wcześniej istniejącego ośrodka przedlokacyjnego³⁸. Ułatwiało to regulację stosunków własnościowych i tym samym przejęcie całości dochodów przez pana gruntowego (np. księcia)³⁹. Pomiędzy ośrodkiem przedlokacyjnym – słowiańskim – a nowym miastem lokacyjnym istniała kontynuacja pod względem funkcji⁴⁰.

Prawo niemieckie, na którym opierała się lokacja nowego ośrodka, było zestawem przywilejów osadniczych, takich jak wolność osobista, dziedziczne i zbywalne prawo do ziemi oraz własne sądownictwo⁴¹. Te wolności stanowiły podstawę ustroju miejskiego⁴². W przywileju lokacyjnym, regulowano kwestie związane głównie z przywilejami sołtysa-wójta⁴³. Należy przy tym zaznaczyć, że sama data wydania przywileju lokacyjnego ma znaczenie jedynie orientacyjne, ponieważ lokacja była długim procesem, a dokument mógł być wystawiony na różnych jego etapach⁴⁴.

---

³⁵ B. Zientara, *Przemiany społeczno-gospodarcze i przestrzenne miast w dobie lokacji*, w: *Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej. Przemiany społeczne a układy przestrzenne*, red. A. Gieysztor, T. Roślanowski, Warszawa-Poznań-Toruń 1976, s. 67–97.

³⁶ M. Młynarska-Kaletynowa, *O procesach lokacyjnych miast w Europie Środkowo-Wschodniej*, w: *Procesy lokacyjne miast w Europie Środkowo-Wschodniej. Materiały z konferencji międzynarodowej w Łądku Zdroju 28-29 października 2002 roku*, red. C. Buśko, M. Goliński, B. Krukiewicz, Wrocław 2006, s. 13.

³⁷ Na temat obowiązków zasadzcy i jego wynagrodzenia zob. B. Zientara, *Działalność lokacyjna jako droga awansu społecznego w Europie środkowej XII-XIV wieku*, *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*, nr 1, 1981, s. 49-50.

³⁸ Modele relacji przestrzennej pomiędzy ośrodkami przedlokacyjnymi i polokacyjnymi wyróżnił M. Rębkowski, *Pierwsze lokacje miast w księstwie zachodniopomorskim. Przemiany przestrzenne i kulturowe*, Kołobrzeg 2001, s. 53–58.

³⁹ S. Gawlas, *Przełom lokacyjny w dziejach miast środkowoeuropejskich*, w: *Civitas Posnaniensis. Studia z dziejów średniowiecznego Poznania*, Poznań 2005, s. 159.

⁴⁰ J. M. Piskorski, *Miasta księstwa szczecińskiego do połowy XIV wieku*, wyd. 2, Poznań-Szczecin 2005, s. 82–83.

⁴¹ B. Zientara, *Źródła i geneza „prawa niemieckiego” (ius Teutonicum) na tle ruchu osadniczego w Europie zachodniej i środkowej w XI-XII w.*, *Przegląd Historyczny*, T. 69, 1978, s. 51–55; G. Dilcher, op. cit., s. 229.

⁴² G. Dilcher, op. cit., s. 229.

⁴³ M. Młynarska-Kaletynowa, op. cit., s. 13.

⁴⁴ S. Gawlas, *O kształt zjednoczonego...*, s. 34.

Podczas lokacji określano wzorzec, tj. rodzaj prawa, jakim miał posługiwać się nowy ośrodek, przy czym wzorowano się na innym, starszym mieście. W ten sposób powstawała relacja opierająca się przekazywaniu m.in. wzorców prawnych między miastem macierzystym i „miastem-córką”, a nowopowstający ośrodek dołączał do określonej rodziny prawa⁴⁵. Na Pomorzu Zachodnim funkcjonowały dwa rodzaje prawa miejskiego: lubeckie i magdeburskie oraz ich odmiany: brandenburska i szweryńska⁴⁶. Od wyboru wzorca prawnego zależało, do kogo miasto będzie kierować prośby o rozstrzygnięcia spornych kwestii prawnych, tzw. ortyle. Miasto macierzyste było sądem wyższej instancji w kwestiach związanych z prawem miejskim⁴⁷. Na Pomorzu Zachodnim miejscowości posługujące się prawem magdeburskim miały swój sąd wyższy w Szczecinie, utworzony w 1243 roku. Sam Szczecin zwracał się o ortyle do Magdeburga⁴⁸, Maszewo do Stargardu, a Wierzbno prawdopodobnie do Pyrzyc⁴⁹. Bardziej skomplikowana wyglądała sytuacja w przypadku miast na prawie lubeckim. Na przykład dla Kołobrzegu, Kamienia i Usedom sądem wyższym był Greifswald, zaś dla Koszalina, Karlina, Słupska, Sławna i Bobolic – Kołobrzeg⁵⁰.

Dla badań nad wizualnością pieczęci jest ważne określenie kto dokonał lokacji danego miasta oraz kto był jego właścicielem w późniejszym czasie. Godło pana miasta bądź jego podobizna mogła pojawić się na gminnej pieczęci. Miasta na Pomorzu Zachodnim lokowali zarówno książęta, jak i biskupi, klasztory czy rycerstwo. W tabeli (tab. 1) przedstawiono liczbę miast założonych przez różnych władców gruntowych. Najwięcej, bo 40% ośrodków powstało z woli Gryfitów, czasami przy współudziale biskupa lub klasztoru, natomiast 29% lokacji dokonali rycerze. Dziesięć miast założyli niepomorscy władcy, np. książęta rugijscy, czy margrabiowie brandenburscy. Pozostałe ośrodki powstały z inicjatywy klasztorów i biskupów kamieńskich. W niektórych przypadkach trudno jest jednoznacznie wskazać, kto założył konkretne miasto. Zdarzało się też tak, że ośrodki zmieniały swoich właścicieli, przechodząc z rąk do rąk – dotyczyło to zwłaszcza mniejszych ośrodków.

---

⁴⁵ S. Dusil, *Stadtrechtsfamilien, Rechtsräume und die Verbreitung des Magdeburger Rechts. Überlegungen zu Begriffen und Konzepten*, w: *Kulturelle Vernetzung...*, s. 58; na temat problemu z koncepcją rodzin prawa miejskiego zob. *Ibidem*, s. 74.

⁴⁶ J. M. Piskorski, *Prawo magdeburskie w miastach Pomorza Zachodniego od XIII do XVIII wieku*, w: *idem, Pomeranika*, Warszawa 2020, s. 107.

⁴⁷ H. Lück, *Sächsisch-magdeburgisches Recht zwischen Elbe und Dnjepr. Rechtstransfer als verbindendes europäisches Kulturphänomen*, w: *Kulturelle Vernetzung...*, s. 18.

⁴⁸ J. M. Piskorski, *Prawo magdeburskie...*, s. 110.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 112.

⁵⁰ W. Ebel, *Lübisches Recht im Ostseeraum*, Köln-Opladen 1967, s. 20.

Tab. 1. Średniowieczne lokacje miejskie w Księstwie Pomorskim wg panów gruntowych i chronologii lokacji.

Panowie gruntowi dokonujący lokacji						
okres	Książęta pomorscy	Książęta wraz z władzą kościelną	Rycerstwo	niepomorscy władcy	Biskupi	Klasztory (w tym templariusze)
Do poł. XIII w.	5		2	3		
II poł. XIII w,	16	2	4	5	4	1
Do poł. XIV w,	2		8	2	2	1
II poł. XIV w.			2		1	
Do poł. XV w.			1			
Brak daty			1			
Razem :	23	2	18	10	7	2

Źródło: Opracowano na podstawie literatury

Znaczna część miast została założona przez księcia Barnima I. Wystawiony przezeń w 1243 roku dokument wieńczył długoletni proces lokacji Szczecina⁵¹. W 1243 roku książę lokował Stargard⁵², a około 1240-1249 roku założył Gartz⁵³. W 1249 rok wziął w posiadanie od klasztoru kołbackiego Dąbie⁵⁴ i rozpoczął budowę miasta, któremu nadano prawo magdeburskie prawdopodobnie w 1260 roku⁵⁵. W podobny sposób wziął w lenno i lokował ok. 1259 r. Ueckermünde⁵⁶. W 1254 roku Barnim założył Gryfino⁵⁷, zaś w 1268 nadał przywilej lokacyjny Goleniowowi, którego lokacja rozpoczęła się dwa lata wcześniej⁵⁸. Police powstały w 1260 roku⁵⁹. Miasteczko po 1284 roku przekazano dwóm kolejnym rodzinom rycerskim. Ostatecznie w 1321 roku trafiło pod panowanie Szczecina⁶⁰. Wszystkie te miasta otrzymały prawo magdeburskie, choć w przypadku Ueckermünde nie jest to pewne⁶¹. Natomiast Pyrzyce, będące miastem już w 1248 roku, posługiwały się na początku prawem brandenburskim⁶². Lubeckie prawo miejskie otrzymał z rąk Barnima w 1274 roku Kamień⁶³. Miasto znajdowało się w latach 1321-1355 pod panowaniem biskupim⁶⁴. Wolgast lokowano najprawdopodobniej przed 1259 rokiem⁶⁵. Przed 1264 otrzymał prawo miejskie Wolin⁶⁶. Lokacja Demminu musiała nastąpić między 1236 a 1249 rokiem⁶⁷. Oba miasta posiadały prawo lubeckie. Anklam

⁵¹ J. M. Piskorski, *Miasta księstwa...*, s. 51.

⁵² E. Rymar, *Fragmety dziejów Stargardu nad Iną do 1253 roku*, Stargardia, T. 7, 2013, s. 109.

⁵³ J. M. Piskorski, *Miasta księstwa...*, s. 51.

⁵⁴ Ibidem, s. 53.

⁵⁵ Ibidem, s. 53; K. Guzikowski, *Wokół lokacji Dąbia na prawie niemieckim*, w: *Dąbie poprzez wieki. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej 21 września 2010 roku z okazji 750. rocznicy lokacji Dąbia na prawie magdeburskim*, red. R. Gaziński, K. Marcinowski, Szczecin 2010, s. 11–13.

⁵⁶ J. M. Piskorski, *Miasta księstwa...*, s. 53–56.

⁵⁷ Ibidem, s. 56; K. Guzikowski, *Początki i rozwój miasta w średniowieczu*, w: *Dzieje Gryfina i okolic*, red. P. Kołosowski, wyd. 3, Gryfino 2009, s. 54; J. M. Piskorski, *Położenie przedlokacyjnego „Gryfina”*. Przyczynek do dziejów wików zachodniopomorskich, w: Idem, *Pomeranika...*, s. 74.

⁵⁸ H. Lesiński, *Z dziejów dawnego Goleniowa*, Przegląd Zachodniopomorski, T. 17, 1973, nr 2, s. 6; R. Gaziński, *Rozwój Goleniowa w okresie rozdrobnienia feudalnego (XIII-XV w.)*, w: *Dzieje Goleniowa (XIII-XX wiek)*, red. H. Lesiński, Goleniów 1990, s. 6; J. M. Piskorski, *Miasta księstwa...*, s. 63.

⁵⁹ J. M. Piskorski, *Miasta księstwa...*, s. 61; dokument z 1260 roku dokładnie omawia A. Kościelna, *Dokument lokacyjny nadania praw miejskich dla Polic*, w: *Police na przestrzeni dziejów*, red. W. Potkański, Police 2011, s. 50–65.

⁶⁰ J. M. Piskorski, *Miasta księstwa...*, s. 61; okres pod rządami rodzin rycerskich omówił K. Guzikowski, *Police pod rządami rodów rycerskich 1249-1321*, w: *Police na przestrzeni...*, s. 66–83.

⁶¹ Miasto posługiwało się później prawem lubeckim, ale ponieważ założył je Barnim I, przypuszcza się, że początkowo posiadało prawo magdeburskie, zob. J. M. Piskorski, *Prawo magdeburskie...*, s. 109.

⁶² E. Rymar, *Pyrzyce i okolice poprzez wieki*, Pyrzyce 2009, s. 51.

⁶³ Włodzimierz Stępiński, *Kamień Pomorski w XII i XIII wieku*, Warszawa-Poznań 1975, s. 101.

⁶⁴ G. Kratz, *Die Städte der Provinz Pommern. Abriß ihrer Geschichte, zumeist nach Urkunden*, Berlin 1865, s. 61.

⁶⁵ D. Lucht, *Die Städtepolitik Herzog Barnims I. von Pommern 1220-1278*, Köln-Graz 1965, s. 58; J. Wächter, *Wolgast im Mittelalter: erst wendisches Zentrum, dann deutsche Stadt*, Pommern. Zeitschrift für Kultur und Geschichte, T. 45, 2007, nr 4, s. 21.

⁶⁶ Według D. Luchta do lokacji musiało dojść w ostatnich latach życia księcia Warcisława III, tj. przed 1264 rokiem, zob. D. Lucht, op. cit., s. 61.

⁶⁷ Ibidem, s. 65.

założono przed 1264⁶⁸. Prawdopodobnie, tak samo jak w Ueckermünde, funkcjonowało w nim na początku prawo magdeburskie, zamienione potem na lubeckie⁶⁹. Między rokiem 1277 a 1281 książęta Barnim I i Bogusław IV lokowali wraz z opatem klasztoru w Białobokach Trzebiatów, znów na wzorcu prawnym lubeckim⁷⁰.

Według J. M. Piskorskiego, Altentreptow zostało lokowane przed 1264 rokiem przez Wacława III⁷¹. Tenże założył także Greifswald w 1250 roku⁷² oraz Gryfice, dla których wystawił dokument w 1262⁷³. Wszystkie te trzy ośrodki posiadały prawo lubeckie. Barnim III wydał przywilej dla Widuchowej w 1347 roku⁷⁴. Prawdopodobnie miasteczko miało status taki sam, jak miasta prywatne⁷⁵. Przed 1284 rokiem musiał być lokowany Penkun⁷⁶. Miasto mogło posługiwać się prawem magdeburskim od samego początku⁷⁷. Książę Bogusław IV założył na prawie niemieckim Usedom w 1298⁷⁸ i rok później nadał prawo miejskie Białogardowi, którego lokacja mogła rozpocząć się kilka lat wcześniej⁷⁹. Oba ośrodki posługiwały się prawem lubeckim. Nowe Warpno było lokowane zapewne przed 1295 rokiem na prawie magdeburskim⁸⁰. Lokacja Szczecinka mogła mieć miejsce najpierw w latach 1310-1313, a następnie została ponowiona około 1350 roku⁸¹.

Rody rycerskie i możnowładcze lokowały miasta, czyniąc z nich centra gospodarcze dla swoich posiadłości. Miasto Loitz, lokowane w 1242 roku przez rycerza Detleva von Gadebusch, w późniejszym czasie trafiło w ręce książęce⁸². Płotom nadał prawo lubeckie rycerz

---

⁶⁸ Ibidem, s. 30.

⁶⁹ J. M. Piskorski, *Prawo magdeburskie...*, s. 109.

⁷⁰ D. Lucht, op. cit., s. 77.

⁷¹ J. M. Piskorski, *Miasta księstwa...*, s. 60.

⁷² D. Kattinger, *Die Stadtentwicklung vom Ende des 13. Jahrhunderts bis 1500*, w: *Greifswald. Geschichte der Stadt*, red. H. Wernicke, Schwerin 2000, s. 33.

⁷³ R. Simiński, *Gryfice w średniowieczu (do 1523 roku)*, w: *Gryfice. Dzieje miasta*, red. T. Białecki, Szczecin 2013, s. 31.

⁷⁴ J. M. Piskorski, *Miasta księstwa...*, s. 67; możliwość nadania praw miejskich przed tym rokiem dopuszcza: E. Rymar, *Dzieje Widuchowej ok. 1150-1945*, w: *Widuchowa nad Odrą. Z dziejów dawnych i nowych*, red. E. Rymar, Widuchowa-Pyrzyce 1997, s. 56–58.

⁷⁵ E. Rymar, *Dzieje Widuchowej...* s. 67.

⁷⁶ J. M. Piskorski, *Miasta księstwa...*, s. 64.

⁷⁷ Idem, *Prawo magdeburskie...*, s. 108.

⁷⁸ D. Schleinert, *Die Geschichte der Insel Usedom*, Rostock 2012, s. 36.

⁷⁹ J. Spors, *Początki miasta lokacyjnego w Białogardzie*, *Zapiski Historyczne*, T. 52, 1987, nr 1, s. 14–15; B. Popielas-Szultka, *Początki lokacyjnego Białogardu*, w: *Białogard poprzez wieki*, red. A. Wirski, Koszalin 2000, s. 29–32.

⁸⁰ J. M. Piskorski, *Miasta księstwa...*, s. 66–67; J. M. Piskorski, *O początkach i czasie lokacji Nowego Warpna*, w: Idem, *Pomeranika...*, s. 102.

⁸¹ R. Simiński, *W średniowieczu (do 1523 roku)*, w: *Dzieje Szczecinka T. 1 (do 1939 r.)*, red. R. Gaziński, Szczecin-Szczecinek-Pruszcz Gdański 2010, s. 60–61.

⁸² H. Rischer, *Loitz – Übersicht zur Stadtgeschichte*, w: *Loitz - Stadt an der Peene*, red. D. Schleinert, R. Gunnar-Werlich, Schwerin 2008, s. 11.

Dobiesław z Otoka (Wotuch) w 1277 roku⁸³. Miasto potem należało do rodzin rycerskich Wedłów, Heydebreków i wreszcie, od 1367 roku, Ostenów⁸⁴. W rycerskich rękach było także Lassan lokowane przed 1291 rokiem, zapewne przez rycerzy z rodziny Schwerin⁸⁵. Na pograniczu pomorsko–rugijskim istniało od 1235 roku terytorium hrabiów Choćkowa – rodu Salzwedel⁸⁶. Około 1370 roku ród wymarł, a jego posiadłości przejęli książęta pomorscy⁸⁷. Na tym terytorium powstało miasto Gützkow. Nie wiadomo kto dokonał lokacji, najpewniej byli to sami hrabiowie, a miasto musiało otrzymać prawa przed 1294 rokiem⁸⁸. Łobez, Resko, Strzmiela i Węgorzyno założyli w swoich posiadłościach Borkowie. Około 1280 roku lokowali Resko⁸⁹. Druga połowa miasta znajdowała się pod panowaniem Vidantów, którzy rozciągnęli na nią prawo lubeckie w 1288 r.⁹⁰ W późniejszym czasie cały ośrodek znalazł się w rękach Borków. Łobez powstał przed 1295 rokiem⁹¹. W 1348 roku Jakub Bork wraz z synami nadał prawa miejskie dla Strzmiela⁹². Miasto ucierpiało w 1393 roku z powodu najazdu krzyżackiego i nie podniosło się już z upadku⁹³. W przypadku Węgorzyna lokacja mogła być rozciągniętym procesem między połową XIV i połową XV wieku⁹⁴. Wszystkie lokowane przez Borków miasta miały prawo lubeckie. Nie wiadomo kiedy lokowano należący do hrabiów von Everstein Nowogard na prawie magdeburskim, na pewno jednak wydarzyło się to na długo przed 1309 rokiem⁹⁵. Przedstawiciele rodu Święców lokowali Sianów, Polanów i Sławno na prawie lubeckim. Założenie Polanowa mogło nastąpić około 1315 roku⁹⁶. Sławno natomiast otrzymało

⁸³ L. Turek-Kwiatkowska, *Różwój miasta w okresie wczesnofeudalnym i feudalnym*, w: *Ploty. Dzieje miasta*, red. L. Turek-Kwiatkowska, Słupsk 1991, s. 21; najprawdopodobniej miasto założono na surowym korzeniu, zob. A. Janowski, *Początki Płotów w świetle nowych badań archeologicznych*, w: *Trzebiatów - spotkania pomorskie 2016*, red. J. Kochanowska, Trzebiatów 2017, s. 17–18.

⁸⁴ L. Turek-Kwiatkowska, *Różwój miasta w okresie wczesnofeudalnym i feudalnym...*, s. 22.

⁸⁵ K. Guzikowski, *Obce rycerstwo na Pomorzu Zachodnim do początku XIV wieku*, wyd. 2, Szczecin 2015, s. 155–156; według D. Luchta miasto lokował Barnim I, zob. D. Lucht, op. cit., s. 56.

⁸⁶ Na temat powstania hrabstwa zob. E. Rymar, *Choćków plemienny i kasztelański do około 1235 r.*, *Przegląd Zachodniopomorski*, T. 4 (33), 1989, nr 3–4, s. 303–337.

⁸⁷ B. Zientara, *Rozdrobienie feudalne (1295-1464)*, w: *Historia Pomorza, T. 1 do roku 1466 część 2*, red. G. Labuda, wyd. 2, Poznań 1972, s. 233.

⁸⁸ K. Guzikowski, *Obce rycerstwo...*, s. 155; według Waltera Kuhna miasto mogło zostać założone już przed połową XIII wieku, zob. idem *Die deutsche Stadtgründungen des 13. Jahrhunderts im westlichen Pommern*, *Zeitschrift für Ostforschung*, T. 23, 1974, s. 44.

⁸⁹ E. Rymar, *Pierwsze generacje rodu pomorskich Borków (XII-XIV w.)*, *Przegląd Zachodniopomorski*, T. 18 (47) 2003, nr 3, s. 16.

⁹⁰ M. Grzęda, *Z dziejów Reska i Węgorzyna (XIII-XVIII wiek)*, w: *Z dziejów ziemi lobeskiej...*, s. 70.

⁹¹ J. Podrański, *Z dziejów Łobza*, w: *Z dziejów ziemi lobeskiej...*, s. 55.

⁹² Idem, *Z dziejów Strzmiela*, w: *Z dziejów Strzmiela*, red. M. Frankel, Szczecin-Strzmiela 1998, s. 6; E. Rymar, *Pierwsze generacje...*, s. 25.

⁹³ J. Podrański, *Z dziejów Strzmiela...*, s. 8–9.

⁹⁴ P. Gut, *Węgorzyno – szlacheckie miasto prywatne w czasach nowożytnych*, *Przegląd Zachodniopomorski*, T. 34 (63), 2019, nr 2, s. 7.

⁹⁵ E. Rymar, *Pierwsze stulecie zachodniopomorskiego miasta Nowogard (do końca XIV w.)*, w: *Nowogard i okolice na przestrzeni wieków*, red. A. Gut, Szczecin 2010, s. 24.

⁹⁶ B. Popielas-Szultka, *Początki i lokacje miast na Pomorzu Sławieńsko Słupskim do połowy XIV wieku*, Słupsk 1990; miasto mogło zacząć się formować w II połowie XIII w., zob. J. Lux, *Die Entstehung der Stadt Pollnow vor*

dokument założycielski w 1317 roku, jego lokacja musiała zacząć się kilka lat wcześniej⁹⁷. W przypadku Sianowa dokument lokacyjny wystawił w 1343 Piotr III Święca, mogło to być zwieńczeniem procesu rozpoczętego wcześniej⁹⁸. Władztwo Święców zlikwidował w latach 1347-1357 Bogusław V. Miasteczka Sianów i Polanów otrzymał biskup kamiński⁹⁹. Wedłowie władali dwoma miastami w Księstwie Pomorskim. W ich rękę znajdował się Połczyn, wzmiankowany jako miasto już w 1337 roku¹⁰⁰ oraz Chociwel, którego dokument lokacyjny wystawiono w 1338 roku¹⁰¹. Nie wiadomo kiedy lokowana była Dobra należąca od 1352 roku do Dewitzów. Wedle dokumentu z 1461 roku miasteczko posługiwało się prawem lubeckim¹⁰². Tak samo nie znamy daty powstania Barwic należących do czterech rodzin rycerskich¹⁰³. Dobrzany powstały być może pod koniec XIII wieku i w 1336 roku zostały oddane w lenno rycerzom Steglitz¹⁰⁴. Wszystkie te ośrodki posługiwały się prawem lubeckim.

Spośród niepomorskich władców kilka miast lokowali książęta rugijscy, jeszcze przed przyłączeniem ich władztwa do Księstwa Pomorskiego, tj. przed 1325 rokiem. W 1234 roku Wisław I nadał prawo miejskie Stralsundowi¹⁰⁵. W jego pobliżu książę próbował lokować jeszcze jeden ośrodek – Schadegard – w 1269 roku, jednak szybko porzucił pomysł i miasto zlikwidowano¹⁰⁶. Przed 1255 rokiem zostało lokowane Barth¹⁰⁷, zaś w 1258 roku książę

---

700 Jahren mit einer Darstellung der Besitzverhältnisse des Schlosses und der Stadt vom Mittelalter bis zur Neuzeit, w: *Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej tom X Miasto i gmina Polanów*, red. W. Rączkowski, J. Sroka, Sławno-Polanów 2010, s. 177.

⁹⁷ J. Spors, *Początki miasta lokacyjnego w Sławnie*, Rocznik Koszaliński, nr 20, 1987, s. 40; Idem, *We wczesnofeudalnym Księstwie Sławieńsko-Słupskim i Gdańsko-Pomorskim w XII-XIV wieku (do roku 1306) i pod krótkotrwałym panowaniem brandenburskim (1306-1317)*, w: *Dzieje Sławna*, red. J. Lindmajer, Słupsk 1994, s. 85; B. Popielas-Szultka, *Lokacja Sławna na prawie lubeckim*, Scripta Historica, nr 24, 2018, s. 31–44.

⁹⁸ Eadem, *Początki i lokacje...*, s. 111.

⁹⁹ B. Zientara, *Rozdrobnienie feudalne...*, s. 232–233.

¹⁰⁰ A. Czachorowski, *Pogranicze Nowej Marchii z Pomorzem Zachodnim w XII-XVII w.*, w: *Dzieje powiatu świdwińskiego*, red. J. Lindmajer, E. Z. Zdrojewski, Poznań 1973, s. 80.

¹⁰¹ P. Gut, *Z dziejów Chociwla do końca XVIII wieku*, w: *Z dziejów Chociwla i okolic*, red. A. Puławski, Chociwel-Stargard 2018, s. 27; prawdopodobnie miasto powstało znacznie wcześniej, o czym świadczą zapisy w księdze ławniczej por. E. Rymar, *Chociwel i okolice oraz Wedłowie krzywicy i chociwelscy przed połową XIV wieku*, w: *Chociwel i okolice. Z dziejów dawnych i nowych*, red. A. Puławski, Chociwel 2021, s. 51.

¹⁰² K. Guzikowski, *Obce rycerstwo...*, s. 68.

¹⁰³ G. Kratz, op. cit., s. 18.

¹⁰⁴ L. Turek-Kwiatkowska, *Powstanie Dobrzan na tle osadnictwa wczesnohistorycznego*, w: *Dobrzany. Dzieje miasta*, red. eadem, Szczecin 1989, s. 8–9.

¹⁰⁵ K. Fritze, *Entstehung, Aufstieg und Blüte der Hansestadt Stralsund*, w: *Geschichte der Stadt Stralsund*, red. E. Herbert, wyd. 2, Weimar 1985, s. 17; G. Möller, *Stralow-Schadegard-Stralsund: Stadtgründung und frühe Stadtentwicklung - Eine archäologisch-historische Zusammenfassung*, w: *Vorbesiedlung, Gründung und Entwicklung. Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum 10*, red. M. Gläser, Lübeck 2016, s. 310.

¹⁰⁶ G. Möller, op. cit., s. 311.

¹⁰⁷ J. Wächter, *Grundzüge der Barther Geschichte*, w: *Stadt Barth 1255-2005. Beiträge zur Stadtgeschichte*, red. J. Scheffelke, G. Garber, Schwerin 2005, s. 16.

Jaromar II założył Damgarten¹⁰⁸. Tribsees posiadało prawa miejskie i radę już w 1267 roku¹⁰⁹. Również Darłowo na Pomorzu Sławięńsko-Słupskim lokował przez księcia rugijski Wisława II najpewniej w latach 1269-1270¹¹⁰. Ponownej lokacji miasta, które prawdopodobnie zostało zniszczone, dokonali Święcowie w 1312 roku¹¹¹. Grimmen prawdopodobnie powstało pod koniec XIII wieku¹¹². Jedynym miastem na wyspie Rugii w okresie średniowiecza było Garz, założone przed 1319 rokiem w następstwie nieudanej lokacji i przeniesienia miasta Rugendal¹¹³. Wszystkim tym ośrodkom nadano prawo lubeckie, za wyjątkiem Garz posługującym się szweryńską odmianą prawa¹¹⁴. Po roku 1250 prawdopodobnie margrabiowie brandenburscy lokowali Pasewalk na prawie magdeburskim¹¹⁵. Słupsk założył najpóźniej około 1260 książę gdański Świętopełk II. Ponowna lokacja miasta na prawie lubeckim miała miejsce w 1310 roku i przeprowadzili ją margrabiowie brandenburscy¹¹⁶.

Swój udział w lokacji miast mieli także ordynariusze kamieńscy. Biskup Herman von Gleichen wraz z księciem Wacławem III lokował w 1255 roku Kołobrzeg¹¹⁷, zaś w 1266 – już samodzielnie – założył Koszalin¹¹⁸. Oba ośrodki się prawem lubeckim. W 1278 roku Gleichen nadał prawa miejskie Maszewu, jednak samo miasto powstało dużo wcześniej, i już w 1274 roku miało wykształconą radę miejską¹¹⁹. Do 1451 roku należało do biskupów kamieńskich, zaś w 1466 zostało zastawione Eversteinom¹²⁰. Posługiwało się na początku

¹⁰⁸ A. Müller, *750 Jahre Damgarten*, Pommern. Zeitschrift für Kultur und Geschichte, T. 46, 2008, nr 3, s. 26.

¹⁰⁹ H. T. Porada, D. Schleinert, *Burg, Archidiakoniat, Schloß und Amt Tribsees. Die zentralörtlichen Funktionen einer pommerschen Stadt in Mittelalter und Neuzeit*, w: *Kirchliches Leben zwischen Trebel und Strelasund. Beiträge zur Geschichte des Kirschspiels und der Synode Grimmen*, red. H. T. Porada, W. Schmidt, Kiel 2019, s. 395.

¹¹⁰ B. Popielas-Szultka, *Początki i lokacje...*, s. 92; M. Żukowski, *Dzieje Darłowa. T. 1*, Darłowo 2020, s. 137.

¹¹¹ B. Popielas-Szultka, *Początki i lokacje...*, s. 98–99.

¹¹² G. Kratz, op. cit., s. 225.

¹¹³ C. Kratzke, H. Reimann, F. Ruchhöft, *Garz und Rugendahl auf Rügen im Mittelalter*, Baltische Studien NF, T. 90, 2004, s. 35; na temat lokacji obu miast zob. także S. Wichert, *Rugendal und Garz: Eine Skizze zu zwei mittelalterlichen Kleinstädten auf Rügen*, Baltische Studien NF, T. 92, 2006, s. 9–22.

¹¹⁴ J. M. Piskorski, *Prawo magdeburskie...*, s. 107.

¹¹⁵ Idem, *Miasta księstwa...*, s. 50.

¹¹⁶ J. Spors, *Kwestia datowania lokacji trzynastowiecznego miasta na prawie lubeckim w Słupsku*, Słupskie Studia Historyczne, 1993, s. 41; wg. B. Popielas-Szultki miasto lokowano w 1265 r. por. eadem, *Początki i lokacje...*, s. 46–77.

¹¹⁷ H. Riemann, *Geschichte der Stadt Kolberg aus den Quellen dargestellt von H. Riemann*, Kolberg 1924, s. 31; L. Leciejewicz, *Kołobrzeg w okresie wczesnofeudalnym (do 1255)*, w: *Dzieje Kołobrzegu*, red. H. Lesiński, Poznań 1965, s. 23; K. Guzikowski, *W sprawie dokumentu lokacyjnego Kołobrzegu*, w: *Civitas Cholbergiensis. Transformacja kulturowa w strefie nadbałtyckiej w XIII w.*, red. L. Leciejewicz i M. Rębkowski, Kołobrzeg 2005, s. 42; R. Benl, *Ursprünge und Anfänge der Stadt Kolberg*, Baltische Studien NF, T. 100, 2014, s. 19.

¹¹⁸ R. Marciniak, *Rozwój Koszalina w okresie rozdrobnienia feudalnego*, w: *Dzieje Koszalina*, red. B. Drewniak i H. Lesiński, Poznań 1967, s. 42; R. Simiński, *Czasy średniowiecza (1266-1523)*, w: *Dzieje Koszalina Tom I do 1945 roku*, red. R. Gaziński, E. Włodarczyk, Koszalin 2016, s. 65–66.

¹¹⁹ E. Rymar, *Maszewo pomorskie w czasach Massowów ze szczególnym uwzględnieniem osadnictwa na podzamczu w XIII-XIV wieku*, w: *Maszewo i okolice na przestrzeni wieków*, red. A. Chlebowska, Szczecin 2008, s. 34.

¹²⁰ Ibidem, s. 35.

prawem magdeburskim, które w 1286 zmieniono na lubeckie. W 1287 roku poświadczony jest miejski charakter Lipia, które już wtedy miało radę miejską i dysponowało pieczęcią¹²¹. Do miast lokowanych przez biskupów kamięńskich można – według Waltera Kuhna – zaliczyć także Jarmen, które miało miejski charakter już w 1287 roku¹²². Wierzbno mogło być lokowane przez biskupów kamięńskich na początku XIV wieku i być może używało prawa magdeburskiego¹²³. W 1321 roku miasto zakupili cystersi z Kołbacza¹²⁴. Biskup Fryderyk założył w 1340 roku Bobolice, nadając prawo lubeckie¹²⁵. Miasto na początku XV wieku znalazło się przejściowo pod panowaniem książęcym, później w rękach rodziny Massow i innych rodów rycerskich¹²⁶. O prawie miejskim w Karlinie wiadomo w 1385 roku, co oznacza, że posiadało miejski charakter przed tym rokiem¹²⁷.

Do lokacji przeprowadzonych przez zakony, poza wspomnianym Trzebiatowem, należy zaliczyć Banie założone przed rokiem 1296 przez templariuszy¹²⁸ i posługujące się prawem nawiązującym do magdeburskiego¹²⁹. Do klasztoru w Neuenkamp należał Richtenberg, lokowany przed 1351 rokiem na prawie lubeckim¹³⁰.

W wielu miastach pomorskich prawo magdeburskie zostało z czasem zamienione na lubeckie. Wynikało to ze wzrastających wpływów Hanzy na Pomorzu¹³¹. Wzorzec lubecki był lepiej dostosowany do handlowego charakteru miasta, czego przykładem mogą być różnice w prawie spadkowym¹³². Na lubeckie prawo przeszły miasta takie jak: Maszewo, Dąbie, Goleniów, Stargard, Anklam, Ueckermünde, Nowe Warpno¹³³, a także Chociwel¹³⁴. Banie i Gryfino dokonały tego dopiero w XVII wieku¹³⁵. W Nowogardzie zaś zmieniono prawo w 1309 roku¹³⁶.

¹²¹ A. Czachorowski, *Pogranicze...*, s. 111.

¹²² W. Kuhn, op. cit., s. 36.

¹²³ J. M. Piskorski, *Prawo magdeburskie...*s. 108.

¹²⁴ Idem, *Miasta księstwa...*, s. 74.

¹²⁵ A. Malinowski, B. Malinowski, *Rozwój osadnictwa na ziemi bobolickiej do połowy XIV wieku*, Przegląd Zachodniopomorski, T. 5 (34), 1990, nr 4, s. 24; B. Malinowski, *Historia Bobolic do 1945 roku*, Bobolice 2018, s. 124.

¹²⁶ B. Malinowski, *Historia Bobolic...*, s. 152–160.

¹²⁷ G. Kratz, op. cit., s. 67; J. Courtois, *Geschichte der Stadt Körlin an der Persante*, Kolberg 1907, s. 72.

¹²⁸ J. M. Piskorski, *Miasta księstwa...*, s. 70; E. Rymar, *Dzieje Bań i Ziemi Bańsko-Swobnickiej ok. 1230-1945*, w: *Banie nad Tywą. Z dziejów Ziemi Bańsko-Swobnickiej*, red. idem, Pyrzyce 1999, s. 94.

¹²⁹ J. M. Piskorski, *Prawo magdeburskie...*, s. 108.

¹³⁰ G. Kratz, op. cit., s. 325.

¹³¹ J. M. Piskorski, *Prawo magdeburskie...*, s. 115.

¹³² W. Ebel, op. cit., s. 11.

¹³³ J. M. Piskorski, *Prawo magdeburskie...*, s. 114–115.

¹³⁴ G. Kratz, op. cit., s. 142.

¹³⁵ J. M. Piskorski, *Prawo magdeburskie...*, s. 116.

¹³⁶ E. Rymar, *Pierwsze stulecie...*, s. 24.

Sama lokacja nie była równoznaczna z powstaniem samorządu miejskiego. Po lokacji w mieście panował wójt, będący lennikiem pana gruntowego i sprawujący sądownictwo przy pomocy ławy miejskiej. Nie był jednak reprezentantem społeczności miejskiej. Dopiero wyłonienie się rady miejskiej i przejęcie przez nią władzy, tworzyło samorządną wspólnotę¹³⁷. Dla niniejszej rozprawy powstanie rad miejskich ma niebagatelne znaczenie. To właśnie ukształtowany samorząd miejski był nadawcą komunikatu pieczęci. Prawdopodobnie też to właśnie rada miasta zamawiała pieczęć i określała jej treść¹³⁸.

Najczęściej pierwsza wzmianka o istnieniu rady pojawia się jakiś czas po przeprowadzeniu lokacji, co świadczy o długim procesie wykształcania się organu samorządowego. Taka sytuacja miała miejsce na przykład w Szczecinie, w przypadku którego informacja o radzie pojawia się dopiero w 1263 roku¹³⁹. W tym samym roku słychać o radzie w Pyrzycach¹⁴⁰. Wzmianka o rajcach Stralsundu pochodzi z 1256,¹⁴¹ zaś Demminu z 1269 roku¹⁴². Z okresu po lokacji pochodzą także wzmianki o radach w Gartz (1271)¹⁴³, Stargardzie (1278)¹⁴⁴ i biskupim Koszalinie (1274)¹⁴⁵. We Ueckermünde rada wzmiankowana jest w 1284 roku¹⁴⁶, a w dwa lata później w Altentreptow¹⁴⁷, zaś w Policach wiadomo o rajcach w 1294 roku¹⁴⁸. Kilka lat po lokacji Białogardu – w 1303 roku – wzmiankowana jest jego rada miejska¹⁴⁹. W Słupsku zaś rajcy występują już w 1311 roku¹⁵⁰. W przypadku Dąbie informacja o radzie pochodzi z 1312 roku¹⁵¹. Nie jest pewne kiedy pojawiła się rada w Goleniowie, być może już w 1304, a na pewno w 1327 roku¹⁵². Wzmianka o radzie miejskiej w Sławnie pochodzi z 1326 roku¹⁵³, natomiast w Darłowie wiadomo o niej w 1320¹⁵⁴. Późno, bo pół wieku od przypuszczalnego czasu lokacji pojawia się informacja o radzie miejskiej w Baniach¹⁵⁵. Karlino

¹³⁷ B. Zientara, *Przemiany społeczno-gospodarcze...*, s. 90–91.

¹³⁸ M. Gumowski, *Sfragistyka Polska...*, s. 235.

¹³⁹ J. M. Piskorski, *Miasta księstwa...*, s. 93.

¹⁴⁰ E. Rymar, *Pyrzyce i okolice...*, s. 52–53.

¹⁴¹ K. Fritze, op. cit., s. 43.

¹⁴² G. Kratz, op. cit., s. 116.

¹⁴³ J. M. Piskorski, *Miasta księstwa...*, s. 203.

¹⁴⁴ Ibidem, s. 93.

¹⁴⁵ R. Simiński, *Czasy średniowiecza*, s. 72.

¹⁴⁶ J. M. Piskorski, *Miasta księstwa...*, s. 93.

¹⁴⁷ Ibidem, s. 209.

¹⁴⁸ P. Gut, *Ramy prawne i organizacja władz miejskich Polic w średniowieczu i czasach nowożytnych*, w: *Police na przestrzeni...*, s. 90.

¹⁴⁹ B. Popielas-Szultka, *Początki lokacyjnego Białogardu...*, s. 32.

¹⁵⁰ Eadem, *Początki i lokacje*, s. 76.

¹⁵¹ K. Guzikowski, *Wokół lokacji Dąbia*, s. 14; J. M. Piskorski dopatruje się jej już w 1260 roku, por. idem, *Miasta księstwa...*, s. 203.

¹⁵² J. M. Piskorski, *Miasta księstwa...*, s. 204.

¹⁵³ J. Spors, *Początki miasta lokacyjnego...*, s. 41; idem, *We wczesnofeudalnym Księstwie...*, s. 86.

¹⁵⁴ M. Żukowski, op. cit., s. 243.

¹⁵⁵ J. M. Piskorski, *Miasta księstwa...*, s. 202.

musiało mieć swoją radę w 1385¹⁵⁶, zaś o organie samorządowym Szczecinka wiadomo w latach 1388-1399¹⁵⁷. Informacje o radzie i burmistrzu w Łobzie pochodzą z 1369 roku¹⁵⁸. W 1442 była już w pełni wykształcona organizacja samorządu w Nowym Warpnie¹⁵⁹. Natomiast o pierwszych organach miejskich Wierzbna – ławie i wójcie – słyhać dopiero w XVI wieku¹⁶⁰. W Bobolicach między lokacją a pierwszą wzmianką o radzie minęło 10 lat¹⁶¹. Zaś rajcy Gützkow pojawiają się w 1353 roku¹⁶².

Rady miejskie bywały wzmiankowane w dokumentach lokacyjnych, czy to wystawianych na rozpoczęcie lokacji, czy też kończących proces zakładania miasta. Taka sytuacja wystąpiła w: Widuchowej, Sianowie, Greifswaldzie, Gryficach, Gryfinie, Kamieniu oraz w Kołobrzegu¹⁶³. Najczęściej dotyczyło to miast lokowanych na prawie lubeckim.

Czasami wzmianka o radzie miejskiej jest wskazówką, że do lokacji miasta doszło¹⁶⁴. Ciekawym przykładem takiej sytuacji jest Miastko. Niedawne odkrycie listu wysłanego przez radę miejską Miastka datowanego na 1368 rok, pozwala przesunąć czas lokacji okres przed tę datę¹⁶⁵. W Maszewie rada miejska wzmiankowana była w 1274 roku, a więc cztery lata przed wystawieniem dokumentu nadającego prawo miejskie¹⁶⁶. W Nowogardzie rajców wymieniono w dokumencie z 1309 roku, dotyczącym potwierdzenia miastu nadziału ziemi oraz zmieniającym prawo miejskie na lubeckie¹⁶⁷. Podobnie w Pyrzycach wzmianka o radzie pochodzi z dokumentu z 1263 roku¹⁶⁸. Informacja o istnieniu rady jest tożsama z pierwszą wzmianką o istnieniu miasta w przypadku Wolgast, Tribsees, Garz na Rugii i Lassan¹⁶⁹. W przypadku Chociwła informacja o radzie pochodzi z 1329 roku¹⁷⁰.

Kadencja rady miejskiej zazwyczaj trwała rok, zaś do jej uzupełnienia dochodziło przez kooptację. Jej najważniejszą kompetencją było stanowienie prawa poprzez wydawanie

¹⁵⁶ G. Kratz, op. cit., s. 67.

¹⁵⁷ R. Simiński, *W średniowieczu...*, s. 64.

¹⁵⁸ J. Podrański, *Z dziejów Łobza...*, s. 56.

¹⁵⁹ J. M. Piskorski, *O początkach...*, s. 103.

¹⁶⁰ Idem, *Miasta księstwa...*, s. 210.

¹⁶¹ A. Malinowski, B. Malinowski, op. cit., s. 26; B. Malinowski, *Historia Bobolic...* s. 132.

¹⁶² G. Kratz, op. cit., s. 232.

¹⁶³ Daty lokacji i literaturę przytoczono wyżej.

¹⁶⁴ J. M. Piskorski, *Miasta księstwa...*, s. 47.

¹⁶⁵ D. Piasek, *Miastko i okolice w średniowieczu i wczesnym okresie nowożytnym*, w: B. Breza i in., *Miastko. Z dziejów miasta i gminy*, Gdynia 2017, s. 127–128; J. Tandecki, *Przyczynek do Dziejów Miastka w świetle średniowiecznego listu z zasobu Archiwum Państwowego w Toruniu*, w: *Pomerania er alia: opuscula Joachimo Zdrenka dedicata*, red. J. Karczewska, T. Marceli, Toruń 2017, s. 115–123.

¹⁶⁶ E. Rymar, *Maszewo pomorskie...*, s. 34.

¹⁶⁷ Idem, *Pierwsze stulecie...*, s. 24.

¹⁶⁸ Idem, *Pyrzyce i okolice...*, s. 53.

¹⁶⁹ G. Kratz, op. cit., passim.

¹⁷⁰ E. Rymar, *Chociwel i okolice...*, s. 51.

wilkierzy. Były one ogłaszane publicznie całej społeczności miejskiej. W rękach rady spoczywała także władza sądownicza. Sąd sprawowała również w niektórych miastach ława miejska na czele z wójtem. W związku z tym jednoznaczne rozgraniczenie kompetencji obu tych organów – ławy i rady jest dla okresu średniowiecza niemożliwe¹⁷¹. Rada wpływała także na życie gospodarcze miasta: zatwierdzała statuty cechowe, ustalała ceny wyrobów, sprawowała kontrolę nad miarami i wagami itd. Dokonywała także zakupu ziemi w imieniu miasta¹⁷². Na czele rady stało zazwyczaj paru burmistrzów. Nad kwestiami finansowymi czuwali rajcy pełniący funkcję skarbników¹⁷³.

Rada wywodziła się z patrycjatu miejskiego, co za tym idzie to ta grupa społeczna miała największy wpływ na rządy miastem¹⁷⁴. Roman Czaja wskazując na skutki przejścia władzy w miastach przez rady, wymienił: uniezależnienie miast od władzy terytorialnej, odsunięcie od rządów warstwy rycerskiej, czy przejęcie władzy przez kupców dalekosiężnych¹⁷⁵. W ten sposób narodziła się gmina miejska, która prowadziła własną politykę i dbała o interesy swoich mieszkańców, zwłaszcza kupców, na zewnątrz.

W wyniku lokacji powstawał określony obszar objęty prawem miejskim, należało zatem wyraźnie zaznaczyć tę przestrzeń, fizycznie wydzielając ją z otoczenia. W tym celu zaraz po lokacji miasta otaczano obwałowaniami, fosami oraz rzędami pali¹⁷⁶. Takie elementy pierwotnych obwarowań znane są z szeregu miast pomorskich lokowanych w XIII wieku¹⁷⁷. Z czasem miasta rozpoczynały budowę obwarowań, które poza funkcją obronną, pełniły także rolę symboliczną i jako takie często występowały na pieczęciach. Fortyfikacje Greifswaldu powstawały zapewne w latach 1272-1278¹⁷⁸, zaś Stralsundu w latach 1280-1310¹⁷⁹. W Gartz i

¹⁷¹ H. Samsonowicz, *Z zagadnień ustrojowych...*, s. 155.

¹⁷² Na temat kompetencji rady miejskiej zob. m.in.: K. Kamińska, *Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r.*, Toruń 1990, s. 150–151; J. M. Piskorski, *Miasta księstwa...*, s. 96.

¹⁷³ J. M. Piskorski, *Miasta księstwa...*, s. 96.

¹⁷⁴ O możliwości stosowania pojęcia patrycjat w odniesieniu do miast hanzeatyckich zob. R. Czaja, *Grupy rządzące w miastach nadbałtyckich w średniowieczu*, Toruń 2008, s. 24–25.

¹⁷⁵ Ibidem, s. 38.

¹⁷⁶ M. Rębkowski, *Boundary of a town and boundaries in a Town. Spatial divisions of chartered towns in thirteenth-century Pomerania in the light of archeological sources*, *Quaestiones Mediae Aevi Novae*, T. 16, 2011, s. 158.

¹⁷⁷ Wzmianki w dokumentach na ten temat zestawiał R. Holsten, *Die älteste Befestigung der pommerschen Städte nach den ältesten Urkunden*, *Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde*, T. 45, 1931, nr 6, s. 83–84; wyniki prac archeologicznych w tym zakresie omówił M. Rębkowski, *Boundary of a town*, s. 154–157.

¹⁷⁸ D. Brandt, A. Lutze, *Greifswalds Anfänge im Mittelalter*, *Greifswalder Beiträge zur Stadtgeschichte, Denkmalpflege, Stadtsanierung*, T. 4, 2010, s. 7; T. Biller, *Die mittelalterlichen Stadtbefestigungen im deutschsprachigen Raum*, Darmstadt 2016, s. 275.

¹⁷⁹ K. Fritze, op. cit., s. 51; T. Biller, op. cit., s. 275.

Szczecinie mury wzmiankowane są w 1283 r.¹⁸⁰ Od lat osiemdziesiątych XIII powstawały fortyfikacje Koszalina¹⁸¹. W ciągu XIII-XIV wieku obwarowały się Gryfice¹⁸², podobnie było z Pyrzycami (gdzie budowę rozpoczęto w latach sześćdziesiątych XIII wieku, a ukończono w 1317)¹⁸³ i ze Stargardem¹⁸⁴. Większość miast wzniosła swoje mury w ciągu XIV wieku, należą do nich m.in. Barth¹⁸⁵, Darłowo¹⁸⁶, Nowogard¹⁸⁷. W drugiej połowie XIV wieku powstawały fortyfikacje Kołobrzegu¹⁸⁸. Czasami nawet małe miasta prywatnie posiadały mury, przykładem tego są Łobez¹⁸⁹, czy Loitz¹⁹⁰. Ale już Węgorzyno, tak jak Łobez należące do Borków, ich nie posiadało¹⁹¹. Murów nie miały także min. Widuchowa¹⁹², Dobrzany¹⁹³ i Płoty¹⁹⁴. Zaś Szczecinek posiadał jedynie fosę i trzy bramy¹⁹⁵. To tylko nieliczne przykłady mające zarysować zjawisko. Kwestia związku realnie istniejących murów miejskich z ich przedstawieniami na pieczęciach zostanie poruszona w dalszej części pracy.

1.2. Znaczenie polityczne miast i udział w przedstawicielstwach stanowych

Działalność polityczna miast znajdowała swoje odbicie w wystawianych dokumentach i wysyłanej korespondencji. Dołączone do tychże dokumentów pieczęcie mogły, trafiając do różnorodnych grup odbiorców, wypełniać swoje komunikacyjne zadanie. W związku z tym relacje miast z innymi podmiotami politycznymi ma istotne znaczenie dla niniejszych rozważań nad pieczęcią miejską.

Wzrastająca siłą ekonomiczna miast przekładała się na ich aktywne uczestniczenie w życiu politycznym kraju. Jednym z przejawów tego było gwarantowanie przez miasta układów

¹⁸⁰ H. Lesiński, *Rozdrobnienie feudalne 1237-1478*, w: *Dzieje Szczecina. Wiek X-1805*, red. G. Labuda, Warszawa-Poznań, wyd. 2, 1985, s. 90; J. M. Piskorski przypuszczał, że mury Szczecina mogły istnieć już w 1237 roku, zob. J. M. Piskorski, *Miasta księstwa...*, s. 209.

¹⁸¹ R. Simiński, *Czasy średniowiecza...*, s. 70.

¹⁸² Idem, *Gryfice w średniowieczu...*, s. 54.

¹⁸³ Z. Radacki, *Rozwój przestrzenny i zabytkowa zabudowa Pyrzyc w XIII-XIX w.*, Przegląd Zachodniopomorski, 1969, nr 3, s. 9; E. Rymar, *Rozwój Pyrzyc do końca XVIII wieku*, Zeszyty Pyrzyckie, T. 3, 1970, s. 78-80.

¹⁸⁴ M. Kuna, *Mury obronne Stargardu, Renowacje i Zabytki*, nr 2 (54), 2015, s. 64.

¹⁸⁵ J. Wächter, *Grundzüge der Barther...*, s. 17.

¹⁸⁶ M. Żukowski, op. cit., s. 331.

¹⁸⁷ E. Rymar, *Pierwsze stulecie...*, s. 26.

¹⁸⁸ R. Benl, *Ursprünge*, s. 26.

¹⁸⁹ J. Podrański, *Z dziejów Łobza...*, s. 57.

¹⁹⁰ T. Biller, op. cit., s. 276.

¹⁹¹ P. Gut, *Węgorzyno...*, s. 16.

¹⁹² J. M. Piskorski, *Miasta księstwa...*, s. 209.

¹⁹³ L. Turek-Kwiatkowska, *Rozwój miasta w okresie feudalnym (1336-1648)*, w: *Dobrzany. Dzieje miasta...*, s. 12.

¹⁹⁴ A. Janowski, op. cit., s. 18.

¹⁹⁵ R. Simiński, *W średniowieczu...*, s. 67.

książąt pomorskich z innymi władcami¹⁹⁶. Już w latach 70. i 80. XIII wieku miasta takie jak Szczecin, Gryfino, Gartz, Penkun, Pyrzyce i Stargard występowały w roli poręczycieli w układach pomorsko-brandenburskich. W roku 1283 Stralsund, Greifswald, Anklam, Demmin i Szczecin (później także Stargard i Wolin) uczestniczyły w konfederacji rostockiej, skierowanej przeciwko Brandenburgii. Sojusz był zainicjowany przez Lubekę i wzięli w nim udział, poza innymi miastami i władcami regionu, książęta Bogusław IV oraz Wisław II rugijski. Miastom jako i innym wasalom książęcym pozwolono wówczas na wystąpienie przeciwko swoim książętom, gdyby ci nie przestrzegali zapisów układu¹⁹⁷.

W tym też czasie zaczęło się kształtować przedstawicielstwo stanowe, w którym silną rolę odgrywały miasta. W okresie średniowiecza nie można mówić o jakichś konkretnych organach stanowych na Pomorzu Zachodnim. Ze względu na pogłębiające się rozbięcie dzielnicowe, w każdej dzielnicy stany działały oddzielnie¹⁹⁸. Początków ich aktywności można poszukiwać już około roku 1280, wtedy uchwalono podatek na wykup Suchania i kilku wsi od joannitów¹⁹⁹. Bardzo ważnym momentem w rozwoju przedstawicielstwa stanowego był zjazd szczeciński w 1295 roku, na którym podzielono Pomorze Zachodnie na część szczecińską i wołogoską. W układzie podziałowym zagwarantowano stanom pomorskim m.in. obowiązywanie przywilejów poszczególnych miast i rycerstwa w obu terytoriach, wspólne korzystanie z rzek i zalewu oraz prawo oporu wobec swojego księcia. W przypadku złamania postanowień przez któregoś z książąt, jego wasalom i miastom zapewniono możliwość przejścia na stronę drugiego z książąt²⁰⁰. Tak samo jak przy układzie z 1295 roku, stany pomorskie, w tym miasta, uczestniczyły w podziałach księstwa wołogoskiego w latach 1368-1372 i księstwa słupskiego w 1402 roku²⁰¹.

---

¹⁹⁶ Rola miast, rycerstwa i rady książęcej w finalizacji układów zawieszanych z innymi władcami przez księżęta była widoczna także w ich treści od lat 20. XIV w. por. R. Simiński, *Konflikt - Pojednanie - Współpraca. Studia nad polityką książąt zachodniopomorskich i biskupów kamińskich wobec Zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1320-1423*, Wrocław 2019, s. 273.

¹⁹⁷ R.-G. Werlich, *Zur Entwicklung ständischer Partizipation an der Herrschaftsausübung im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Pommern - ein Überblick*, w: *Der Vertrag von Ripen 1460 und die Anfänge der politischen Partizipation in Schleswig-Holstein, im Reich und in Nordeuropa*, red. O. Auge, B. Büsing, Ostfildern 2012, s. 281; na temat stanowej reprezentacji na Pomorzu zachodnim pisali także R. Klempin, *Einleitung*, w: G. Kratz, op. cit., s. IX-XC; B. Zientara, *Rola miast w walce stanów Pomorza Zachodniego z władzą książęcą na przełomie XIII i XIV wieku*, *Zapiski Historyczne*, T. 27, 1962, nr 4, s. 489-521; R. Benl, *Anfänge und Entwicklung des Ständewesens im spätmittelalterlichen Pommern*, w: *Die Anfänge der ständischen Vertretungen in Preussen und seinen Nachbarländer*, red. H. Boockmann, München 1992, s. 121-135.

¹⁹⁸ B. Zientara, *Rozdrobnienie feudalne...*, s. 309; J. Zdrenka, *Elity Pomorza Zachodniego w późnym średniowieczu*, w: *Kolory i struktury średniowiecza*, red. W. Fałkowski, Warszawa 2004, s. 349.

¹⁹⁹ B. Zientara, *Rola miast...*, s. 494.

²⁰⁰ R.-G. Werlich, op. cit., s. 282.

²⁰¹ *Ibidem*, s. 283.

Z prawa do oporu skorzystały stany księstwa szczecińskiego już w 1319 roku, wypowiadając posłuszeństwo Ottonowi I i poddając się władzy Warcisława IV wołogoskiego²⁰². Do kolejnego ważnego wystąpienia miast przeciwko księciu szczecińskiemu doszło na skutek wydarzeń 1338 roku. Zawarto wówczas pokój we Frankfurcie nad Menem, z którego postanowień wynikało, że w wypadku wymarcia szczecińskiej linii panującej, władza nad księstwem ma przejść w ręce margrabiów brandenburskich. Postanowienia pokoju naruszały układ z 1295 roku. Wobec tego stany księstwa szczecińskiego odmówiły złożenia „hołdu ewentualnego” margrabiom, a miasta Szczecin, Gryfino i Goleniów poddały się władzy książąt wołogoskich²⁰³.

Często polityka miast zmierzająca do uzyskania samodzielności zbiegała się z interesami całego kraju. Przykładem tego może być wojna o sukcesję rugijską, w której Greifswald i Stralsund stanęły w obronie praw książąt wołogoskich do Rugii i podjęły się walki z księciem meklemburskim²⁰⁴.

Przedstawiciele władz miejskich wraz z rycerzami występowali także jako świadkowie lub gwaranci porozumień książąt i biskupów z innymi siłami politycznymi²⁰⁵, jak na przykład w 1321, kiedy to książęta pomorscy oraz biskup Konrada IV zawarli układ z księciem rugijskim Wisławem III gwarantowany przez m.in. Greifswald, Demmin, Anklam, Wolgast, Usedom, Szczecin, Ueckermünde, Altentreptow, Kołobrzeg, Koszalin i Maszewo²⁰⁶. Rolą gwarantów było zazwyczaj dopilnowanie, aby władca wywiązał się z realizacji traktatu poprzez wywieranie nań nacisku, albo nawet poprzez wypowiedzenie mu posłuszeństwa²⁰⁷.

Pomiędzy miastami pomorskimi dochodziło zarówno do rywalizacji kończącej się czasem działaniami zbrojnymi, jak i współpracy, zwłaszcza w zakresie działań mających na celu obronę własnych interesów. Konflikty dotyczyły zwłaszcza strefy wpływów gospodarczych. Dobrym przykładem tego zjawiska jest historia sporów Szczecina z konkurującymi z nim w obszarze handlu innymi miastami. Szczecin pragnął utrzymać pozycję pośrednika w handlu między krajami Bałtyku a dorzeczem Odry, dzięki prawu składu i przymusowi drogowemu²⁰⁸. Jednak nie powtrzymało to takich miast jak Gartz, Gryfino czy

---

²⁰² Ibidem, s. 282.

²⁰³ Ibidem, 282.

²⁰⁴ Ibidem, s. 284.

²⁰⁵ Rolę miast w układach zawieranych przez książąt pomorskich oraz biskupów kamieńskich z zakonem krzyżackim opisał R. Simiński, *Konflikt - Pojednanie - Współpraca...*, s. 272–312.

²⁰⁶ Ibidem, s. 281.

²⁰⁷ Ibidem, s. 294.

²⁰⁸ H. Lesiński, *Rozdrobnienie feudalne...*, s. 109-111.

Stargard od prowadzenia handlu konkurencyjnego dla Szczecina. Gartz i Gryfinu udało się uzyskać w 1325 roku prawo do swobodnej żeglugi i do stosowania represji wobec szczecinian²⁰⁹. Znacznie ostrzejszy był konflikt Szczecina ze Stargardem. Pomiędzy miastami dochodziło do regularnych walk na lądzie i wodzie, niszczenia statków przeciwnika oraz prób zablokowania portu w Inoujściu przez Szczecin²¹⁰. Innym przykładem tego typu sporów może być wojna Koszalina z Kołobrzegiem w 1440 roku. Celem Kołobrzegu było uniemożliwienie konkurentowi handlu morskiego²¹¹.

Układy w celu ochrony szlaków handlowych zawiązywały najczęściej sąsiadujące ze sobą miasta. Koszalin i Kołobrzeg zawierały tego typu porozumienia z miastami księstwa słupskiego kolejno w latach 1427, 1471 i 1481. Sygnatariusze zobowiązywali się do ochrony dróg i zwalczania rozbójnictwa na nich²¹². Wielokrotnie odnawiały swój sojusz Anklam, Stralsund, Greifswald i Demmin. Po raz pierwszy te miasta zawiązały pakt w 1339 roku²¹³.

W zakres aktywności politycznej miast wchodzi także uczestniczenie w działaniach Hanzy, zwłaszcza w działaniach zbrojnych, jakie związek podejmował w celu ochrony swoich interesów. Jedną z pierwszych akcji politycznych, w których miasta pomorskie współpracowały z innymi ośrodkami hanzeatyckimi była blokada Norwegii, będącej ważnym rynkiem zbytu dla zboża dostarczanego przez hanzeatyckich kupców²¹⁴. Gdy władca norweski próbował ograniczyć rozległe przywileje kupców niemieckich, miasta Hanzy odpowiedziały blokadą handlową w 1284 roku²¹⁵. Wzięły w niej udział: Greifswald, Stralsund, Szczecin, Demmin i

²⁰⁹ R. Gaziński, *Z badań nad dziejami małych portów Zalewu Szczecińskiego w XIII-XV w.*, "Materiały Zachodniopomorskie", T. 29, 1983, s. 219; H. Lesiński, *Rozdrobnienie feudalne...*, s. 111; K. Guzikowski, *Początki i rozwój...*, s. 67.

²¹⁰ H. Lesiński, *Rozdrobnienie feudalne...*, s. 144–146; Idem, *Zarys dziejów Stargardu w: Z dziejów ziemi stargardzkiej*, red. B. Dopierała, Poznań 1969, s. 107, s. 103–104; R. Gaziński, *Wojna Szczecina ze Stargardem o handel morski (1454-1464)*, Materiały Zachodniopomorskie, T. 39, 1993, s. 199–215.

²¹¹ H. Lesiński, *Główne linie rozwoju gospodarczo-społecznego Kołobrzegu XIII-XVIII w.*, Szczecin, 1960, nr 1–2, s. 24; R. Marciniak, *Miasto biskupie (1255-1534)*, w: *Dzieje Koszalina (X-XX wiek)*, red. H. Lesiński, Poznań 1965, s. 34; B. Zientara, *Rozdrobnienie feudalne...*, s. 266.

²¹² H. Lesiński, *Główne linie...*, s. 27; Idem, *Zarys dziejów...*, s. 107; R. Simiński, *Gryfice w średniowieczu...*, s. 57; Idem, *Czasy średniowiecza...*, s. 77.

²¹³ B. Zientara, *Rozdrobnienie feudalne...*, s. 310; H. Wernicke, *Anklam in der Hanse: landesherrliche Förderung und hansische Möglichkeiten*, "Pommern. Zeitschrift für Kultur und Geschichte", T. 42, 2004, nr 1, s. 14.

²¹⁴ R. Czaja, *Miasta pomorskie w Hanzie w średniowieczu*, w: *Salsa Cholbergensis. Kołobrzeg w średniowieczu*, red. L. Leciejewicz, M. Rębkowski, Kołobrzeg 2000, s. 120; wg. R. Gazińskiego miasta pomorskie brały już udział w blokadzie Brugii w 1280 r. por. R. Gaziński, *Miasta pomorskie a Hanza w XIII-XV wieku*, Zeszyt Naukowy – Międzynarodowe Centrum Dialogu Międzykulturowego i Międzyreligijnego. Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, nr 2, 2014, s. 143..

²¹⁵ J. Schildhauer, *Dzieje i kultura Hanzy*, tłum. B. Tarnas, Warszawa 1995, s. 34; P. Dollinger, *Dzieje Hanzy*, Warszawa 1997, s. 54; R. Czaja, *Hanza*, w: *Schylek średniowiecznej Europy*, red. H. Samsonowicz, Warszawa 2003, s. 75.

Anklam²¹⁶. Istotne z punktu widzenia życia gospodarczego miast pomorskich były połowy śledzi u wybrzeży Skanii i udział w tamtejszych targach. Swobodne działanie hanzeatów w tym regionie zostało zagrożone przez króla duńskiego Waldemara IV, który zajął Gotlandię oraz Skanię. Miasta hanzeatyckie odpowiedziały na działania Danii zbrojnie. Po początkowych niepowodzeniach hanzeatów – ich flota pod wodzą burmistrza Lubeki została rozbita przez Duńczyków – doszło do zawiązania szerokiego przymierza, tzw. konfederacji kolońskiej w 1367 roku, której siły zdołały zadać Waldemarowi poważne ciosy niszcząc Kopenhagę i zajmując Skanię. Wojna zakończyła się podpisaniem traktatu pokojowego w Stralsundzie w 1370 r.²¹⁷ Spośród miast pomorskich zwłaszcza Stralsund, Greifswald, Anklam, Szczecin, Kołobrzeg i Stargard brały najaktywniejszy udział w działaniach wojennych wystawiając do walki okręty i zbrojnych²¹⁸. Pięć spośród nich (bez Anklam) uczestniczyło w okupacji zamków sundzkich po wojnie²¹⁹. Znacznie więcej miast pomorskich wzięło udział w walkach z piratami, tzw. braćmi witalijskimi w latach 90 XIV wieku. Osobny kontyngent do walki z nimi wystawił Stralsund, drugi wyekwipowały miasta Anklam, Greifswald, Wolgast, Demmin, trzecią część wojsk sfinansowały miasta księstwa szczecińskiego: Szczecin, Stargard, Goleniów, Gartz, Gryfino, Dąbie i Kamień, natomiast czwarty kontyngent sformowały – Kołobrzeg, Darłowo, Słupsk, Trzebiatów, Gryfice, Wolin²²⁰. Dużą próbą lojalności była dla miast pomorskich wojna Hanzy z Erykiem II Pomorskim. Greifswald, Anklam, Kołobrzeg i Koszalin odmówiły prowadzenia walki z Pomorzanie²²¹.

Wśród miast pomorskich widoczna była struktura przepływu informacji w kontaktach z Hanzą. Miasta położone bliżej morza lub większe przekazywały informacje miasto w głąbi lądu. Takimi pośrednikami dla miast pomorskich były Stralsund, Greifswald, Szczecin, czy Kołobrzeg. Przekazywanie informacji za pośrednictwem większych miast nie może być jednak uznane za jakąś formę hierarchii wśród członków związku²²².

Kwestią, która dotyczy niejako sfery politycznej miasta, a na pewno jego relacji z panem feudalnym, jest istnienie zamków w miastach, bądź w ich pobliżu. Zamek był symbolem panowania władcy nad całą okolicę – w tym nad miastem. Umożliwiał mu także realne wywieranie presji na dany ośrodek. Dlatego mieszczenie aspirujący do uzyskania autonomii

²¹⁶ R. Czaja, *Miasta pomorskie...*, s. 120; R. Gaziński, *Miasta pomorskie...*, s. 143.

²¹⁷ J. Schildhauer, op. cit., s. 39–44; P. Dollinger, op. cit., s. 69–72; R. Czaja, *Hanza*, s. 178.

²¹⁸ R. Czaja, *Miasta pomorskie*, s. 121; R. Gaziński, *Miasta pomorskie...*, s. 145.

²¹⁹ R. Czaja, *Miasta pomorskie...*, s. 121.

²²⁰ Ibidem, s. 122.

²²¹ R. Gaziński, *Miasta pomorskie...*, s. 149–150.

²²² R. Czaja, *Miasta pomorskie...*, s. 122–123.

próbowali wymusić na władcy, by ten zaniechał budowy swojej rezydencji przy mieście lub zlikwidował już istniejące dawne grody książęce²²³. Czasami na tle budowy, czy rozbudowy istniejącego zamku dochodziło do otwartego konfliktu mieszczan z władcą. Doskonale znany jest przykład konfliktu Barnima III, chcącego przebudować i otoczyć murem swoją siedzibę w Szczecinie z mieszczanami²²⁴.

Przede wszystkim należy wspomnieć o zamkach książęcych, które pełniły niekiedy także funkcję rezydencji Gryfitów²²⁵. Poza Szczecinem zamki książęce znajdowały się m.in. w Wolgast²²⁶, Ueckermünde, czy Białogardzie, gdzie rezydował książęcy wójt²²⁷. Ważna twierdza znajdowała się Demminie²²⁸. Zamek–rezydencja książęca leżał także w Szczecinku²²⁹. W Wolinie istniał dom książęcy, a następnie zamek²³⁰. W Słupsku twierdzę zburzono w 1476 roku. Kolejny zamek wybudował tam Bogusław X²³¹. W tej samej części Pomorza istniał zamek w Darłowie²³². Twierdze w Baniach mogli wybudować Wedlowie, lub książę pomorski w okresie gdy miasto należało do Gryfitów²³³. Także książęta rugijscy stawiali w lokowanych przez siebie miastach zamki. Taka rezydencja istniała w Barth²³⁴. Zamek będący siedzibą landwójta stał w Tribsees²³⁵. Dzieje Dobrzan związane były z sąsiedztwem zamku w Szadzku²³⁶.

Zwłaszcza nad miastami prywatnymi górowały zamki, wyraźnie wskazując na podległość ośrodka wobec rodu rycerskiego, czy biskupa i jego ograniczoną samodzielność. W Resku, Strzmielu, Łobzie i Węgorzynie istniały zamki rodu Borków²³⁷. Twierdze znajdowały

²²³ J. M. Piskorski, *Miasta księstwa...*, s. 165.

²²⁴ H. Lesiński, *Rozdrobnienie feudalne...*, s. 137.

²²⁵ Na temat rezydencji książęcych zob. E. Rymar, *Ośrodki rezydencjalne książąt zachodniopomorskich do początku XVI w.*, w: *Zamki i rezydencje na Pomorzu Zachodnim. Polsko-niemiecka konferencja, Szczecin 29-30 VI 2006*, red. M. Słomiński, E. Prync-Pommerencke, Z. Pawlicki, Szczecin 2007, s. 37–45.

²²⁶ Z. Radacki, *Średniowieczne zamki Pomorza Zachodniego*, Warszawa 1976, s. 48–53.

²²⁷ Ibidem, s. 104–105.

²²⁸ R. Jänicke, E. Schanz, *Von Slawen und Deutschen - Die Lange Kontinuität der Burganlage „Haus Demmin“*, *Lkr. Demmin*, w: *Archäologische Entdeckungen in Mecklenburg-Vorpommern: Kulturlandschaft zwischen Recknitz und Oderhaff*, red. U. M. Meier, Schwerin 2009, s. 185.

²²⁹ R. Simiński, *W średniowieczu...*, s. 89–91.

²³⁰ K. Kalita-Skwirzyńska, *Zamek książęcy i klasztor cysterek w Wolinie*, w: *Trzebiatów - spotkania pomorskie 2009*, red. J. Kochanowska, Pruszcz Gdański - Trzebiatów 2010, s. 139–145.

²³¹ Z. Radacki, *Średniowieczne zamki...*, s. 104.

²³² Idem, *Zamki książęce w Księstwie Zachodnio-Pomorskim*, w: *Sztuka Pomorza Zachodniego*, red. Z. Świechowski, Warszawa 1973, s. 153.

²³³ E. Rymar, *Dzieje Bań...*, s. 116.

²³⁴ H. Böcker, *Die Burg- und Residenzstadt Barth in ihren Beziehungen zur Hanse*, w: *Stadt Barth...*, s. 93.

²³⁵ H.T. Porada, D. Schleinert, op. cit., s. 386.

²³⁶ L. Turek-Kwiatkowska, *Rozwój miasta...*, s. 11–12.

²³⁷ J. Podrański, *Z dziejów Łobza*; Z. Radacki, *Średniowieczne zamki...*, s. 170–171; P. Gut, *Węgorzyno – szlacheckie miasto...*, s. 16.

się także w Dobrej Dewitzów²³⁸, Połczynie Wedłów²³⁹ i Nowogardzie Eversteinów²⁴⁰. Rycerskie zamki można odnaleźć również w Płotach²⁴¹ i Loitz²⁴². Również Widuchowa była ośrodkiem zamkowym²⁴³. Biskupi kamieński posiadali swój zamek w Karlinie²⁴⁴ oraz w Lipiu²⁴⁵. W innym mieście biskupim – Bobolicach – zamek wybudowali Wedlowie²⁴⁶.

W okresie rozdrobnienia feudalnego miasta uzyskały znaczną niezależność od władzy książęcej. Ta sytuacja zaczęła się zmieniać w trakcie rządów Bogusława X, po zjednoczeniu przezeń kraju. Władca postawił sobie za cel ograniczenie samodzielności miast, podporządkowanie ich władzy książęcej i uzyskanie wyższych podatków państwowych od mieszczan²⁴⁷. Przede wszystkim książę ustalił nowe stawki opłat pobieranych od miast, tzw. olbor. Wprowadzono także nowy podatek – szos, naliczany w miastach od domów i pobierany za zgodą stanów²⁴⁸. By ograniczyć wpływy stanu mieszczańskiego, książę zjednał sobie skonfliktowane z mieszczaństwem rycerstwo²⁴⁹. Wiele z działań Bogusława X miało jednak korzystny dla miast efekt, np. książę dbał o bezpieczeństwo na drogach i ich ulepszenie, interweniował też w przypadkach podwyżek ceł w krajach sąsiednich²⁵⁰.

1.3. Życie gospodarcze miast

Innym ważnym aspektem funkcjonowania miast, który niekiedy znajdował swoje symboliczne odbicie na pieczęciach, było ich życie gospodarcze. Ośrodki czasami decydowały się na uwzględnienie w ikonografii napieczętej znaków nawiązujących do zajęć gospodarczych mieszkańców, zwłaszcza tych, które wyróżniały w jakiś sposób miasto na tle regionu, jak np. handel morski. Ponadto cechy rzemieślnicze, odgrywające ważną rolę w gospodarczym życiu miasta, były jednym z odbiorców opieczętowanych dokumentów wystawianych przez radę miejską.

---

²³⁸ Z. Radacki, *Średniowieczne zamki...*, s. 177–184.

²³⁹ Ibidem, s. 212.

²⁴⁰ Ibidem, s. 159.

²⁴¹ Ibidem, s. 161–167.

²⁴² H. Rischer, op. cit., s. 11.

²⁴³ E. Rymar, *Dzieje Widuchowej...*, s. 53.

²⁴⁴ Z. Radacki, *Średniowieczne zamki...*, s. 222–227.

²⁴⁵ A. Czachorowski, *Pogranicze...*, s. 111.

²⁴⁶ B. Malinowski, *Historia Bobolic...*, s. 118.

²⁴⁷ B. Wachowiak, *Pomorze Zachodnie w schyłkowej epoce feudalizmu*, w: *Historia Pomorza. T II do roku 1815 Część I (1464/66-1648/57)*, red. G. Labuda, Poznań 1976, s. 831.

²⁴⁸ Ibidem, s. 829.

²⁴⁹ Ibidem, s. 830–831.

²⁵⁰ Ibidem, s. 834–835.

Celem cechów rzemieślniczych było m.in. reglamentowanie produkcji, ustalanie cen produktów itd. Zrzeszanie się w cechach, tak jak i w różnego rodzaju bractwach religijnych, miało także swój wymiar społeczny i kulturalny. Organizacje cechowe powstawały albo w momencie, albo tuż po lokacji danego miasta. Prawo do zakładania cechów uzyskały m.in. Pyrzyce w 1263 roku, Gryfino w 1271, Goleniów w 1268, czy Stargard w 1292²⁵¹. W Koszalinie pierwsze wzmianki o rzemieślnikach pojawiają się niedługo po lokacji²⁵². W Gryficach informacje o szewcach, kowalach i krojczych sukna pochodzą z 1476 roku²⁵³. W Garzu na Rugii szewcy występowali w 1352 roku²⁵⁴. Istotne miejsce w produkcji rzemieślniczej Pyrzyce zajmowali tkacze i krajczy sukna²⁵⁵. W Stralsundzie organizacja cechowa rozwinęła się w pełni najpóźniej w drugiej połowie XIV wieku²⁵⁶. Szczecin otrzymał prawo tworzenia cechów w 1243 roku²⁵⁷. Różnorodność profesji skupionych w cechach była bardzo duża. W Stargardzie funkcjonowało 30 różnych zawodów, nie wiadomo jednak czy były zorganizowane w cechy²⁵⁸. W Greifswaldzie istniały 23 organizacje cechowe²⁵⁹. Przedstawiciele 24 profesji występowali w XIV wieku w Szczecinie²⁶⁰. Niektóre rzemiosła były szczególnie ważne dla konkretnych miast, ze względu na ukierunkowanie ich gospodarki. Na przykład ośrodki prowadzące ożywiony handel morski, takie jak Stralsund i Greifswald, potrzebowały rzemieślników produkujących na potrzeby wymiany handlowej i transportu towarów, np. bednarzy. Nic więc dziwnego, że miasta te wydały w 1321 roku razem z Hamburgiem, Lubeką, Rostockiem wspólny statut dla bednarzy²⁶¹.

Bardzo ważnym elementem gospodarki miejskiej był handel. Miasta miały z założenia stanowić lokalne centra handlu dla okolicznych mieszkańców. Zarówno jednak wielkie jak i średnie miasta pomorskie brały także udział w handlu bałtyckim, korzystając przy tym z przywilejów, jakimi szczylicili się kupcy hanzeatyccy. Handel, zwłaszcza ten daleki, stanowił także główne źródło utrzymania miejskiego patrycjatu.

Podstawowym towarem eksportowym było zboże. Miasta dysponowały często znacznymi posiadłościami ziemskimi. Część z nich otrzymywały w momencie lokacji, część

---

²⁵¹ J. M. Piskorski, *Miasta księstwa...* s. 131.

²⁵² R. Simiński, *Czasy średniowiecza...*, s. 104.

²⁵³ Idem, *Gryfice w średniowieczu...*, s. 47.

²⁵⁴ M. Wehrmann, *Geschichte der Insel Rügen*, wyd. 2, Greifswald 1923, s. 74.

²⁵⁵ E. Rymar, *Pyrzyce i okolice...*, s. 76.

²⁵⁶ K. Fritze, op. cit., s. 61.

²⁵⁷ H. Lesiński, *Rozdrobnienie feudalne...*, s. 70.

²⁵⁸ Idem, *Zarys dziejów Stargardu...*, s. 105.

²⁵⁹ D. Kattinger, op. cit., s. 39.

²⁶⁰ H. Lesiński, *Rozdrobnienie feudalne...*, s. 71.

²⁶¹ D. Kattinger, op. cit., s. 40.

kupowały. Duże posiadłości znajdowały się także w rękach samych mieszczan²⁶². Plony pochodzące z miejskich pól były spożytkowywane przez sam ośrodek miejski, natomiast zboże z dalszego i bliższego zaplecza wiejskiego miasta przeznaczano na eksport²⁶³. Rolę pośrednika przejmowały większe miasta, zwłaszcza Lubeka. Handel zbożem wpłynął na rozwój między innymi takich miast jak Gartz, Gryfino, Pyrzyce, Pasewalk, Dąbie, czy Stargard²⁶⁴.

Udział w dalekosiężnym handlu umożliwiały porty morskie. Największy port w księstwie szczecińskim posiadał sam Szczecin. Przezeń eksportował zboże na północ i sprowadzał ryby²⁶⁵. Port u ujścia Parsęty posiadał Kołobrzeg. Ważne miejsce w jego handlu zajmowała sól²⁶⁶. Trzebiatów korzystał z portu u ujścia Regi²⁶⁷. Również Darłowo uczestniczyło w handlu poprzez port morski²⁶⁸. Jednak prym wiódł Stralsund, uczestniczący w handlu hanzeatyckim w pełnym tego znaczeniu, tj. w wymianie między wschodem a zachodem Europy, między północą i południem. Handel na podobną skalę prowadził Greifswald²⁶⁹. W cieniu obu ośrodków pozostawało Anklam, również uczestniczące w handlu morskim i eksportujące zboże²⁷⁰. Większość miast pomorskich głównie skupiała się na prowadzeniu handlu ze Skandynawią. Intratny dla nich był także połów śledzi u wybrzeży Skanii. Ośrodki pomorskie posiadały tam swoje *vitte*, czyli bazy połowowe. Handel śledziami odbywał się w samej Skanii na jarmarkach²⁷¹.

Stralsund uzyskał taką bazę połowową już w 1276 roku, Greifswald w 1280, Szczecin około 1294, Anklam w 1338, Kołobrzeg w 1363. W Skanii pojawiali się także kupcy z Demminu, Darłowa i Słupska²⁷². Swoją placówkę w Dragør posiadał też Trzebiatów²⁷³.

Wiele miast – nie tylko tych położonych nad brzegiem morza, czy nad Zalewem Szczecińskim – posiadało własne porty, lub przystanie, za pośrednictwem których mogły

---

²⁶² Na temat rozwoju posiadłości ziemskich miast księstwa szczecińskiego zob. J. M. Piskorski, *Miasta księstwa...*, s. 100–111.

²⁶³ Ibidem, s. 118.

²⁶⁴ B. Zientara, *Miasta zachodniopomorskie w okresie przewagi Hanzy na Bałtyku (XIII-XV)*, *Zapiski Historyczne*, T. 35, 1970, nr 3–4, s. 12.

²⁶⁵ H. Lesiński, *Rozdrobnienie feudalne...*, s. 114–119; B. Zientara, *Miasta zachodniopomorskie...*, s. 12.

²⁶⁶ H. Lesiński, *Główne linie...*, s. 24; R. Marciniak, *Miasto biskupie...*, s. 32; B. Zientara, *Miasta zachodniopomorskie...*, s. 12.

²⁶⁷ H. Szkudlarek-Feliksiak, *Porty ujścia rzeki Regi*, w: *Trzebiatów - spotkania pomorskie -2004 r.*, red. J. Kochanowska, Wołczkowo k. Szczecina 2005, s. 74–79.

²⁶⁸ B. Popielas-Szultka, *Początki i lokacje...*, s. 106.

²⁶⁹ B. Zientara, *Miasta zachodniopomorskie...*, s. 13–14; D. Kattinger, op. cit., s. 34–39; R. Czaja, *Miasta pomorskie...*, s. 118.

²⁷⁰ H. Wernicke, op. cit., s. 11–12.

²⁷¹ R. Czaja, *Hanza...*, s. 166.

²⁷² Idem, *Miasta pomorskie...*, s. 118.

²⁷³ B. Zientara, *Miasta zachodniopomorskie...*, s. 14.

prowadzić handel. Najczęściej przystanie były usytuowane przy ujściach rzek. Stargard i Goleniów korzystały wspólnie z portu w Inoujściu²⁷⁴. Dąbie prowadziło handel zbożem pochodzącym z posiadłości klasztoru kołbackiego przez przystań umiejscowioną przy ujściu Płoni do jeziora Dąbie²⁷⁵. Status wolnego portu posiadało Gryfino. Miasto uczestniczyło w wymianie za pośrednictwem przystani na Regalicy²⁷⁶. Duże znaczenie wśród miast księstwa szczecińskiego miał Gartz, prowadzący handel zbożem i posiadający przywilej składowy²⁷⁷. Słupsk uczestniczył w handlu hanzeatyckim poprzez port w Ustce²⁷⁸. Mniej znaczące przystanie i porty znajdowały się także w Widuchowej, Nowym Warpnie, Kamieniu²⁷⁹. Swój port posiadał także Wolin na lewym brzegu rzeki Dziwny, prowadził przezeń jednak handel w ograniczonym zakresie²⁸⁰. Swój port, dzięki któremu uczestniczyło w handlu morskim, posiadało Barth²⁸¹. Problemy z niedostateczną głębokością miał port Usedom²⁸². Mały port znajdował się w Ueckermünde²⁸³. W mieście przeładowywano zboże z Ziemi Wkrzańskiej²⁸⁴.

Rybołówstwo w okolicznych wodach było ważną częścią życia gospodarczego wielu mniejszych miejscowości pomorskich. Na rybołówstwie opierała się w znacznej mierze gospodarka Nowego Warpna²⁸⁵. Przystań rybacką posiadało Lassan²⁸⁶. Prawo do połowu ryb na rzece Trebel miało miasto Tribsees²⁸⁷. Takich przykładów można znaleźć więcej, ponieważ praktycznie każde miasto leżące nad jeziorem, rzeką, czy nad brzegiem morza prowadziło w jakimś stopniu połów ryb. Często rybołówstwo było uzupełnieniem rolniczej działalności mieszkańców w małych miastach, czego przykładem może być Węgorzyno²⁸⁸.

Mniejsze ośrodki miejskie, zwłaszcza te nie mające dostępu do morza, miały charakter rolniczy. Czasami nie różniły się one za bardzo od wsi. Jako przykłady takich rolniczych

²⁷⁴ R. Gaziński, *Z badań...*, s. 213–214; Idem, *Port Inoujście w średniowieczu*, „Materiały Zachodniopomorskie”, T. 31, 1985, s. 173–190.

²⁷⁵ R. Gaziński, *Z badań...*, s. 216–217; idem, *Dąbie i jego port w średniowieczu*, *Materiały Zachodniopomorskie* T. 30, 1984, s. 105–130.

²⁷⁶ Idem, *Z badań...*, s. 218–219; K. Guzikowski, *Początki i rozwój...*, s. 65.

²⁷⁷ R. Gaziński, *Z badań...*, s. 219; J. M. Piskorski, *Miasta księstwa...*, s. 203.

²⁷⁸ A. Czachorowski, *Miasto w okresie rozdrobnienia feudalnego*, w: *Historia Słupska*, red. S. Gierszewski, Poznań 1981, s. 84–87; B. Popielas-Szultka, *Początki i lokacje...*, s. 71–72.

²⁷⁹ R. Gaziński, *Z badań...*, s. 220.

²⁸⁰ H. Lesiński, W. Fenrych, *Z dziejów wyspy Wolin i Świnoujścia*, w: *Z dziejów ziemi wolińskiej*, red. T. Białecki, Szczecin 1973, s. 141; R. Gaziński, *Z badań...*, s. 220.

²⁸¹ H. Böcker, op. cit., s. 92.

²⁸² R. Gaziński, *Z badań...*, s. 221; D. Schleinert, op. cit., s. 37.

²⁸³ R. Gaziński, *Z badań...*, s. 221.

²⁸⁴ J. M. Piskorski, *Miasta księstwa...*, s. 210.

²⁸⁵ Ibidem, s. 205; J. M. Piskorski, *O początkach...*, s. 104.

²⁸⁶ R. Gaziński, *Z badań...*, s. 221.

²⁸⁷ G. Kratz, op. cit., s. 525.

²⁸⁸ P. Gut, *Węgorzyno – szlacheckie miasto...*, s. 23.

ośrodków można wymienić Szczecinek czy Banie²⁸⁹. Taki sam charakter miały miasta takie jak Polanów, Sianów i Sławno²⁹⁰. Często typowo rolniczy charakter miały miasteczka prywatne, należące do rodów rycerskim, jak np. Resko, Węgorzyno i Łobez należące do Borków²⁹¹. Nastawione na rolnictwo były również Police²⁹². Miasteczko skrupowane w późniejszym czasie pod panowaniem Szczecina, nie rozwinęło się w znaczący sposób. Podobnie pozostający w cieniu większego ośrodka – Stralsundu – Garz na Rugii nie rozwinął się nigdy w większy ośrodek handlu²⁹³. Oczywiście nie można zapominać o tym, że nawet małe miasteczka stanowiły centra handlu dla okolicy.

Ważne dla rozwoju gospodarczego miast były różnorodne przywileje udzielane im przez władców. Przede wszystkim bardzo intratne dla gminy było uzyskanie prawa składu. Na jego mocy kupcy przejeżdżający przez miasto, musieli na tamtejszym targu wystawić swoje towary na sprzedaż. Powiązany z tym prawem był przymus drogowy zmuszający kupców do przejazdu przez teren miasta. Na Pomorzu zachodnim prawo składu posiadał m.in. Greifswald, Trzebiatów, Białogard czy Darłowo²⁹⁴. Szczecin uzyskał potwierdzenie sfalszowanego przywileju²⁹⁵. Uzyskanie tych praw prowadziło do zmonopolizowania handlu okolicy przez uprzywilejowane miasto. Oczywiście często zdarzały się przypadki omijania postanowień prawa składu danego miasta przez inne ośrodki, co skutkowało sporami, a nawet wojnami między miastami, o czym wspomniano powyżej.

Powoli narastający kryzys w handlu hanzeatyckim od drugiej połowy XIV wieku dotyczył miasta pomorskie. Wiązał się z pojawieniem się konkurujących z hanzeatami kupców angielskich i holenderskich, upadkiem jarmarków w Skanii, spadkiem koniunktury na zboże, zmianą szlaków handlowych, umacnianiem się władztw terytorialnych coraz silniej narzucających swoją wolę miastom i innymi czynnikami gospodarczymi, społecznymi i politycznymi²⁹⁶. Skutkowało to coraz częstszymi konfliktami między miastami, które starały się utrzymać swoje monopolistyczne pozycje na rynku²⁹⁷. Kryzys uderzył także w rzemiosło

---

²⁸⁹ J. M. Piskorski, *Miasta księstwa...*, s. 203; R. Simiński, *W średniowieczu...*, s. 68–69.

²⁹⁰ B. Popielas-Szultka, *Początki i lokacje...*, passim; J. Lux, op. cit., s. 180;

²⁹¹ M. Grzęda, op. cit., s. 73; J. Podrański, *Z dziejów Łobza*, s. 56; P. Gut, *Węgorzyno – szlacheckie miasto...*, s. 22.

²⁹² A. Kościelna, op. cit., s. 55.

²⁹³ M. Wehrmann, op. cit., s. 39; B. Zientara, *Miasta zachodniopomorskie...*, s. 13.

²⁹⁴ B. Zientara, *Rozdrobienie feudalne...*, s. 194.

²⁹⁵ Idem, *Geneza przywileju składowego Szczecina z 1238 roku*, „Materiały Zachodnio-pomorskie”, T. 7 1961, s. 531–564.

²⁹⁶ J. Schildhauer, op. cit., s. 49–51; R. Czaja, *Hanza...*, s. 180–182.

²⁹⁷ B. Zientara, *Rozdrobienie feudalne...*, s. 265.

miejskie. Skutkowało zamykaniem się cechów na nowych członków, tak by nie doszło do zbyt dużej konkurencji między mistrzami²⁹⁸.

1.4. Życie religijne

Życie religijne gminy miejskiej mogło znaleźć swoje odzwierciedlenie na pieczęciach w postaci symbolicznego przedstawienia świętego, który był szczególnie ważny dla danej społeczności. Omówienie różnych aspektów życia duchowego mieszczan, pozwoli dopełnić obraz życia miejskiego na Pomorzu Zachodnim w średniowieczu.

Charakterystyczny dla religijności miejskiej było: świętowanie oparte na specyficznym dla miast postrzeganiu czasu, obecność bractw religijnych, istnienie wielu kultów różnych świętych patronów i kupiecki stosunek do Boga, wyrażający się w składaniu ofiar w intencji pomyślności²⁹⁹. Wynikało to z samej specyfiki gminy miejskiej, której życiu nadawali ton kupcy, a cała społeczność uczestniczyła w różnych formach zrzeczeń, między innymi w celu wspólnego sprawowania kultu.

Oczywiście miejscem sprawowania kultu były kościoły miejskie. Wraz z chrystianizacją Pomorza Zachodniego zaczęły pojawiać się świątynie usytuowane w grodach lub w ośrodkach przedlokacyjnych³⁰⁰. Z punktu widzenia sfragistyki miejskiej istotne są zwłaszcza patrocina głównych kościołów miejskich, ponieważ to właśnie postacie świętych patronów parafialnych, lub ich symbole możemy niekiedy spotkać na pieczęciach. Wynikało to z tego, że wybór wspólnego świętego patrona pełnił ważną rolę w tworzeniu wspólnoty mieszczan³⁰¹. Często koloniści osiedlający się w jakimś ośrodku miejskim przynosili ze swoich rodzimych obszarów kult konkretnego świętego³⁰². Na Pomorzu najbardziej rozpowszechnione były kościoły pod wezwaniem św. Mikołaja – patrona kupców i żeglarzy, świętego Jakuba i Najświętszej Maryi Panny, rzadziej natomiast występowały wezwania św.św. Piotra i Pawła³⁰³. Poza na patronów wybierano także innych świętych, jak np. Wacława, Katarzynę, Maurycego, czy Wojciecha³⁰⁴.

---

²⁹⁸ Ibidem, s. 267.

²⁹⁹ H. Manikowska, *Religijność miejska*, w: *Ecclesia et civitas. Kościół i życie religijne w mieście średniowiecznym*, red. H. Manikowska, M. Zaremska, Warszawa 2002, s. 13–14.

³⁰⁰ Całość procesu powstawania kościołów w okresie przed progiem lokacyjnym omówił M. Rębkowski, *Chryścianizacja Pomorza Zachodniego. Studium archeologiczne*, Szczecin 2007, s. 22–82.

³⁰¹ H. Manikowska, op. cit., s. 19.

³⁰² H. Heyden, *Kirchengeschichte Pommerns, Bd. 1*, Köln-Braunsfeld 1957, s. 93.

³⁰³ Ibidem, s. 93.

³⁰⁴ Ibidem, s. 93.

W sprawowaniu kultu ważną rolę pełni duchowieństwo, którego nie mogło zabraknąć także w miastach. Benedyk Zientara podzielił duchownych działających na terenie miast pomorskich na trzy kategorie: „Ekspozytury feudalnego duchowieństwa na terenie miast”, duchowieństwo związane bezpośrednio z miastem i wikariuszy. Do pierwszej kategorii zaliczył duchowieństwo związane kolegiatami, placówkami obcych klasztorów i kościołów. Druga grupa to kler obsadzający kościoły i fundacje pod patronatem rady miejskiej oraz mnisi zakonów żebraczych. Wikariuszy zaś określił jako plebs kościelny, tj. ubogą warstwę, jednocześnie żyjącą blisko ludzi świeckich³⁰⁵.

Jak wspomniano, charakterystyczne dla miast były bractwa religijne. Na Pomorzu Zachodnim popularne były bractwa kalendowe. Ich nazwa pochodziła od dnia zebrań – pierwszego dnia miesiąca. Bractwo funkcjonowało m.in. w Anklam, Strzałowie, Szczecinie, Nowogardzie, Maszewie, Stargardzie, Kołobrzegu, Gryficach³⁰⁶. Ich członkowie spotykali się parę razy do roku, prowadzili księgi brackie, w których wpisywali zmarłych, o których się modlili, planowali też wspólne obchody świąt³⁰⁷. Wśród innych bractw na Pomorzu można wymienić Bractwo Bożego Ciała, Trójcy Świętej, Świętego Jakuba³⁰⁸.

W trosce o zbawienie własne, członków swojej rodziny lub wspólnoty mieszczańskie dokonywali fundacji i legat na rzecz kościołów. Dzięki temu kościoły i kaplice zyskiwały się, które mogły przeznaczyć na uświetnienie rytuałów religijnych, co służyło całej wspólnocie mieszczan³⁰⁹. Władze miejsce angażowały się w organizację życia religijnego i przejmowały kontrolę na różnymi instytucjami kościelnymi, takimi jak szpitale, czy szkoły lub nad dziełami miłosierdzia. Wynikało to ze świadomości, że religijność pełniła ważną, o ile nie najważniejszą rolę w życiu pojedynczych mieszczan, jak i całej komuny miejskiej. Tego typu uczestniczenie świeckich w sferze życia religijnego określa się obecnie mianem ureligijnienia życia publicznego³¹⁰.

---

³⁰⁵ B. Zientara, *Miasta zachodniopomorskie...*, s. 19–20.

³⁰⁶ K. Guzikowski, *Bractwo kalendowe w życiu religijnym średniowiecznych miast Pomorza Zachodniego*, w: *Ecclesia et civitas...*, s. 224; S. Kwiatkowski, *Warunki życia religijnego w Kołobrzegu w pierwszym stuleciu po lokacji miasta*, w: *Civitas Cholbergensis...*, s. 67; R. Simiński, *Gryfice w średniowieczu...*, s. 68.

³⁰⁷ K. Guzikowski, *Bractwo kalendowe...*, s. 224.

³⁰⁸ R. Simiński, *Gryfice w średniowieczu...*, s. 68.

³⁰⁹ H. Manikowska, op. cit., s. 27.

³¹⁰ Ibidem, s. 16.

1.5. Podsumowanie

W wyniku lokacji na prawie niemiecki powstały na Pomorzu Zachodnim miasta nowego typu. W nowych ośrodkach zaczął kształtować się samorząd, którego najważniejszym organem była rada miejska. Miasta posiadające swoje prawa i przywileje, odznaczające się na tle otoczenia okręgiem murów, prowadziły własną politykę, która czasem bywała sprzeczna z polityką władcy. Miasta książęce odgrywały ważną rolę w polityce państwa, stanowiąc w okresie rozdrobnienia feudalnego najsilniejszy stan. Często występowały w roli gwarantów różnych traktatów zawieranych przez książęta, czy to między sobą, czy z innymi władcami. Starając się zyskać przywileje zapewniające monopolistyczną pozycję na rynku w regionie, miasta często rywalizowały ze sobą, co kończyło się nawet otwartymi konfliktami zbrojnymi. Jednak znane są też przypadki zawiązywania przez ośrodki miejskie konfederacji i podpisywania porozumień, czy to w celu ochrony swoich interesów przed feudałami, czy to dla zapewnienia bezpieczeństwa na szlakach handlowych. Udziału w przedstawicielstwie stanowym nie miał miasta prywatne.

W gospodarce dużych i średnich miast wielką rolę odgrywał handel. Mieszczanie korzystali z przywilejów związanych z przynależnością ich ośrodków do Hanzy i prowadzili handel z zagranicą, zwłaszcza z krajami skandynawskimi. W tranzytowym handlu hanzeatyckim, we wszystkich jego kierunkach uczestniczyło tylko kilka miast, zwłaszcza Stralsund i Greifswald. Małe miasta, często nie różniące się za bardzo od wsi, opierały swoją gospodarkę na rolnictwie. Stanowiły także centra handlowe dla swojej okolicy. Rzemiosło nie odgrywało zbyt dużej roli, raczej działało na potrzeby lokalne swojego miasta.

Dużą rolę w religijnym życiu mieszczan odgrywały bractwa religijne, charakterystyczne dla miejskiej religijności w średniowiecznej. Istotną rolę w konstituowaniu się gminy miejskiej odgrywała postać świętego patrona, któremu poświęcone były pierwsze kościoły parafialne.

Wszystkie te aspekty miały wpływ na samoświadomość gminy, a co za tym idzie mogły wpływać na wizualną sferę miejskich sigillów. Komunikacyjna funkcja pieczęci mogła być realizowana w kontaktach i sojuszach miast między sobą oraz w kontaktach z książętami i innymi siłami politycznymi, do których trafiały dokumenty uwierzytelnione przez pieczęcie miejskie.

Rozdział 2. Elementy składowe sfery wizualnej pieczęci

Każdy element sfery wizualnej pieczęci – wyobrażenie, legenda otokowa, barwa wosku itd. – niósł ze sobą jakieś informacje. Niektóre z tych elementów zostały zaprojektowane na zlecenie dysponenta pieczęci (np. wyobrażenie, legenda, kształt), inne były efektem doraźnych decyzji podejmowanych przy każdorazowym odcisnięciu typariusza (np. barwa wosku, sposób mocowania pieczęci do dokumentu). Wszystkie one tworzyły razem komunikat, który dysponent tłoka nadawał do obiorców swoich dokumentów. Wobec tego, próbując zrozumieć komunikat zawarty w wizualności pieczęci, należy poddać analizie wszystkie elementy składowe, a także rozważyć, które z nich zostały celowo umieszczone na tłoku, które są własnością poszczególnych odcisków, a które nie były zamierzone przez dysponenta.

W tym celu użyteczne wydaje się spojrzenie na pieczęć jako na system informacyjny, co zaproponował Marcin Hlebionek³¹¹. Rzeczony system to „(...) *charakterystyczny i łatwy do porównania, a przez to weryfikacji, zbiór cech, powiązanych między sobą relacjami, umożliwiający identyfikację dysponenta pieczęci oraz wskazujących na jej miejsce w systemie sfragistycznym dysponenta*”³¹². Postrzeganie części składowych sfery wizualnej pieczęci jako elementów informacyjnych, pozwala uporządkować je z perspektywy funkcji, jaką pełnią w procesie komunikowania. Kryterium porządkującym są w tym przypadku celowość umieszczenia danego elementu informacyjnego na tłoku oraz jego powtarzalność lub unikatowość. Tym sposobem elementy informacyjne pieczęci dzieli się na: 1. Celowe i wspólne dla jednego wzorca, a więc takie, które zostały umieszczone świadomie na pieczęci i powielają się wraz z każdym jej odcisnięciem; 2. Celowe i jednostkowe, czyli charakterystyczne dla pojedynczego odcisku pieczęci; 3. Przypadkowe i wspólne dla jednego wzorca oraz 4. Przypadkowe i właściwe dla jednego odcisku³¹³. W takim właśnie kluczu zostaną omówione elementy składowe sfery wizualnej/informacyjnej pieczęci miejskich badanego obszaru.

2.1. Legenda pieczęci miejskiej na Pomorzu Zachodnim

Legenda pieczęci, czyli inskrypcja umieszczona w jej otoku lub polu, jest ważnym elementem składowym komunikatu przekazywanego przez pieczęć. Służy identyfikacji dysponenta pieczęci, wskazuje na jej miejsce w ramach systemu sfragistycznego, a także

---

³¹¹ M. Hlebionek, *Pieczęć jako system informacyjny. Przykład polskich pieczęci królewskich*, „Sfragisticnij Soricnik”, T. 3, 2012, s. 173–189.

³¹² Ibidem, s. 173.

³¹³ Ibidem, s. 174–175.

koresponduje z wizerunkiem umieszczonym w polu pieczęci, czasem tłumacząc go lub dookreślając. Legenda składa się z elementów (słów, dywizorów, znaków inicjalnych itd.) celowo umieszczonych przez rytownika na polecenie jej dysponenta oraz powielanych – z lepszym lub gorszym skutkiem – na kolejnych odciskach. Dlatego, przystępując do rozpatrywania komunikacyjnej funkcji pieczęci miast zachodniopomorskich, należy poddać analizie ich legendy, zarówno pod względem formy jak i treści.

W omawianym materiale sfragistycznym nie ma pieczęci z inskrypcjami umieszczonymi w polu, mamy tu do czynienia jedynie z legendami otokowymi. Otok pieczęci jest najczęściej oddzielony od jej pola i krawędzi liniami otokowymi wewnętrzną i zewnętrzną. W przypadku pieczęci pomorskich miast w zdecydowanej większości linie otokowe przybierają postać linii perełkowych. Jedynie 20 pieczęci [nr 1; 5; 21; 27; 28; 29; 30; 38; 40; 52; 57; 91; 106; 111; 116; 118; 126; 128; 136; 141;] ma otok zakreślony liniami ciągłymi³¹⁴, oba typy linii występują na odciskach Garz (Rügen) [nr 42; 43] oraz Pasewalku [nr 84]. Na szczególną uwagę zasługuje ozdobna linia otokowa wewnętrzna piętnastowiecznej sekretnej pieczęci Szczecina, która przechodzi w trójkątne wypustki zwieńczone fleuronami, pełniące jednocześnie rolę dywizorów [nr 124] oraz ozdobna linia otokowa podwójna na pieczęci Stralsundu [nr 114]. Legendę umieszczano także na wstędze, co widać na pieczęciach Gartz (Oder), Gryfic, Reska [nr 39; 56; 92], które ze względu na krój pisma (minuskuła gotycka), można datować na koniec XIV lub XV wiek³¹⁵ oraz na odciskach z początku XVI wieku należących do Darłowa, Koszalina i Trzebiatowa [nr. 26; 72; 134].

Typ pisma legendy pieczęci zazwyczaj zgodny był z trendami panującymi w epigrafice w danym okresie. Prawidłowe rozpoznanie typu pisma epigraficznego pozwala ustalić mniej więcej chronologię wprowadzenia do użycia pieczęci, przy czym należy pamiętać o możliwym długowiecznym użytkowaniu konkretnego tłoka przez gminę miejską. Ponadto kształt liter oddawał charakter stylistyki epoki. Pismo epigraficzne, zwłaszcza w okresie średniowiecznym, poza funkcją informacyjną, pełniło także rolę estetyczną, zwłaszcza kiedy oglądający je człowiek był niepiśmienny, a poszczególne litery odbierał raczej jako ozdobę, niż konkretne składowe komunikatu³¹⁶. Pismo legend pieczęci średniowiecznych przechodziło kilkakrotną ewolucję. Na najstarszych pieczęciach w tej części Europy mamy do czynienia z prostymi literami kapitały romańskiej. W XIII wieku zaczyna upowszechniać się ozdobne pismo

³¹⁴ W tym wyliczeniu nie uwzględniono pieczęci znanych jedynie z rysunków, ponieważ linie otokowe rysowano w nich zbyt schematycznie, by można było na ich podstawie wysunąć jakieś wnioski.

³¹⁵ Pieczęć Gryfic [nr 56] przywieszono do dokumentu z 1493 roku, zob. O. Hupp, op. cit., s. 10.

³¹⁶ B. Trelńska, *Gotyckie pismo epigraficzne w Polsce*, Lublin 1991, s. 45.

gotyckie, najpierw w formie majuskuły, a od połowy XIV wieku minuskuły. Koniec XV wieku przynosi kapitalę protorenesansową, która następnie zostanie zastąpiona w XVI wieku antykwą³¹⁷. Wszystkie te typy pisma możemy odnaleźć na pieczęciach zachodniopomorskich miast.

Z kapitalą romańską mamy do czynienia na trzynastowiecznych pieczęciach Demminu, Tribsees, Stralsundu i Anklam przywieszonych do dokumentów z lat 1265, 1267, 1278 i 1284 [nr 4; 30; 112; 128]³¹⁸. Pismo romańskie zastosowano także na tłokach Stralsundu i Rugendal użytych na początku XIV wieku. [nr 113; 96]³¹⁹. Nie wiadomo jakie dyplomy uwierzytelniała pieczęci oraz Gartz (Oder) [nr 38] cechujące się takim krojem liter legendy. Najstarsza pieczęć Kołobrzegu z ciekawą romańską formą zapisu liter K, B i D najprawdopodobniej została użyta w 1257 i 1297 roku³²⁰. Odcisk romańskiej pieczęci Wolgast [nr 138] wisiał prawdopodobnie przy dokumencie z 1259 roku³²¹.

Zdecydowana większość pieczęci ujętych w niniejszej pracy ma inskrypcje zapisane majuskułą gotycką. Nie sposób wymienić wszystkich tych odcisków, dość wspomnieć, że pochodzą one z okresu od połowy XIII do końca XV wieku. Minuskuła gotycka jest obecna na pieczęciach miejskich powiązanych z dokumentami z XV wieku, aczkolwiek nie można wykluczyć, że ich tłoki wykonano już w II połowie XIV wieku lub pod koniec tego stulecia, wtedy, kiedy tego typu pismo zaczęło się rozpowszechniać. Występowanie pieczęci z minuskułą gotycką przy dokumentach ilustruje tabela 2.

---

³¹⁷ Na temat paleografii pieczęci zob. M. Haisig, *Studia nad legendą pieczęci miejskiej*, Wrocław 1953, s. 75.

³¹⁸ StAS, StU 0008-0009; LAG, Rep. 2 Anklam nr 2.

³¹⁹ Odciski pieczęci Stralsundu znajdują się przy dokumentach z lat 1301 i 1305: StAS, StU 0076, 0096; pieczęć Rudendal przywieszono do dyplomu z 1313 roku, zob. StAS, Rep. 9 U, Nr. 8.

³²⁰ O. Hupp, op. cit., s. 18; H. Kroczyński, *Herb miasta Kołobrzegu na przestrzeni dziejów*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, T. 11, 1981, s. 99; M. Czerner, *Herby miast województwa koszalińskiego*, Koszalin 1989, s. 55–56; R. Benl, *Ursprünge...*, s. 26.

³²¹ PUB II 669.

Tab. 2. Pieczęcie z minuskulą gotycką i dokumenty nimi sygnowane

Miasto [nr pieczęci w katalogu]	data roczna dokumentu	miejsce przechowania dokumentu
Szczecin [nr 124]	1416; 1417; 1446; 1462, 1468 1469	Stadtarchiv Stralsund, StU 699; 704; 1026; 1474; 1635; 1652
Altentreptow [nr 3]	1447	Dokument znany O. Huppowi
Słupsk [nr 106]	1471	LAG, Rep. 38 bU Köslin nr 116
Bobolice [nr 18]	1477	Dokument znany O. Huppowi
Gryfice [nr 56]	1493	Dokument znany O. Huppowi
Pasewalk [nr 84]	1509	LAG, Rep 38 bU Köslin nr 182
Kołobrzeg [nr 69]	1514; 1523	LAG, Rep 38 bU Köslin nr 189; 199

Źródło: opracowanie własne

Poza wymienionymi pieczęciami gotyckie pismo minuskulne występuje także na wspomnianych już, znanych z reprodukcji odciskach Gartz (Oder) i Szczecina [nr 40; 39; 126] oraz na zachowanych jedynie w formie odrysów sigillach Białogardu, i Reska [nr 13; 92].

Na przełomie XV i XVI wieku zaczyna pojawiać się w Europie pierwsza forma epigraficznego pisma nowożytnego – kapitała protorenesansowa³²². Inskrypcje w takiej formie występują tylko na pięciu pieczęciach miast pomorskich. Pierwsza, przywieszona do dokumentu z 1529 roku należy do Trzebiatowa [nr 134] z okrągłymi – w odróżnieniu od form gotyckich, otwartymi – literami E. Charakterystyczne litery protorenesansowe widzimy też na

³²² Na temat cech charakterystycznych tego pisma zob. B. Trelińska, *Epigraficzna kapitała protorenesansowa w Polsce*, w: *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii w Polsce: materiały z sympozjum w Uniwersytecie Jagiellońskim dnia 21-22 października profesorowi Zbigniewowi Perzanowskiemu przypisane*, red. M. Rokosz, Kraków 1995, passim.

odcisku należącym do Białogardu [nr 14] – litery E w formie epsilon, A z półdaszkiem i S przypominające cyfrę osiem. Natomiast pieczęć sekretna Szczecina [nr 127] ma już E kapitalowe, ale za to ósemkowe S oraz litery M zwięzające się ku górze. Takie same litery znajdziemy na reprodukcji pieczęci Stralsundu [nr 118] i Koszalina [nr 72]. Wreszcie nowożytna antykwa pojawia się na pieczęciach Altentreptow [nr 1] i Darłowa [nr 26], ta ostatnia występuje przy dokumencie z 1503 roku³²³. Inskrypcje obu odcisków zawierają jeszcze dawne formy litery A z daszkiem. Nowożytne litery pojawiają się także na pieczęciach Lissan, Gützkow i Dobrej [34; 62; 74] znanych jedynie z odrysów Oelrichsa, który niekoniecznie rzetelnie oddawał kształt liter.

Treść legendy otokowej pieczęci miast pomorskich nie jest urozmaicona. W zdecydowanej większości zakres słów ogranicza się do wyrazów SIGILLUM/SECRETUM, CIVITATIS/BURGENSIUM/OPPIDI i nazwy ośrodka miejskiego. Określenia SIGILLUM i SECRETUM określają miejsce danego tłoka w ramach systemu sfragistycznego miasta i to te określenia dominują w analizowanym materiale źródłowym. Do wyjątków należy jedna pieczęć Stralsundu z napisem *contrasigillum*, który wskazuje na jej rolę jako pieczęci odwrocica [nr 116]³²⁴. Jeszcze jedno *contrsigillum* – należące do Słupska – uwiecznił w formie rysunku Johannes Oerlich [nr 107]. Rzadko występują także inskrypcje napieczętne wskazujące bezpośrednio na instytucję samorządu miejskiego, która była dysponentem tłoka. Należy tu wskazać na trzy pieczęcie ławników szczecińskich określanych jako SCABINORVM/SCHABINORUM [nr 125; 126; 127], w tym jedna dodatkowo nazwana mniejszą: SECRETVM MINVS SCABINORVM STITTIN [nr 127]. Zachowały się także odciski tłoków odnoszące się do rad miejskich (CONSULATUS) Gryfic, Kamienia Pomorskiego i Altentreptow [nr 56, 65, 3]. Richtenberg posługiwał się pieczęcią sądową (IUDICII), znaną jedynie z odrysu [nr 95]³²⁵. Rozbudowany system sfragistyczny możemy zaobserwować w przypadku Stralsundu. Miasto poza wymienionymi pieczęciami wielkimi, sekretnymi i *contrasigillum* posiadało także pieczęć mniejszą (SIGILLUM MINUS) [nr 118]³²⁶,

³²³ LAG, Rep 38 bU Koslin, nr 173.

³²⁴ W takiej roli pieczęć widnieje na odwrocie odcisków przywieszonych do licznych dokumentów, zob. LAG, Rep. 38 bU Demmin nr 106; StAS, StU 1166, 1189, 1764, 1769, 1780, 1858, i in.

³²⁵ O. Hupp, op. cit., s. 26.

³²⁶ APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 435.

pieczęć być może przeznaczona do spraw skarbowych (SUPER REDDITUS) [nr 117]³²⁷, a także tłok z określeniem SIGNUM [nr 119]³²⁸.

Pieczęć należała do miasta (*civitas, oppidum*) lub mieszczan (*burgens*), przy czym, jak zdołał to udowodnić już Marian Haisig, określeń tych używano często zamiennie i nie musiało się to wiązać z wielkością/prestizżem ośrodka³²⁹. Występowanie określeń *civitas, oppidum* i *burgens* na pieczęciach pomorskich miast przedstawiają tabele 3-5. Z zestawień wynika, że dominującym określeniem jest *civitas*, które pojawia się już w XIII wieku i to na pieczęciach miast zarówno książęcych, jak i prywatnych. Określenie odnoszące się do mieszczan (*burgens*) pojawia prawie wyłącznie na pieczęciach miast książęcych – wyjątkami są Kołobrzeg i Widuchowa (lokowane przez książąt, później pod władzą biskupów i rycerzy) oraz Richtenberg i Maszewo (na pieczęciach znanych tylko odrysów). BURGENSIUM pojawia się także na czternastowiecznych pieczęciach sekretnych wielu miast, jednak w większości są one znane jedynie z rysunków J. K. K. Oelrichsa. Zdarzały się przypadki, że określenia BURGENSIUM i CIVITATIS służyły do rozróżnienia pieczęci w ramach systemu sfragistycznego. Tak było np. w Szczecinie, Greifswaldzie i Wolinie (?), gdzie pieczęcie wielkie opatrzone słowem BURGENSIUM, a sekretne – CIVITATIS. Podobne rozróżnienie można zobaczyć w systemie sfragistycznym Altentreptow, Gartz i Nowogardu. Zmiana używanego określenia na pieczęciach tego samego typu miała miejsce w Dąbiu – na pieczęci wielkiej wyraz CIVITATIS zmieniono na BURGENSIUM – oraz w Maszewie. Barth i Gryfice umieściły na swoich pieczęciach wielkich zapis BURGENSIUM CIVITATIS. Jedynie Pyrzyce konsekwentnie korzystały z określenia BURGENSIUM, zarówno na pieczęci wielkiej, jak i sekretnej. Najrzadziej występuje określenie OPPIDUM, tylko na piętnastowiecznej pieczęci wielkiej Gryfic i na sekretnej Dobrzan. Zdaje się, że wzorzec prawa miejskiego nie miał wpływu na używane określenie miasta. Można dostrzec, że BURGENSIUM występuje raczej na pieczęciach miast większych, ale tylko tych, które lokowali książęta pomorscy (Stralsund lokowany przez księcia rugijskiego nie używał tego określenia). Nie jest to jednak regułą, czego dowodem może być pieczęć niewielkiej Widuchowej.

---

³²⁷ Przy dokumencie z 1441 r. zob. StAS, StU 0972. Według Arnolda Brandenbura była to pieczęć kamery skarbowej, ale F. Fabriciusa wyraził wobec tego wątpliwość, ponieważ wystawcą dokumentu była rada i burmistrzowie miasta, zob. F. Fabricius, op. cit., s. 112.

³²⁸ Ibidem, s. 111.

³²⁹ M. Haisig, *Studia...*, s. 30–38.

Tab. 3. Określenia miasta i mieszczan na pieczęciach wielkich (w) i sekretnych (s) miast książęcych oraz wiek ich pojawienia się

Określenie miasta/mieszczan	miasta książęce		
	XIII w.	XIV w.	XV w. i pocz. XVI w.
civitatis	<ul style="list-style-type: none"> • Anklam (w) • Dąbie (w) • Demmin (w) • Goleniów (w) • Grimmen (w) • Gryfino (w) • Stralsund (w) • Tribsees (w) • Wolgast (w) 	<ul style="list-style-type: none"> • Anklam (s) • Barth (s) • Białogard (w, s) • Damgarten (w*, s*) • Gartz (s*) • Garz/Rügen (w, s) • Goleniów (s) • Greifswald (s) • Grimmen (s) • Gryfino (s) • Rugendal (w) • Słupsk (w, s) • Stargard (w, s) • Stralsund (s) • Szczecin (s) • Tribsees (s*) • Trzebiatów (s) • Wierzbno (s*) • Wolgast (s) • Wolin (s) 	<ul style="list-style-type: none"> • Barth (w*) • Gartz (w) • Kamień (s) • Pasewalk (w) • Altentreptow (w)

burgensium	<ul style="list-style-type: none"> • Gartz (w) • Greifswald (w) • Pyrzyce (w*) • Szczecin (w) • Wolin (w) 	<ul style="list-style-type: none"> • Altentreptow (s*) • Dąbie (w, s) • Goleniów (s*) • Gryfice (s, w*) • Pyrzyce (s) • Słupsk (s*) • Tribsees (s*) • Trzebiatów (s*) • Wolin (s*) • Kamień (s*) • Usedom (s) 	<ul style="list-style-type: none"> • Białogard (w*) • Gartz (s) • Stargard (s*)
burgensium civitatis	<ul style="list-style-type: none"> • Barth (w) • Gryfice (w*) 	–	–
oppidum	–	–	<ul style="list-style-type: none"> • Gryfice (w)

* pieczęć znana tylko z odrysu.

Źródło: opracowanie własne.

Tab. 4. Określenia miasta i mieszczan na pieczęciach wielkich (w) i sekretnych (s) miast kościelnych oraz wiek ich pojawienia się

określenie miasta/mieszczan	miasta biskupie i należące do zakonów	
	XIII w.	XIV w.
civitatis	<ul style="list-style-type: none"> • Koszalin (w) 	<ul style="list-style-type: none"> • Banie (w*) • Bobolice (w) • Koszalin (s) • Maszewo (s*)
burgensium	<ul style="list-style-type: none"> • Kołobrzeg (w) 	<ul style="list-style-type: none"> • Maszewo (s*) • Richtenberg (w*)

* pieczęć znana tylko z odrysu

Źródło: opracowanie własne

Tab. 5. Określenia miasta i mieszczan na pieczęciach wielkich (w) i sekretnych (s) miast prywatnych raz wiek ich pojawienia się

określenie miasta/mieszczan	miasta należące do rycerstwa		
	XIII w.	XIV w.	XV w.
civitatis	<ul style="list-style-type: none"> • Lissan (w) • Loitz (w) • Płoty (w) • Resko (w) 	<ul style="list-style-type: none"> • Chociwel (w, s) • Darłowo (w) • Dobra (s*) • Dobrzany (s*) • Gützkow (w, s) • Lissan (s*) • Łobez (s*, w*) • Nowogard (s*) • Polanów (s) • Połczyn (s*) • Resko (s*) • Sianów (w, s*) • Sławno (w, s) • Strzmiele (w) 	<ul style="list-style-type: none"> • Barwice (w*, s*)
burgensium	–	<ul style="list-style-type: none"> • Barwica (s*) • Dobrzany (s*) • Nowogard (s*) • Widuchowa (w) 	–
oppidum	–	<ul style="list-style-type: none"> • Dobrzany (s*) 	–

* pieczęć znana tylko z odrysu

Źródło: opracowanie własne.

Ostatnim stałym elementem legendy jest nazwa miejscowości, najczęściej występująca w formie mianownika. Rzadziej spotykamy nazwę zapisaną w dopełniaczu (Barth, Barwice, Damgarten, Dąbie, Demmin, Dobra, Gartz, Kołobrzeg, Stralsund), przy czym próżno dopatrywać się w wyborze którejs z form jakichkolwiek prawidłowości – te same miasta na różnych pieczęciach stosowały je naprzemiennie. Przyimek *de* przed nazwą miejscowości

najczęściej pojawia się w legendzie najstarszej pieczęci wielkiej danego miasta, co widać w Barth [nr 7], Greifswaldzie [nr 48], Kołobrzegu [nr 67], Sianowie [nr 97], Stargardzie [nr 109], Szczecinie [nr 121], Usedom [nr 135] czy Widuchowej [nr 136]; ale za to w Demminie występuje na pieczęci sekretnej z XIV wieku [nr 32]. Przyimek *in* pojawia się najczęściej na pieczęciach Dąbia [nr 28; 29], Pyrzyc [nr 89; 90], Wolina [nr 140; 142], Słupska [nr 105, 107] i Szczecina [nr 125, 126], w pozostałych przypadkach miast występuje sporadycznie.

Nazwa tej samej miejscowości niekiedy jest zapisywana na kolejnych pieczęciach w innej formie. Dobrym przykładem tego zjawiska są odciski należące do Koszalina – na najstarszym, trzynastowiecznym widnieje nazwa miejscowości CVSSELIN [nr 70], natomiast na sekrecie [nr 71], którego odcisk znajdujemy już przy dokumentach z początku XV wieku zapisano KVSSALIN. Językiem inskrypcji napieczętych przez cały okres średniowiecza i w pierwszych dekadach XVI wieku pozostaje łacina.

Zdarzało się, że dwa miasta nazywały się tak samo, w związku z tym pojawiła się potrzeba doprecyzowania nazwy danego ośrodka w legendzie pieczęci. Najczęściej wykorzystywano do tego określenia stary/nowy lub elementu top...ograficznego (nazwy rzeki lub regionu). Z taką sytuacją mamy do czynienia na pieczęciach Altentreptow (Treptow nad Tollense) i Trzebiatowa (Treptow nad Regą). Pierwsze z miast określało się jako ANTIQUE [nr 1] i ALDEN [nr 2], drugie zaś nazywało się młodszym – NIEN [nr 132], NOVA [nr 133], NOVE [nr 134]. Dodatkowo Altentreptow w XVI wieku dodało do tekstu legendy pieczęci informacje o położeniu nad rzeką – CIS TOLLENSAM [nr 1]. Podobnie Szczecin na jednej pieczęci użył określenia ANTIQUE [nr 122], zapewne w celu odróżnienia się od Szczecinka (Neustettin)³³⁰, co oznacza, że tłok szczeciński musiał powstać po lokacji miasteczka. Garz (Rügen) umieściło w legendach swoich pieczęci określenie IN RUYA (tj. na Rugii) [nr 42, 43, 44], zapewne by odróżnić się od starszego Gartz położonego nad Odrą. Słupsk (Stolp) użył elementu topograficznego - *in Pomerania* [nr 103], tym samym wyraźnie odcinając się od Stołpia nad Pianą (Stolpe an der Peene). Władze nowego miasta lokacyjnego mogły także chcieć odróżnić się od starego ośrodka przedlokacyjnego. Tak było w przypadku Sławna, nazywanego się nowym miastem [nr 99, 100] w odróżnieniu od miejscowości Sławsko (Alt Schlawe). Ponadto Sławno użyło słów IN POMERANIA, być może naśladując Słupsk. Chociwel użył na jednej swojej pieczęci [nr 21] określenia NOVE dla odróżnienia od Freienwalde w Marchii Brandenburskiej (Bad Freienwalde). Przymiotnik *nowy* pojawia się także na pieczęci Rugendal

---

³³⁰ Nie znamy pieczęci Szczecinka z okresu średniowiecza.

[nr 96], trudno jednak stwierdzić do czego odnosiło się to rozróżnienie. Wymienione przypadki pozwalają stwierdzić, że kancelarie miejskie przykładały wielką wagę do kwestii jednoznacznej identyfikacji swoich miast na pieczęciach.

Elementy chronologiczne, mogące wskazywać rok sprawienia konkretnego tłoka pojawiają w połowie XIV wieku na pieczęciach Sławna i Tribsees znanych niestety tylko z odrysów Oelrichsa [nr 102, 131], widzimy tam zapis ANNO DOMINI 1350. Z odrysów Oelrichsa znane są także pieczęcie Dobrej.

Pismo średniowieczne cechuje się częstym skracaniem wyrazów. Taki zabieg stosowano również w inskrypcjach, które musiały zmieścić się w niewielkiej przestrzeni otoku³³¹. Na pieczęciach pomorskich miast mamy do czynienia z czterema sposobami skracania wyrazów – syglami, suspensjami, kontrakcjami i skróceniem przez znak specjalny. Sygle, czyli pojedyncze litery stosowane były jedynie do skracania wyrazu SIGILLUM. Niekiedy towarzyszył im apostrof, jak miało to miejsce na przykład na pieczęciach miast Pomorza Sławieńsko-Słupskiego: Słupska, Sławna, Sianowa i Darłowa (to ostatnie miasto na pierwszej pieczęci wielkiej zapisało pełne SIGILLUM). Pojedyncze S na pieczęciach wielkich możemy zauważyć w przypadku Widuchowej, Grimmen, Loitz, Strzmiela i Barth. Trzy miasta zastosowały sygiel na pieczęciach sekretnych, tym samym tworząc niespotykaną konstrukcję *S(igillum)* SECRETUM, były to: Barth, Białogard i Grimmen [nr 8, 15, 52]. Skrócenie określenia SIGILLUM niekoniecznie musiało wynikać z braku miejsca w otoku legendy, ponieważ spotykamy je na pieczęciach stosunkowo dużych – o średnicy ponad 65 mm (np. w Goleniowie, Grimmen, Loitz, Słupsku, Widuchowej). Użycie skrótu mogło więc wynikać z konwencji stylistycznych epoki.

Najczęstszą formą abrewiacji była suspensja, czyli odcięcie części wyrazu. Mamy z nią do czynienia aż na 40 pieczęciach ujętych w niniejszym opracowaniu. Tą metodą skracano różne wyrazy, zarówno określenia SIGILLUM/SECRETUM, CIVITATIS/BURGENSIUM, jak i same nazwy miejscowości. Natomiast kontrakcje, czyli skróty przez ściągnięcie wyrazu, pojawiają się tylko pięć razy - na odcisku pieczęci Szczecina, gdzie poprzez skrót AQVA oddano wyraz ANTIQVA [nr 122]³³², na szesnastowiecznej pieczęci Koszalina [nr 72] (CUSSELIN zapisane jako CUSSLN) a także na czterech odrysach pieczęci Łobza, Reska,

³³¹ B. Trelińska, *Gotyckie pismo...*, s. 144.

³³² M. Gumowski błędnie odczytał skrót jako NOVA i tym samym przypisał pieczęć Szczecinkowi, zob. idem, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 219-220; z poglądem tym już rozprawiono się w literaturze, zob. A. Gut, *Heraldyka i sfragistyka zachodniopomorska*, s. 150–151.

Sławna i Tribsees [nr 79, 92, 102, 131]. Na rzekomej pieczęci łobeskiej skrócono nazwę miasta do postaci LABSS, na odrysie należącym do Reska zapisano skrótem SILU, czyli SIGILLUM, zaś znane z odrysu pieczęcie Sławna i Tribsees mają zapis AN DMI, będący skróceniem ANNO DOMINI. Ze względu na to, że większość kontrakcji znamy tylko z rysunków, trudno jest dopatrywać się w ich występowaniu jakichś prawidłowości. Ukazane przez Oelrichsa pieczęcie Tribsees i Sławna mają podejrzenie podobne skróty połączone z tym samym rokiem – 1350, który ma sugerować datę wytworzenia tłoka. Wspomniana wczesnonowożytna pieczęć Koszalina [nr 72] zawiera w swojej legendzie znak specjalny. W określeniu CIVITATIS zastąpiono końcówkę -IS znakiem przypominający cyfrę 9.

Enklawa i ligatury możemy napotkać tylko w pojedynczych przypadkach. Enklawa pojawia się na wspomnianym wyżej odrysie pieczęci Reska [nr 92] – literę U wpisano w L, zaś ligatura AE pojawia się na odcisku Altentreptow [nr 1].

Poza słowami w inskrypcjach napieczętych pojawiają się także znaki pełniące role dywizorów, znaków inicjalnych lub zwykłych ozdób. W zdecydowanej większości legendę pieczęci miejskich badanego obszaru rozpoczyna krzyż inicjalny. Znak ten mógł stanowić – podobnie jak w dyplomach – inwokację religijną³³³. W wyjątkowych przypadkach inskrypcje rozpoczynał inny znak np. krzyż skośny na stemplu Widuchowej [nr 136], gwiazdka na odciskach Tribsees odnalezionych przy dokumentach z 1454 i 1460 roku³³⁴ [nr 129], na stemplach Stargardu [nr 108], Stralsundu [nr 111] oraz na szesnastowiecznej pieczęci Altentreptow [nr 1]. Rozetki zastępujące krzyże inicjalne pojawiają się na odrysach pieczęci Bań, Reska, Białogardu, Bobolic, Polanowa, Wierzbna i Richtenbergu [nr 6; 93; 13; 17; 87; 137; 95], jednak nie ma pewności, czy rysownicy nie pomylili rozet z krzyżami, które często ulegały zatarciu.

Znaki graficzne rozdzielając poszczególne słowa napisu otokowego nazywa się dywizorami³³⁵. Ze względu na niewielkie rozmiary bywają często trudno dostrzegalne, stąd możliwość pomyłki przy ich identyfikacji. Są one słabo czytelne zwłaszcza na oryginalnych odciskach woskowych, ponieważ mogły ulec zatarciu z upływem czasu, lub nie odcisnąć się odpowiednio podczas sygillacji dokumentu. Dlatego o wielu z nich możemy się dowiedzieć

---

³³³ M. Adamczewski, *Inwokacja symboliczna czy tradycyjny dywizor? Uwagi na temat krzyża w legendach pieczęci samorządowych z obszaru Polski centralnej*, w: *Inskrypcje na pieczęciach. Treści, formy, funkcje*, red. P. Pokora, M. Hlebionek, T. Kałuski, Poznań 2016, s. 141.

³³⁴ LAG, Rep. 1 Bistum Kammin, nr 394; StAS, StU 1410.

³³⁵ *Vocabularium Internationale Sigillographicum*, red. K. Müller i in., Bratislava 2016, nr 261.

dzięki opisom pozostawionym przez dawnych historyków, a zwłaszcza przez Ottona Huppa, który niekiedy miał do czynienia z oryginalnymi typariuszami.

Dywizory na pieczęciach miast pomorskich przybierały najczęściej postać kropek pojedynczych, umieszczonych w połowie wysokości przestrzeni otoka lub na dole, a także dwóch lub trzech kropek jedna nad drugą. Inne znaki rozdzielające miały kształt krzyży, ale znacznie mniejszych od krzyża inicjalnego, jak na pieczęciach Anklam [nr 4], Wolgastu [nr 138] i Reska [nr 91]. Podobne krzyżyki, których nie da się zweryfikować na zachowanych do dzisiaj odciskach, Otto Hupp dostrzegał na pieczęci Grimmen [nr 52]³³⁶. Pewna modyfikacja tego dywizora – krzyż skośny – pojawia się na pieczęciach: Darłowa [nr 25], Gützkow [nr 62] i Szczecina [nr 126]. Krzyż złożony z kropek, O. Hupp dostrzegał na pieczęci Bobolic [nr 18]³³⁷. Dwa krzyżyki ustawione jeden nad drugim zostały umieszczone w otokach pochodzących z XIII wieku pieczęci Greifswaldu [nr 48] i Stralsundu [nr 113]. Kółka, tak określamy w pracy puste w środku kropki, pojawiają się trzynastowiecznych pieczęciach Koszalina i Kołobrzegu [nr 67; 70] (dwóch miast biskupich, które mogły wzorować się na sobie), a także Stralsundu, Loitz i Grimmen [nr. 52; 76; 112]. Dwa kółka, jedno nad drugim na wzór dwukropka, dostrzegamy na odciskach Barth [nr 8] i Darłowa [nr 26]. Rozetki pojawiają się od XIV wieku na stemplach Kołobrzegu [nr 69], Lassan [nr 74], Pasewalku [nr 84] oraz Dąbia. W tym ostatnim przypadku wieńczą hełmy wież, tym samym łącząc funkcję dywizorów i elementów wizerunku napieczętnego [nr 28; 29]. Często napis otokowy przedzielony jest gwiazdkami, które pojawiają się w takiej roli już w XIII wieku na odciskach Demminu [nr 30], Stralsundu [nr 111] i Tribsees [nr 128]. W XIV wieku mamy z nimi do czynienia na pieczęciach Sianowa i Sławna [nr. 97; 101] (znów widoczne podobieństwo między sąsiednimi miastami). Z opracowania Ottona Huppa wynika, że gwiazdki pojawiły się także na pieczęciach Demminu [nr 31], Grimmen [nr. 51; 52], Gryfic [nr 56] i Damgarten [nr 22]³³⁸. Gwiazdki jedna nad drugą występują na szesnastowiecznej pieczęci Altentreptow [nr 1]. O. Hupp dostrzegał w otoku pieczęci Gartz (Oder) lilie [nr 40]³³⁹.

---

³³⁶ O. Hupp, op. cit., s. 26.

³³⁷ Ibidem, s. 16.

³³⁸ Ibidem, passim.

³³⁹ Ibidem, s. 8.

Na szczególną uwagę zasługują wykonane z wielkim kunsztem znaki umieszczone w otokach pieczęci Stralsundu [nr 114] i Szczecina [nr 124]. W pierwszym przypadku rytownik rozdzielił słowa legendy wizerunkami smoków lub – jak je widział F. Fabricius – stworzeń ze skrzydłami i ludzkimi twarzami³⁴⁰; zaś w drugim skomplikowanymi ornamentami w formie kropek, lilii i prostokątnych wypustek odstających od linii otokowej wewnętrznej (zob. ryc. 1). Ornamenty pojawiają się na przykład w otokach pieczęci Słupska [nr 106]. Inskrypcję sekretu Szczecina zamyka łeb gryfa.

Ryc. 2 Dywizory na XV-wiecznym sekrecie Szczecina. (GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 13).

2.2. Motywy ikonograficzne w wyobrażeniach napieczętnych

Kolejnym celowym i wspólnym dla pieczęci jednego wzorca elementem informacyjnym jest wyobrażenie napieczętne. Złożone przedstawienie umieszczone na pieczęci, z racji tego, że przekazywało informacje kodem obrazowym, musiało znacznie łatwiej trafiać do niepiśmiennego człowieka średniowiecza. Także samo umiejscowienie wyobrażenia w centralnej części tłoka, zajmujące zdecydowanie więcej miejsca niż inskrypcja legendy, świadczy o większej roli tego elementu pieczęci w procesie komunikacji³⁴¹. Wyobrażenie, tak samo jak legenda przekazywało informacje na temat dysponenta tłoka, ułatwiając jego identyfikację oraz propagując wybrane przez niego treści ideowe.

Jak wspomniano, wyobrażenie umieszczone było w centralnym polu pieczęci czasem oddzielonym od otoka ozdobną bordiurą, a niekiedy także wypełnione deseniem czy innymi

³⁴⁰ F. Fabricius, op. cit., s. 109.

³⁴¹ M. Hlebionek, *Pieczęć jako system...*, s. 185.

zdobieniami. Ozdobne bordiury w formie wielołuku, najczęściej z sześcioma płatkami pojawiają się już w XIV wieku na pieczęciach mniejszych i na *contrasigillum* Stralsundu [nr 116; 119]. W XVI wieku w kancelarii tego miasta pojawiała się jeszcze jedna pieczęć mniejsza z takim motywem [nr 118]. Wspomnianą pieczęć odwrocia, poza bordiurą, zdobi także ornament roślinny (liście) wypełniający pole pieczęci. Takie same ozdoby – bordiurę i liście – możemy znaleźć na odcisku Pasewalku przywieszonym do dokumentu z 1509 roku (zob. ryc. 3)³⁴². Zastosowana na pieczęci minuskuła gotycka wskazuje, że miasto mogło wprowadzić ją do użycia już w XV wieku. Być może Pasewalk wzorował się na stylistyce sigillów stralsundzkich.

Ryc. 3 Pieczęć Pasewalku z bordiurą w formie wielołuku (1509 r.). (LAG Rep. 38 bU Köslin nr 182).

Duże i wyraźnie zarysowane gwiazdy sześcioramienne wypełniają trzynastowieczną pieczęć Lassan [nr 73], jednak z innymi przykładami zdobienia pola pieczętnego mamy do czynienia dopiero w XIV w. Ornament w formie kratki/siatki zdobi pole czternastowiecznych pieczęci Garz (Rügen), Lassan [nr 75] i Słupska [nr 107] – te dwie ostatnie znane niestety jedynie z odrysów. W oczkach siatki niekiedy umieszczano punkty – jak na pieczęciach Gryfina [nr 59], Sianowa [nr 97] i Trzebiatowa [nr 132] – a nawet rozetki, jak widzimy na odcisku Stralsundu [nr 114]. Grimmen urozmaiciło swoją czternastowieczną pieczęć gwiazdkami w formie kółek [nr 52]. Nieregularnie ułożone krzyżyki skośne (gwiazdki?) widzimy także na pochodzącej z tego samego wieku pieczęci Darłowa [nr 25]. Bardziej wysublimowaną formą

³⁴² LAG, Rep 38 bU Koslin nr 182.

wypełnienia pola pieczęci były ornamenty roślinne (nieujęte w bordiurze). Widzimy je na pieczęciach Stralsundu [nr 115;] i na sigillum należącym do ławy szczecińskiej [nr 125]. J. K. K. Oelrichs dostarcza nam rysunki pieczęci zdobionych pierścieniami/punktami należące do Gartz (Oder) [nr 41], Łobza [nr 77; 79], Maszewa [nr 80; 81]; Stargardu [nr 109] i Wierzbna [nr 137]. Zastanawiające są trzy pierścienie/kule widoczne między nogami gryfa na pieczęci Gryfic [56]. Literatura jak dotąd nie rozszyfrowała ich znaczenia³⁴³. Może one także miały być formą jakiegoś wypełnienia pola pieczęci, na co może wskazywać fakt, że na późniejszych pieczęciach i w herbie Gryfic nie ma już po nich śladu (tzn. nie były żadnym ważnym symbolem)³⁴⁴.

Przedstawienie i porównanie ze sobą skomplikowanych kompozycji tworzących wizerunki na pieczęciach, zwłaszcza przy analizie tak dużego zbioru, stanowi nie lada wyzwanie. Z tego względu badacze często decydują się na próbę uporządkowania materiału sfragistycznego przy pomocy wybranej typologii pieczęci³⁴⁵. Takie rozwiązanie ma niestety swoje wady. Znaczący sfragistyki tworząc swoje typologie, korzystają zazwyczaj z sobie znanego i dostępnego materiału sfragistycznego, obejmującego zwykle pieczęcie jednego regionu/państwa. W konsekwencji, stworzoną w ten sposób klasyfikację nie zawsze daje się zastosować do analizy pieczęci z innego obszaru, na których mogą występować zupełnie inne znaki. Zdarza się także, że pieczęć z powodu wyjątkowej kombinacji znaków mieści się jednocześnie w kilku typach przewidzianych przez twórcę typologii³⁴⁶. Z takim problemem mamy do czynienia przy klasyfikowaniu stempli miast pomorskich. Dla przykładu możemy spróbować przyporządkować pieczęcie dwóch ważnych miast pomorskich – Szczecina [nr 121] i Koszalina [nr 70] do typów uwzględnionych w cenionym zestawieniu Toniego Diedericha³⁴⁷. Obie pieczęcie przedstawiają zabudowania/mury miejskie oraz postacie swoich założycieli – księcia pomorskiego i biskupa kamieńskiego – otoczonych przez herby, dzięki którym możemy łatwo zidentyfikować postacie. Centralnie usytuowani założyciele miast pozwalają na zaklasyfikowanie odcisków do typu „Stadtgründer- bzw. Stadtherrensiegel”, czyli pieczęci

³⁴³ O. Hupp, op. cit., s. 10; H. Lemcke, *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin*, Bd. 1 H. 11, *Der Kreis Greifenberg*, Stettin 1914, s. 51; M. Gumowski, *Pieczęcie i herby niektórych...*, s. 115.

³⁴⁴ Późniejsze pieczęcie Gryfic zob. m.in. GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 12.

³⁴⁵ Najczęściej wykorzystywane typologie omówili: M. Adamczewski, *Uwagi w sprawie systemów sfragistycznych i typologii pieczęci miejskich*, w: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Z. Piech, Warszawa 2015, s. 99–144; M. Hlebionek, *Typologia pieczęci. Wybrane zagadnienia*, w: *Opracowanie materiałów sfragistycznych w archiwach*, red. P. Gut, M. Hlebionek, Warszawa 2020, s. 53–58.

³⁴⁶ Dlatego badacze często decydują się na samodzielne wykonanie typologii, zob. E. Rimsa, *Pieczęcie miast Wielkiego Księstwa Litewskiego*, tłum. J. Sienkiewicz, Warszawa 2007, s. 112–142.

³⁴⁷ T. Diederich, *Prolegomena zu einer neuen Siegel-Typologie*, „Archiv für Diplomatik”, T. 29, 1983, s. 242–284.

przedstawiających założycieli/właścicieli miast³⁴⁸. Jednak nie można pominąć wyraźnie zarysowanych murów, bram i zabudowań miejskich, które T. Diederich uwzględnił w typie „Stadtabreviatursigel”, czyli jak przetłumaczył M. Adamczewski, „wyobrażenia idei miasta”³⁴⁹. Rzeczony polski badacz dostrzegając potrzebę poszerzenia typologii T. Diedericha zaproponował dodanie zbiorów „obraz idei miasta z herbem lub godłem posesora” i „obraz idei miasta z monogramami”³⁵⁰. Jednak, by prawidłowo opisać omawiane pieczęcie Koszalina i Szczecina, należałoby tym samym sposobem dodać zbiór „obraz idei miasta z portretami posesorów/założycieli”. W konsekwencji należałoby zbudować nową typologię, by poradzić sobie z klasyfikacją tych i innych problematycznych sigillów miast pomorskich. W niniejszej pracy nie podjęto jednak próby opracowania nowej typologii ani nie zdecydowano się na wykorzystanie już istniejących. Zamiast tego, wyobrażenia napieczętnie omówiono poprzez przedstawienie motywów ikonograficznych, które były ich składnikami³⁵¹. Motywy podzielono osiem grup:

1. motywy heraldyczne;
2. motywy architektoniczne;
3. przedstawienia pana feudalnego miasta;
4. fauna i flora;
5. przedstawienia statku;
6. motywy sakralne;
7. motyw rzeki/fal morskich;
8. inne motywy.

Motywy heraldyczne pochodzące z herbów/pieczęci właścicieli były najczęściej występującą grupą symboli na pieczęciach miast Księstwa Pomorskiego. Aż 42 ośrodki zdecydowały się umieścić godła posesora na swoich sygillach. Miasta lokowane przez książąt pomorskich najczęściej sięgały po gryfa – godło dynastii – by tym samym wskazać na swoich założycieli, patronów i władców. Gryf to hybryda orła i lwa z uszami osła. Pojawia się w

---

³⁴⁸ Ibidem, s. 278.

³⁴⁹ M. Adamczewski, *Uwagi w sprawie...*, s. 141.

³⁵⁰ Ibidem, s. 141.

³⁵¹ Treści pieczęci/herbów miast pomorskich były już analizowane pod względem motywów i grup symboli w różnych pracach, jednak nigdy nie uwzględniano wszystkich pieczęci średniowiecznych tego całego regionu, zob. m.in. B. Bobowski, *Motywy gospodarcze...*, s. 185–189; K. Bobowski, *Symbolika religijna...*, s. 179–184; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne herbów miejskich na Śląsku, Ziemi Lubuskiej i Pomorzu Zachodnim do końca XVIII wieku*, Zielona Góra 1999.

sfragistyce książąt pomorskich już w latach 90. XII wieku³⁵². Na pieczęciach miast możemy spotkać gryfa w XIII wieku. Pełny herb książęcy – gryf umieszczony w tarczy herbowej – pojawia się na najstarszej pieczęci Szczecina [nr 121]. Dwie tarcze z gryfami flankują postać siedzącego na tronie księcia³⁵³. Podobny herb widnieje na trzynastowiecznej pieczęci Demminu [nr 30] przywieszanej do dokumentu z 1265 roku³⁵⁴. Tarcza herbowa przedstawiona na tej pieczęci ma specyficzny, trójkątny kształt i ewidentnie przypomina tarczę z pieczęci Warcisława III Dymińskiego³⁵⁵. Najprawdopodobniej miasto wzorowało się na pieczęci swojego księcia. Kolejna wielka pieczęć Demminu – pojawiająca się już w 1312 r.³⁵⁶ – przedstawia godło książęce w tarczy gotyckiej, pochylonej i przykrytej hełmem z pawimi piórami [nr 31]. Być może znów miasto wzorowało się na pieczęci książęcej, tym razem na sekrecie Warcisława IV, ukazującym dokładnie taki sam herb³⁵⁷. Warto zwrócić uwagę na fakt, że właśnie Demmin i Szczecin, czyli dwa miasta będące stolicami dwóch dzielnic podzielonego Pomorza Zachodniego (przed 1295 rokiem) umieściły na swoich pieczęciach pełne herby książęce. Najprawdopodobniej miało to podkreślić stołeczną funkcję tych ośrodków. Herb książęcy, a raczej kartusz z gryfem możemy zobaczyć także w na znanej wyłącznie z odrysu pieczęci Bań z XIV wieku, gdzie trzyma go w ręce postać kobieca. Gartz (Oder) przedstawiło na swojej pieczęci całą postać księcia z tarczą, na której widzimy gryfa [nr. 39; 40; 41]³⁵⁸.

Znacznie częściej gryfa umieszczano luzem w polu pieczętnym. Tak przedstawione zwierzę występuje w dwóch pozach heraldycznych – kroczącej i wspiętej. Mogło to wynikać z kompozycji całego wizerunku napieczętnego. Kroczący gryf zazwyczaj jest umieszczony na

³⁵² R.-G. Werlich, *Początki pomorskiego herbu Gryfitów w ówczesnym kontekście politycznym i heraldycznym z okazji 800 lecia najstarszego przedstawienia obrazowego*, w: *Pod skrzydłami gryfa*, red. R. Zdero, Szczecin 2014, s. 14–15.

³⁵³ O. Hupp, op. cit., s. 7; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 218–219; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 125–126; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 126; R. Gaziński, J. Grzelak, *Herb miasta Szczecina*, w: *Szczecin na przestrzeni wieków. Historia, kultura, sztuka*, red. E. Włodarczyk, Szczecin 1995, s. 192.

³⁵⁴ StAS, StU 0008; pieczęci tej prawdopodobnie nie znali O. Hupp i K. Bobowski, za najstarszą pieczęć uznawali odcisk z motywem pochylonej tarczy herbowej z hełmem, zob. O. Hupp, op. cit., s. 8; K. Bobowski, *Symbolika pieczęci i herbu miasta Dymina na tle motywów obrazowych pieczęci miejskich Pomorza Zachodniego*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, T. 43, 1988, z. 2, s. 249; idem, *Die Siegel und die Bildung des Wappens der Stadt Demmin seit der Mitte des 14. Jahrhunderts bis 1648*, w: *Beiträge zur Geschichte Vorpommerns. Die Demminer Kolloquien 1985-1994*, red. H. T. Porada, Schwerin 1997, s. 170.

³⁵⁵ Na temat pieczęci Warcisława III zob. M. Gumowski, *Pieczęcie Książąt Pomorskich*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, T. 16, 1950, nr 1, s. 33; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 75; R.-G. Werlich, *Die Siegel der pommerschen Greifenherzöge*, w: *Die Herzögen von Pommern. Zeugnisse der Herrschaft des Greifenhauses*, red. N. Buske, J. Krüger, R.-G. Werlich, Wien – Köln – Weimar 2012, s. 125.

³⁵⁶ LAG, Rep 38 bU Demmin nr 17.

³⁵⁷ Tę pieczęć Warcisława IV opisał R.-G. Werlich, *Die Siegel der pommerschen...*, s. 142.

³⁵⁸ O. Hupp, op. cit., s. 8; H. Lemcke, *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin*, Bd. 1, H. 5, *Der Kreis Randow*, Stettin 1901, s. 25.

szczyt muru (na blankach) jak w przypadku Anklam [nr 4]³⁵⁹, Dąbia [nr 28; 29]³⁶⁰ i Stargardu [nr 108, 110]³⁶¹; w koronie drzewa na wszystkich pieczęciach Goleniowa³⁶², czy na nadkluczami na pieczęci Wolgastu [nr 139]³⁶³. Wspięte gryfy pojawiają się prześwietach bram, lub pod arkadami, tak jak na pieczęciach Szczecina [nr 122], Dobrej [nr 34, tylko w odrysie]³⁶⁴, Bobolic [nr 17, odrys]³⁶⁵, Stargardu [nr 109, odrys], Wolina [nr 140]³⁶⁶. Na pieczęci Penkun [nr 85] – znanej z silnie uszkodzonej reprodukcji – widać wspiętego dużego gryfa, znacznie górującego nad zabudowaniami³⁶⁷. Wspięte, niewielkie gryfy, jakby wspinające się na szczyty wież lub dachów widać na pieczęciach Altentreptow [nr 1, 2, 3]³⁶⁸ i Nowogardu [nr 82]³⁶⁹. Dwa równie niewielkie gryfy pełnią rolę trzymaczy po obu stronach wieży widocznej na pieczęci Wolgastu [nr 138]. W pozostałych przypadkach miast mamy do czynienia z gryfami najczęściej wspiętymi w połączeniu z innymi (nie architektonicznymi) motywami. Znacznie rzadziej godło książęce występuje w formie uszczerbionej. Połowa gryfa pojawia się na wszystkich pieczęciach Gryfina i Słupska. W przypadku tego ostatniego miasta pojawił się pogląd, jakoby zwierzę na pieczęci było rybogryfem Święców³⁷⁰. Jednak w literaturze odrzucono już to twierdzenie, dzięki analizie ikonografii monet, a także dzięki lepszemu zrozumieniu prawnej pozycji Święców względem miasta³⁷¹.

³⁵⁹ O. Hupp, op. cit., s. 7; H. Lemcke, *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin*, Bd. 1, H. 2, *Der Kreis Anklam*, Stettin 1899, s. 101; *Lexikon Städte und Wappen der Deutschen Demokratischen Republik*, red. H. Göschel, wyd. 2, Leipzig 1984, s. 20.

³⁶⁰ O. Hupp, op. cit., s. 7; H. Lemcke, *Die Bau-...*, Bd. 1, H. 5, *Der Kreis Randow*, s. 14; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 60; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 128; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 122.

³⁶¹ O. Hupp, op. cit., s. 14; M. Hasenjäger, op. cit., s. 517. J. Stampa, op. cit., s. 13; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 205–206; T. Białecki, *Herby...*, s. 120; A. Gut, *Rozwój herbu Stargardu Szczecińskiego od XIII do końca XVIII wieku*, „Przegląd Zachodniopomorski”, T. 10 (39), 1995, nr 4, s. 117.

³⁶² O. Hupp, op. cit., s. 10; H. Lemcke, *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin*, Bd. 1 H. 9, *Der Kreis Naugard*, Stettin 1910, s. 195; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 86–87; T. Białecki, *Herby...*, s. 52; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 148; B. Bobowski, *Motywy gospodarcze...*, s. 186.

³⁶³ O. Hupp, op. cit., s. 27; *Lexikon Städte...*, s. 501; L. Biewer, op. cit. s. 10.

³⁶⁴ O. Hupp, op. cit., s. 8; W. von Dewitz, *Stadt und Land Daber*, Breitenfelde (Pommern) 1905, s. 21; T. Białecki, *Herby...*, s. 44–45.

³⁶⁵ O. Hupp, op. cit., s. 16; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 35; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 131; B. Malinowski, *Historia Bobolic...*, s. 18.

³⁶⁶ O. Hupp, op. cit., s. 15; H. Lemcke, *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin*, Bd. 1 H. 4, *Der Kreis Usedom-Wollin*, Stettin 1900, s. 405; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 244; T. Białecki, *Herby...*, s. 152.

³⁶⁷ O. Hupp, op. cit., s. 13; H. Lemcke, *Die Bau-...*, Bd. 1, H. 5, *Der Kreis Randow*, s. 81.

³⁶⁸ O. Hupp, op. cit., s. 14; H. Lemcke, *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin*, Bd. 1, H. 1, *Kreis Demmin*, Stettin 1898, s. 48; *Lexikon Städte...*, s. 17.

³⁶⁹ O. Hupp, op. cit., s. 11; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 155–156; A. Gut, *Rozwój i symbolika herbu Nowogardu...*, s. 112–113.

³⁷⁰ Zob. m.in. M. Gumowski, *Pieczęcie i herb...*, nr 4, s. 7; idem, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 200.

³⁷¹ O. Hupp, op. cit., s. 21; Z. Szultka, *Herb miasta Słupska*, „Zapiski Historyczne”, T. 49, 1984, nr 1, s. 140–143.

Same głowy gryfa znajdujemy na pieczęciach Pasewalku [nr 84]³⁷² i Szczecina [nr 123; 124; 125; 126]. To ostatnie miasto zdecydowało się wyposażyć głowę gryfa w koronę, ale tylko na pieczęciach sekretnych [nr 123; 124], podczas gdy stemple należące do ławy szczecińskiej [nr 125; 126] już nie mają korony. Oznacza to, że korona służyła jako element różnicujący pieczęcie w ramach systemu sfragistycznego Szczecina.

Także godła książąt rugijskich trafiły na pieczęcie miast przez nich lokowanych. Na pieczęci Grimmen [nr 51; 52] widzimy połowę gryfa na murze ciętym w schody, co jest motywem zapożyczonym z pieczęci Wisława II³⁷³. Odcisk Rugendal ukazuje kroczącego gryfa [nr 96]³⁷⁴. Godła książęce – gryfa i lwa – przedstawiono także na pieczęciach Tribsees³⁷⁵ i Garz (Rügen)³⁷⁶, kładąc je na chorągwiach. W literaturze zwrócono uwagę na podobieństwo między trójstrefowymi chorągwiach na pieczęciach miast i proporcami na sygillach książąt rugijskich³⁷⁷. Kwestia ta wymaga jednak głębszej analizy. Weksylium widoczne na pieczęci Tribsees użytej po raz pierwszy w 1267³⁷⁸ roku to gonfanon (płat prostokątny przymocowany bezpośrednio do drzewca³⁷⁹, zob. ryc. 4), taki samym jak na pieczęciach Jaromara II używanych w latach 40 i 50 XIII wieku³⁸⁰. Natomiast na pieczęciach Garz mamy do czynienia z gonfalonem (płat przymocowany do poziomej poprzeczki) z lekko pochyloną poprzeczką, podobnym do tego, jaki widnieje na pieczęci Wisława II³⁸¹. Ten niewielki szczegół dowodzi tego, że oba miasta ściśle wzorowały się na pieczęciach książąt rugijskich.

---

³⁷² O. Hupp, op. cit., s. 13; W. Brose, *Geschichte der Stadt Pasewalk von ältesten bis auf neueste Zeit*, Pasewalk 2016, s. 35.

³⁷³ R.-G. Werlich, *Siegel und Wappen...*, s. 242.

³⁷⁴ O. Hupp, op. cit., s. 27; S. Wichert, op.cit., s. 18.

³⁷⁵ O. Hupp, op. cit., s. 27; *Lexikon Städte...*, s. 465.

³⁷⁶ O. Hupp, op. cit., s. 25; E. Haselberg, *Die Baudenkmäler des Regierungs-Bezirks Stralsund*. H. 4, *Der Kreis Rügen*, Stettin 1897, s. 288; *Lexikon Städte...*, s. 143; S. Wichert, op. cit., s. 18.

³⁷⁷ U. Scheil, *Die Siegel der einheimischen wendischen Fürsten von Rügen*, w: *Festschrift Adolf Hofmeister zum 70. Geburtstag am 9. August 1953*, Bd. 1, red. U. Scheil, Halle (Saale) 1955, s. 209.

³⁷⁸ StAS, StU 0009.

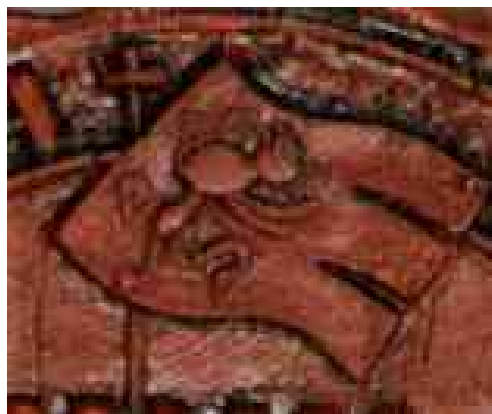
³⁷⁹ Definicję gonfanonu i gonfalonu podaje: A. Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 129; o problemach z rozróżnieniem obu terminów w literaturze pisał: J. Ptak, *Weksylologia polska. Zarys problematyki*, Warszawa 2016, s. 41.

³⁸⁰ Na temat pieczęci Jaromara II zob. M. Gumowski, *Pieczęcie Książąt...*, s. 56–57; U. Scheil, op. cit., s. 208.

³⁸¹ O pieczęciach Wisława II zob. M. Gumowski, *Pieczęcie Książąt...*, s. 57; U. Scheil, op. cit., s. 209.

a)

b)

Ryc. 4 a) gonfanon na XIII-wiecznej pieczęci Tribsees (StAS, StU 0091); b) gonfalon na XIV-wiecznej pieczęci Garz (Rügen) (APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 326).

Godła posesorów pojawiają się również na pieczęciach miast prywatnych lub lokowanych przez rodziny rycerskie. Znakomitym przykładem tego są pieczęcie ośrodków lokowanych przez Święców (za wyjątkiem Polanowa). Godłem herbowym rodu, pojawiającym się już w 1306 r., był rybogryf, tj. hybryda gryfa i ryby (być może pierwotnie orła i ryby)³⁸². Godło Święców pojawia się luzem na pieczęciach Darłowa [nr 24; 25; 26]³⁸³. Sianów umieścił rybogryfa w tarczy herbowej [nr 97]³⁸⁴, aczkolwiek Oelrichs przedstawił także odrys pieczęci bez tarczy [nr 98]. Sławno na najstarszej pieczęci [nr 99] wiszącej przy dokumencie z 1346 roku³⁸⁵ zamieściło samego rybogryfa, ale już na kolejnych odciskach (najstarszy z nich przy dokumencie z 1350 r.³⁸⁶) rybi ogon ukryty jest pod szachownicą³⁸⁷. Ten element mógł służyć odróżnieniu pieczęci Sławna od sigillów innych miast Pomorza Słupsko-Sławińskiego³⁸⁸. Godło rodu Borków – wilk z obrozą i koroną³⁸⁹ – pojawia się na pieczęci Strzmiela [nr 120]³⁹⁰, gdzie może także spełniać funkcję onomastyczną, tj. wskazywać na nazwę miejscowości

³⁸² B. Śliwiński, *U genezy darłowskiego herbu*, „Darłowskie zeszyty naukowe”, nr 7, 2002, s. 29–31.

³⁸³ Ibidem.

³⁸⁴ O. Hupp, op. cit., s. 21; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 196; M. Czerner, *Herby miast...*, s. 66; T. Białecki, *Herby...*, s. 111; W. Strzyżewski, *Treści...*, s. 82.

³⁸⁵ LAG, Rep 38 bU Schlawe nr 15.

³⁸⁶ LAG, Rep 38 bU Schlawe nr 19.

³⁸⁷ O. Hupp, op. cit., s. 20; *Augusta Stoebbeo Geschichte der Stadtgemeinde Schlawe, czyli Kronika gminy miejskiej w Sławnie*, red. J. Chojecka, Sławno 2017, s. 479; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 198–199; T. Białecki, *Herby...*, s. 114; W. Strzyżewski, *Treści...*, s. 82; B. Śliwiński, *U genezy...*, s. 26–27.

³⁸⁸ B. Śliwiński wskazuje tutaj na próbę zindywidualizowania herbu Sławna, zob. idem, *U genezy...*, s. 27.

³⁸⁹ J. T. Bagmihl, *Pommersches Wappenbuch*, Bd. 4, Stettin 1854, s. 121.

³⁹⁰ H. Lemcke, *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin*, Bd. 1 H. 10, *Der Kreis Regenwalde*, Stettin 1912, s. 424; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 211.

(Wulwesberg). Wilk widnieje także na odrysach pieczęci Łobza [77; 78; 79]³⁹¹. Wszystkie pieczęcie Chociwła ukazują uszczerbione godło rodu Wedlów – pół koła³⁹². Pół łabędzia na pieczęci Widuchowej, jak dowiódł E. Rymar, może pochodzić od rodziny Viddichow³⁹³. Zagadką pozostaje, czy orle skrzydło na pieczęci Loitz pochodzi z pieczęci/herbu Detleva von Gadebusch (czy raczej jego syna)³⁹⁴.

Pozostałe pieczęcie miejskie ze znakami rodów rycerskich znamy jedynie z odrysów. Do tej grupy należą sigilla Gützkow ze skośnym krzyżem z czterema różami (dokładnie taki, jak na pieczęciach hrabiów Salzwedel³⁹⁵), Nowogardu [nr 83] z lwem Eversteinów na chorągwi³⁹⁶ i Połczyna z belką Manteufflów (wszystkie pieczęcie)³⁹⁷. Prywatne herby możemy także ujrzeć na pieczęciach dwóch miast biskupich. Dwie tarcze z rodowym lwem biskupa Hermana von Gleichena flankują jego postać na pieczęci Koszalina [nr 70]³⁹⁸. Natomiast na ostroowalnej pieczęci Bobolic [nr 16] widzimy herb biskupa Fryderyka von Eickstadta³⁹⁹. Co ciekawe, na pieczęci tegoż ordynariusza (o dokładnie takim samym kształcie mandorli) widzimy herb rodowy umieszczony w tym samym miejscu pola pieczętnego⁴⁰⁰. Jest to dowód

³⁹¹ O. Hupp, op. cit., s. 11; H. Lemcke, *Die Bau-...*, Bd. 1 H. 10, *Der Kreis Regenwalde*, s. 317; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 143; idem, *Pieczęcie i herby niektórych...*, s. 125; T. Białecki, *Herby...*, s. 83; W. Strzyżewski, *Treści...*, s. 89.

³⁹² Na temat herbu Wedlów zob. J. T. Bagmihl, *Pommersches Wappenbuch*, Bd. 2, Stettin 1846, s. 50; o pieczęciach Chociwła pisali: O. Hupp, op. cit., s. 8; H. Lemcke, *Die Bau-und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin*, Bd. 1 H. 8, *Der Kreis Satzig*, Stettin 1908., s. 7–8; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 52–53; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 129; T. Białecki, *Herby miast Pomorza Zachodniego...*, op. cit., s. 27; W. Strzyżewski, *Treści...*, s. 83.

³⁹³ E. Rymar, *Fragment dziejów Widuchowej w wiekach średnich*, „Przegląd Zachodniopomorski”, T. 12 (41), 1997, nr 1–2, s. 33–34; idem, *Dzieje Widuchowej...*, s. 62–63; zob. także O. Hupp, op. cit., s. 8; H. Lemcke, *Die Bau-und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin*, Bd. 1 H. 6, *Der Kreis Greifenhagen*, Stettin 1902, s. 183; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 237; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 131; T. Białecki, *Herby...*, s. 148; W. Strzyżewski, *Treści...*, s. 147.

³⁹⁴ O. Hupp, op. cit., s. 26; H. Rischer, *Zur Geschichte der Stadt Loitz*, w: *Beiträge zur Geschichte Vorpommerns. Die Demminer Kolloquien 1985-1994*, red. H. T. Porada, Schwerin 1997, s. 278; o pieczęci rycerzy Gadebusch zob. T. Pyl, *Die Entwicklung des Pommerschen Wappens, im Zusammenhang mit den Pommerschen Landesteilungen*, Greifswald 1894, s. 182.

³⁹⁵ T. Pyl, op. cit., s. 212–215.

³⁹⁶ O. Hupp, op. cit., s. 11; A. Gut, *Rozwój i symbolika herbu Nowogardu...*, s. 113; M. Gumowski nie był pewien, czy na proporcu jest lew, czy gryf zob. M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 156.

³⁹⁷ O. Hupp, op. cit., s. 19; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 177; M. Czerner, *Herby miast...*, s. 64–65; T. Białecki, *Herby...*, s. 105; W. Strzyżewski, *Treści...*, s. 89; na temat herbu Manteufflów zob. J. T. Bagmihl, *Pommersches Wappenbuch*, Bd. 1, Stettin 1843, s. 143.

³⁹⁸ O. Hupp, op. cit., s. 16; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 116–117; idem, *Koszalin...*, s. 97; M. Czerner, *Cztery godła miasta Koszalina*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, T. 11, 1981, s. 89; idem, *Herby miast...*, s. 21; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 129; T. Białecki, *Herby...*, s. 71; W. Strzyżewski, *Treści...*, s. 112; K. Bobowski, *Symbolika religijna...*, s. 181.

³⁹⁹ O. Hupp, op. cit., s. 16; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 34–35; M. Czerner, *Herby miast...*, s. 43; T. Białecki, *Herby...*, s. 23; W. Strzyżewski, *Treści...*, s. 127; B. Malinowski, *Historia Bobolic...*, s. 17–18.

⁴⁰⁰ O pieczęci bp. Fryderyka von Eickstadta pisał: O. Grotefend, *Die Siegel der Bischöfe von Kammin und ihres Domkapitels*, „Baltische Studien NF”, T. 26, 1924, s. 206.

na to, że miasto wzorowało swój typariusz na biskupim zarówno pod względem formy, jak i częściowo wizerunku.

Związek miast z ich fundatorami lub posesorami wyrażano na pieczęci nie tylko za pomocą godeł/herbów, ale również poprzez ukazanie postaci pana feudalnego, lub jego atrybutów/insygniów. Postać księcia pomorskiego widnieje na pieczęciach Szczecina [nr 121] i Gartz (Oder) [nr 39, 40, 41]. Pierwsze miasto ukazało suzerena tronuującego, zaś drugie – pieszego z proporcem w dłoni i z tarczą. Warto zauważyć, że Barnim I (który lokował oba miasta) na swoich pieczęciach ukazywany był jedynie konno, tak samo jak i następnii książęta pomorscy (do czasów Kaźka Słupskiego)⁴⁰¹. Prawdopodobnie ukazanie księcia na pieczęciach miejskich w innej pozie, wynikało z próby odróżnienia ich od sigillów książęcych.

Być może do pieczęci przedstawiających Gryfitów możemy zaliczyć także odrys stempla Bań. W dawnej literaturze stawiano różne hipotezy, próbując rozpoznać ukazaną na nim postać⁴⁰². Na pewno należy odrzucić twierdzenie O. Huppa, jakoby była to św. Maria Magdalena⁴⁰³, dlatego że w mieście nie było kościoła pod jej wezwaniem⁴⁰⁴. Ponadto przedmiot trzymany przez tę postać to ewidentnie miniatura wieży (być może bramy miejskiej), a nie naczynie, jak interpretuje je Hupp. W. Strzyżewski uznał za słuszny pogląd, wedle którego kobieta to któraś z księżnych pomorskich (lub zakonnica wysokiego rodu), za czym przemawia sposób jej ukazania charakterystyczny dla żon Gryfitów⁴⁰⁵. Wydaje się, że jest to trafne przypuszczenie, aczkolwiek nie można tego jednoznacznie stwierdzić.

Dwa miasta biskupie – Koszalin i Maszewo – umieściły postacie biskupów na swoich pieczęciach. Na najstarszym odcisku Koszalina [nr 70] widać całą postać biskupa *in pontificalibus* – w mitrze, z pastorałem i jedną dłonią uniesioną w geście błogosławieństwa. Jak już wspomniano wcześniej, towarzyszące mu tarcze herbowe pozwalają na identyfikację Hermana von Gleichena. Więcej trudności przynosi rozpoznanie ordynariusza kamieńskiego na znanych wyłącznie z odrysów pieczęciach Maszewa⁴⁰⁶. Na jednej z nich widzimy popiersie

⁴⁰¹ M. Gumowski, *Pieczęcie Książąt...*, s. passim; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. passim; R.-G. Werlich, *Die Siegel der pommerschen...*, s. passim.

⁴⁰² Dawne poglądy w tej kwestii omówił: E. Rymar, *Dzieje Bań i Ziemi...*, s. 121–123.

⁴⁰³ O. Hupp, op. cit., s. 8.

⁴⁰⁴ E. Rymar, *Dzieje Bań...*, s. 100.

⁴⁰⁵ W. Strzyżewski, *Treści...*, s. 112.

⁴⁰⁶ W literaturze interpretowano zazwyczaj postać jako biskupa kamieńskiego, ale nie zidentyfikowano żadnego konkretnego metropolity, zob. O. Hupp, op. cit., s. 11; H. Lemcke, *Die Bau-...*, Bd. 1 H. 9, *Der Kreis Naugard*, s. 223; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 144; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 129; W. Strzyżewski, *Treści...*, s. 127; K. Bobowski, *Symbolika religijna...*, s. 181; A. Gut, *Rozwój i symbolika herbu Maszewa...*, s. 46.

biskupa błogosławiącego, z księgą w ręce [nr 80], zaś na drugiej [nr 81] samo popiersie, bez widocznych rąk, na żadnym z nich postać nie ma ani mitry, ani pastorału. Popiersie pojawia się po raz pierwszy w sfragistyce biskupów kamieńskich na pieczęci bp. Henryka von Wachholza⁴⁰⁷. Pole pieczęci biskupiej zdobione jest kratką, która przypomina zagadkowe romby widoczne na odrysie maszewskim [nr 81]. Można przypuszczać, że miasto wzorowało się na pieczęci biskupiej, zwłaszcza, że pierwsza wzmianka o sigillum maszewskim pochodzi z 1317 roku⁴⁰⁸, a więc mogła powstać w okresie pontyfikatu Wachholza.

Przechodząc do atrybutów i insygniów, władzę książęcą zazwyczaj symbolizował hełm rycerski, zaś biskupią – pastorały i mitra. W literaturze już zwrócono uwagę na podobieństwo między hełmem umieszczonym na pieczęci Rugendal a hełmami widocznymi na sigillach książąt rugijskich⁴⁰⁹. Występuje tu hełm z charakterystycznym klejnotem złożonym z piór pawich i łodyg lilii. Hełmy na pieczęciach miast lokowanych przez Gryfitów: Altentreptow [nr 2], Dąbia [nr 27], Demminu [nr 32] i Usedom [nr 135] zdobią pióropusze z piór pawich, takie same jak na pieczęciach książąt pomorskich⁴¹⁰. Insygnia biskupie widzimy na pieczęciach Kołobrzegu – sama mitra na pieczęci wielkiej [nr 67], mitra i skrzyżowane pastorały na sekretach [nr 68; 69], a także na wszystkich sigillach Chociwla – pojedynczy pastorał. Dwa pastorały flankują postać przedstawioną na pieczęci Kamienia Pomorskiego [nr 66]⁴¹¹.

Dla sfragistyki miejskiej charakterystyczne jest występowanie motywu architektonicznego. Przedstawienia murów i bram miejskich ukazywało miasto *pars pro toto*. Wskazywały na siłę, bogactwo wspólnoty, możliwości obrony jej interesów itd. Motywy architektoniczne występują na pieczęciach 20 miast pomorskich. Już w XIII wieku pojawiają się na pieczęciach bramy miejskie w formie wież z dachami spadzistymi i fragmentami murów. Tak ukazały swoje fortyfikacje Anklam [nr 4], Koszalin [nr 70] i Wolin [nr 140]. W tym ostatnim przypadku łuk bramny (przejazd) jest nieproporcjonalnie szerszy od wieży, dodatkowo dodano także cztery baszty, w tym dwie rozchodzące się skośnie. Na wspomnianej pieczęci Koszalina szczyt wieży bramnej łączy się z krzyżem inicjalnym legendy, co może sprawiać wrażenie, że mamy do czynienia z kościołem⁴¹². Jednak wieża ta bezpośrednio łączy

⁴⁰⁷ O. Grotefend, *Die Siegel...*, s. 204.

⁴⁰⁸ A. Gut, *Rozwój i symbolika herbu Maszewa...*, s. 204.

⁴⁰⁹ S. Wichert, op. cit., s. 18.

⁴¹⁰ M. Gumowski, *Pieczęcie Książąt...*, passim; R.-G. Werlich, *Die Siegel der pommerschen Greifenherzöge*, passim.

⁴¹¹ M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 103–104; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 129; T. Białecki, *Herby...*, s. 126; A. Gut, *Herb miejski...*, s. 14.

⁴¹² Taką możliwość interpretacji zakładali: M. Czerner, *Cztery godła...*, s. 89; idem, *Herby miast...*, s. 21; T. Białecki, *Herby...*, s. 71.

się z blankowanymi murami, co raczej każe domniemywać, że jest to brama miejska połączona z krzyżem legendy ze względów estetycznych⁴¹³. Być może bramę wieżową i fragmenty murów ukazano na pieczęci Penkun [nr 85], niestety jedyny zachowany odcisk jest zniszczony, więc trudno jednoznacznie to określić⁴¹⁴.

Brama z dachem spadzistym oraz murami widnieje na pieczęci Nowogardu⁴¹⁵. Podobna fortyfikacja kryta dachem, dodatkowo flankowana przez dwie baszty, pojawia się na odciskach Altentreptow [nr 1, 2, 3]. W literaturze określana jest jako zamek (Burg)⁴¹⁶. Jednak jest to interpretacja błędna, dlatego że w pobliżu miasta nie było zamku książęcego, który mógłby posłużyć za wzór, za to już w 1325 r. wzmiankowane są tu mury miejskie⁴¹⁷. Ponadto na wszystkich tych pieczęciach z bramy wylewa się rzeka rozchodząca się na dwie/trzy odnogi, co ewidentnie nawiązuje do Tollense opływającej miasto i rozwidlającej się przy nim. Być może taką samą budowlę krytą dachem spadzistym i flankowaną basztami przedstawiono na pieczęci Gartz (Oder) [nr 38]. Na uszkodzonej reprodukcji widać dwie wieże i pomiędzy nimi czubek dachu.

Silne fortyfikacje z czterema basztami i bramą przedstawiły na swojej pieczęci Pырzyce [nr 89]. Na innym odcisku [nr 90] przedstawiono podobne cztery wieże, rozchodzące się skośnie, ale bez widocznej bramy, która zapewne nie została ujęta ze względu na brak miejsca. Najprawdopodobniej jest to przedstawienie baszt i czatowni gęsto rozłożonych w ciągu murów miejskich Pырzyc⁴¹⁸. Mury miejskie powstawały w Pырzycach od ok. 1260 roku⁴¹⁹.

Kolejną bramę, która przez swój charakterystyczny kształt została w literaturze powiązana z realnie istniejącą budowlą (Bramą Młyńską), widać na pieczęciach Stargardu. Na odrysie ze zbioru Oelrichsa [nr 109] widzimy usytuowane w ciągu murów dwie wieże połączone gankiem krytym dachem. Nad nim umieszczono luzem fragment krenelażu z trzema

⁴¹³ Fortyfikacji miejskich na pieczęci Koszalina dopatrywali się: O. Hupp, op. cit., s. 16; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 116–117; M. Gumowski, *Koszalin...*, s. 96–97; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 129; W. Strzyżewski, *Treści...*, s. 72; K. Bobowski, *Symbolika religijna...*, s. 181.

⁴¹⁴ W literaturze budowlę nazywano zamkiem, zob. O. Hupp, op. cit., s. 13; H. Lemcke, *Die Bau-...*, Bd. 1, H. 5, *Der Kreis Randow*, s. 81.

⁴¹⁵ O. Hupp, op. cit., s. 11; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 155–156; A. Gut, *Rozwój i symbolika herbu Nowogardu...*, s. 112–113.

⁴¹⁶ O. Hupp, op. cit., s. 14; H. Lemcke, *Die Bau-...*, Bd. 1, H. 1, *Kreis Demmin*, s. 48; *Lexikon Städte...*, s. 17.

⁴¹⁷ O murach zob. R. Holsten, op. cit., s. 84; J. M. Piskorski, *Miasta księstwa...*, s. 209.

⁴¹⁸ Fortyfikacje miejskie dostrzegli: T. Białecki, *Herby...*, s. 107; W. Strzyżewski, *Treści...*, s. 217; E. Rymar dostrzega nawet konkretną bramę miejską - Szczecińską zob. idem, *Pырzyce...*, s. 80; za zamkiem wypowiedzieli się: O. Hupp, op. cit., s. 13; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 184; idem, *Najstarsze pieczęcie i herby...*, s. 180; H. Koch, op. cit., s. 5.

⁴¹⁹ E. Rymar, *Rozwój Pырzyc...*, s. 78; idem, *Pырzyce...*, s. 56; o pyrzyckich obwarowaniach zob. także: E. Lukas, *Pырzyckie obwarowania miejskie. Źródła do dziejów fortyfikacji miejskich Pырzyc*, „Zeszyty Pырzyckie”, 1969, nr 2, s. 155–181; Z. Radacki, *Rozwój przestrzenny...*, s. 9–13.

blankami. Na pieczęci opisanej przez J. Stampa [nr 108]⁴²⁰ widać narożnik murów z krenelażem, zza którego wyrastają dwie wieże z blankami połączone podobnym jak wcześniej gankiem obronnym. Wreszcie najlepiej znana pieczęć sekretna z XIV wieku [nr 110] przedstawia blankowany szczyt muru wsparty na dwóch kolumnach, na którym umieszczono dwie wieże połączone arkadą, zza której wyrasta wieża z blankami. Wynika z tego, że na wszystkich średniowiecznych pieczęciach Stargardu umieszczono budowle obronne (bramy i baszty), za każdym razem w nieco innej formie. To czy można je powiązać z faktycznie istniejącą i charakterystyczną dla miasta Bramą Młyńską, a nie jakąkolwiek inną warowną bramą, pozostaje kwestią otwartą⁴²¹.

Ciekawa budowla widoczna jest na pieczęci Kołobrzegu [nr 67]. Wśród większości badaczy przeważał pogląd, że ukazano na niej zamek⁴²². Jednak Hieronim Kroczyński dostrzegł między wieżami element, który określił jako mitrę książęcą, podobną do nakryć głowy, jakie zaobserwował na wizerunkach książąt z mapy Lubinusa⁴²³. Pogląd ten wydaje się jednak błędny, po pierwsze dlatego, że opiera się na zestawieniu stylistyki siedemnastowiecznej z dziełem (pieczęcią) powstałą w XIII wieku; po drugie wnikliwa analiza reprodukcji pieczęci dowodzi, że mamy tu do czynienia z wieżą zwieńczoną hełmem. Na odciskach wyraźnie widać, że między zębami blanków wyrasta linia (ściana) prowadząca do hełmu wieżowego (zob. ryc. 5). Ponadto sam hełm zdobiony jest okrągłymi elementami, tzw. czołgankami, charakterystycznymi dla architektury gotyckiej⁴²⁴. Jest to więc wieża wyrastająca zza linii murów, być może wieża kościoła, jeśli uznamy, że krzyż umieszczony w otoku pełni podwójną rolę – inicjuje legendę i wieńczy dach kościoła. Wynika z tego, że na pieczęci ukazano widok miasta – bramę i widoczną za nią wieżę. Oczywiście całość ma znaczenie symboliczne i nie przedstawia realnie istniejących murów miejskich, które powstały znacznie później, wzmiankowane są od połowy XIV wieku⁴²⁵.

---

⁴²⁰ J. Stampa, op. cit.

⁴²¹ Wg. M. Hasenjägera herb (pieczęć) jest starszy od bramy młyńskiej, natomiast A. Gut postrzega wyobrażenie napieczętne jako wczesną formę budowlaną Bramy młyńskiej, zob. M. Hasenjäger, op. cit., s. 517; A. Gut, *Rozwój herbu Stargardu Szczecińskiego od XIII do końca XVIII wieku...*, op. cit., s. 120.

⁴²² O. Hupp, op. cit., s. 18; H. Riemman, op. cit., bez paginacji; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 113; R. Benl, op. cit., s. 26.

⁴²³ H. Kroczyński, *Herb miasta Kołobrzegu...*, s. 100; pogląd ten podzielał także M. Czerner, *Herby miast...*, s. 55–56.

⁴²⁴ W. Koch, *Style w architekturze. Arcydzieła budownictwa europejskiego od antyku po czasy współczesne*, tłum. W. Baraniewski i in., Warszawa 2017, s. 435.

⁴²⁵ R. Marciniak, op. cit., s. 35; M. Rębkowski, *Pierwsze lokacje...*, s. 95.

Ryc. 5 XIII-wieczna pieczęć Kolobrzegu. Na zielono zaznaczono wieżę zwieńczoną hełmem (GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 14).

Mury miejskie zwieńczone blankami, bez dachu, ale za to z basztami i przejazdami/bramami widzimy na pieczęciach Dąbia [nr 28; 29] i Demminu [nr 30, 31, 32]. Znow w tych przypadkach literatura niekiedy interpretuje te budowle jako zamki⁴²⁶. Istotnie, w pobliżu obu miast istniały zamki książęce (Haus Demmin zamieszkały był przez księcia Warcisława III do 1264 r.)⁴²⁷. Wątpliwe jednak, by miasta, które dość wcześniej rozpoczęły budowę murów miejskich⁴²⁸, umieściły na swoich pieczęciach wizerunki warowni książęcych,

⁴²⁶ Budowlę na pieczęciach Demminu interpretowali jako zamek: O. Hupp, op. cit., s. 8; H. Lemcke, *Die Bau-...*, Bd. 1, H. 5, *Der Kreis Randow*, s. 14; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 60–61; T. Białecki, *Herby...*, s. 128; mury miejskie dostrzegł: W. Strzyżewski, *Treści...*, s. 185; o zamku na pieczęciach Demminu pisali: O. Hupp, op. cit., s. 8; H. Lemcke, *Die Bau-...*, Bd. 1, H. 1, *Kreis Demmin*, s. 11; *Lexikon Städte...*, s. 85; K. Bobowski niejednoznacznie zinterpretował budowlę, zob. idem, *Die Siegel...*, s. 171; inter, *Symbolika pieczęci i herbu miasta Dymina na tle motywów obrazowych pieczęci miejskich Pomorza Zachodniego*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, T. 43, 1988, nr 2, s. 249–252.

⁴²⁷ Na temat Zamku w Demminie zob. m.in., M. Hartmann, *Jungslawische Siedlungen im Umfeld der Burg „Haus Demmin” und deren politische Rolle als Herzogsburg*, „Archäologische Berichte aus Mecklenburg-Vorpommern”, T. 6, 1999, s. 43–46; R. Jänicke, E. Schanz, op. cit., s. 185–186; o zamku książęcym w Dąbiu zob. H. Lemcke, *Die Bau-...*, Bd. 1, H. 5, *Der Kreis Randow*, s. 21.

⁴²⁸ Mury Demminu mogły już powstawać w II połowie XIII w., zob. K. Goetze, *Geschichte der Stadt Demmin. Auf Grund des Stettiner Ratsarchivs, der Stolleschen Chronik und anderer Quellen bearb.*, Demmin 1903, s. 24; Dąbie miało już mury na początku XIV w., zob. K. Guzikowski, *Wokół lokacji...*, s. 14.

zwłaszcza, że w obu przypadkach widzimy znaki heraldyczne, które wystarczająco dobitnie odnoszą się do władzy książęcej nad gminą.

Znacznie bardziej skomplikowaną architekturę przedstawia pieczęć Szczecina [nr 121]. Widzimy tutaj zarówno mur miejski z basztami okalający pole pieczęci oraz umieszczony na szczycie arkady budowlę (zamek książęcy?)⁴²⁹. Arkada może spełniać rolę wzgórza zamkowego. Zamek obrócony jest w stronę patrzącego narożnikiem, w którym umieszczona jest baszta. Dzięki temu zabiegowi warownia książęca wyraźnie odróżnia się od murów i wież miejskich. Znow jednak pojawia się problem krzyża inicjalnego legendy, który łączy się z wieżą zamku. Można by przez to interpretować budowlę jako kościół, gdyby nie blanki zarysowane na tej samej wieży, które utwierdzają nas w przekonaniu, że jest to budowla warowna, więc świecka. Na kolejnej pieczęci Szczecina [nr 122] widzimy arkadę i znacznie mniej skomplikowaną budowlę.

Ciekawy i odbiegający od przedstawionych schematów wizerunek architektoniczny ukazuje pieczęć Wolgastu [nr 138]. Literatura określa omawianą budowlę jako wieżę warowną⁴³⁰. Istotnie widać tutaj wieżę z przejazdem i szerokim szczytem z blankami, dalej wieża zwęża się i kończy podobnym szerokim szczytem z dachem spadzistym. Na samej górze znajduje się krzyż, który nie zachodzi na pole legendy, tak jak w przypadku innych pieczęci, a zatem nie można go uznać za krzyż inicjalny. Być może jednak mamy tu do czynienia z dwiema wieżami, jedną umieszczoną za drugą. W takim układzie pierwsze, szersza wieża z blankami imitowałaby fortyfikację/bramę miejską (na co wskazuje wysoki przejazd), zaś druga – z dachem spadzistym i krzyżem – mogłaby być wieżą kościelną (zob. ryc. 6). Dodatkowo, za tym, że ukazano tu wieżę kościelną przemawia także fakt, że po obu stronach całej konstrukcji umieszczono klucze św. Piotra – patrona kościoła parafialnego (o czym niżej). Pieczęć, jak wspomniano, prawdopodobnie wisiała przy dokumencie z 1259 r., co oznacza, że powstała na długo przed tym, jak miasto stało się siedzibą książęcą (po podziale Księstwa w 1295 roku), a co za tym idzie, wież nie można interpretować jako elementu zamku książęcego. Na wczesną datację pieczęci wskazuje także wspomniany styl pisma legendy – kapitała romańska.

---

⁴²⁹ O. Hupp całość zabudowy określał jako zamek (Burg), zob. O. Hupp, op. cit., s. 7; późniejsza literatura dostrzega zarówno mury miejskie, jak i zamek nad arkadą, por. M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 218–219; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 125–126; T. Białecki, *Herby...*, s. 126; R. Gaziński, J. Grzelak, *Herb miasta...*, s. 192.

⁴³⁰ O. Hupp, op. cit., s. 27; *Lexikon Städte...*, s. 501; L. Biewer, op. cit., s. 10.

Ryc. 6 XIII-wieczna pieczęć Wolgast. Na zielono zaznaczono przypuszczalną wieżę kościoła (APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 453).

Pieczenie dwóch miast Księstwa Rugijskiego – Garz (Rügen) i Tribsees, o których podobieństwie już wspomniano – przedstawiają architekturę obronną o bardzo podobnym układzie. Pierścień murów, w którym umieszczono bramę/przejazd, otacza trzy wieże, z których środkową (szerszą) wieńczą blanki, boczne (węższe) nakryte są dachami spadzistymi. Wyraźne umieszczenie wież za linią murów wskazuje, że nie mamy tu do czynienia z fragmentem fortyfikacji (samą bramą), lecz z całym zabudowanym obszarem. Być może są to przedstawienia całego miasta?

Prawdopodobnie bramę miejską przedstawiono także na pieczęci Dobrej [nr 33]. Otton Hupp opisał także pieczęć Damgarten, zachowaną w zbiorze J. K. K. Oelrichsa, która przedstawia mur, być może ogrodowy, do mogło się odnosić do nazwy miejscowości [nr 22; 23]⁴³¹. Poza konkretnymi budowlami, na pieczęciach miast pomorskich ukazywano także inne

⁴³¹ O. Hupp, op. cit., s. 25.

motywy architektoniczne, które służyły osadzeniu godeł w przestrzeni pola pieczęci, takie jak arkady/baldachimy na pieczęciach Bobolic [nr 17] i Dobrej [nr 34] oraz nisze na pieczęciach Gartz (Oder) [nr 39, 40, 41]. Należy wspomnieć także o trzech wieżach widocznych na pieczęciach Widuchowej, które możemy uznać za symbol tamtejszego zamku⁴³².

Ikonografia świętych pojawia się na pieczęciach 17 miast pomorskich. Najczęściej są to symbole wskazujące na patronów miejskich kościołów. Jak wspomniano w poprzednim rozdziale, najwięcej kościołów parafialnych wybrało na swoją patronkę Najświętszą Maryję Pannę. Jej symbolami były: lilie, róże i gwiazdy⁴³³. Dwie wieże przylegające do bramy miejskiej na czternastowiecznej pieczęci Demmina [nr 31] wieńczą maryjne lilie⁴³⁴. Podobne kwiaty wypełniają pole pieczęci Nowogardu [nr 83]⁴³⁵. Również na pieczęciach Gryfic [nr 54, 55, 56] występuje lilia trzymana w szponach gryfa bezpośrednio lub na tarczy herbowej⁴³⁶. M. Gumowski zastanawiał się, czy lilia wskazuje na patronkę kościoła, czy jest symbolem przyjętym od książąt wschodniopomorskich⁴³⁷. Jednak ta druga interpretacja jest bezpodstawna, zwłaszcza, że w mieście istniał w XIV wieku kościół pod wezwaniem NMP⁴³⁸, a z książętami wschodniopomorskimi Gryfice nie miały nic wspólnego. Lilię znajdujemy także na pieczęci Gartz (Oder) [nr 38], gdzie została umieszczona między dwiema wieżami. Być może wieńczyła szczyt bramy, niewidocznej ze względu na uszkodzenie odcisku. Nie wiadomo, czy owa lilia rzeczywiście odnosiła się do kultu Najświętszej Maryi Panny, ponieważ nic nie wiadomo o kościele pod takim wezwaniem w mieście⁴³⁹. Być może, jak stwierdzili R. Gaziński i G. Horoszko, był to liść taki sam jak na monetach miejskich⁴⁴⁰. Oczywiście mogło to być także ozdobne zwieńczenie dachu bramy. W każdym razie, znak ten nie występuje już na kolejnych pieczęciach.

Drugi kwiat – róża – pojawia się jako symbol maryjny na pieczęci Richtenbergu [nr 94], podobnie jak w przypadku Gryfic, na tarczy trzymaj przez gryfa. Maryja była patronką

⁴³² E. Rymar, *Fragment dziejów Widuchowej...*, s. 34.

⁴³³ W. Kopaliński, *Słownik symboli*, wyd. 2, Warszawa 1991, s. 105–106, 199–200, 362; D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon*, tłum. i oprac. W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Turzyński, wyd. 2, Warszawa 2001, s. 104, 188, 192–193; o lilii jako kwiecie maryjnym także: M. Pastoureau, *Średniowieczna gra symboli*, tłum. H. Igalson-Tygielska, Warszawa 2006, s. 112–113.

⁴³⁴ O kościele mariackim w Demminie zob. K. Goetze, op. cit., s. 137.

⁴³⁵ W mieście był kościół mariacki, zob. E. Rymar, *Pierwsze stulecie...*, s. 19; lilie na pieczęci Nowogardu interpretuje jako symbol maryjny także: A. Gut, *Rozwój i symbolika herbu Nowogardu...*, s. 113.

⁴³⁶ Na związek lilii z kościołem maryjnym wskazywał W. Strzyżewski, *Treści...*, s. 120.

⁴³⁷ M. Gumowski, *Pieczęcie i herby niektórych...*, s. 114–118.

⁴³⁸ R. Simiński, *Gryfice w średniowieczu...*, s. 59.

⁴³⁹ O kościołach w mieście zob. J.M. Piskorski, *Miasta księstwa...*, s. 204.

⁴⁴⁰ R. Gaziński, G. Horoszko, *Herby i motywy...*, s. 58.

klasztoru Neuenkamp sprawującego władzę nad miasteczkiem i pojawia jego pieczęciach⁴⁴¹. Róże widzimy także na czubkach wież ukazanych na pieczęciach Dąbia [nr 28; 29], gdzie spełniają także rolę dywizorów, zachodząc na pole legendy. W tym mieście w okresie średniowiecza nie było kościoła pod wezwaniem NMP⁴⁴², a zatem nie można ich interpretować jako symbolu religijnego.

Pojedyncze, ośmioramienne gwiazdy znajdujemy na odciskach Loitz i Chociwła [nr 76; 19; 20; 21]. W obu miastach znajdowały się kościoły mariackie⁴⁴³. W przypadku Chociwła jest możliwa jeszcze jedna interpretacja. Gwiazdy widniały także na pieczęci Hassona Starszego Wedla (wzmiankowanego w przywileju miejskim z 1338⁴⁴⁴), gdzie zostały umieszczone poza tarczą herbową, a zatem istnieje możliwość, że miasto wzięło z niej wzór⁴⁴⁵. Jednak trop maryjny wydaje się być bardziej prawdopodobny. Duża gwiazda widniała także na pieczęci stargardzkiej przywieszanej do dokumentu z 1370 roku⁴⁴⁶. Teza, wedle której gwiazda odnosiła się do nazwy miasta została już obalona⁴⁴⁷. Najprawdopodobniej jest to także symbol maryjny⁴⁴⁸.

Klucze, czyli atrybuty świętego Piotra⁴⁴⁹ występują, jak już wyżej zapisano, na pieczęci Wolgastu, nawiązując do kościoła parafialnego⁴⁵⁰. Natomiast klucz na pieczęciach Trzebiatowa [nr 132, 133, 134] wskazuje na św. Piotra jako patrona klasztoru w Białobokach⁴⁵¹. Podobnie jak miało to miejsce w przypadku Richtenbergu, miasto użyło symbolu świętego, którego postać jest widoczna na klasztornych pieczęciach⁴⁵².

⁴⁴¹ H. Hoogeweg, *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, Bd. 2, Stettin 1925, s. 189; na związek róży z klasztorem wskazywał O. Hupp, op. cit., s. 26.

⁴⁴² W mieście w okresie średniowiecza funkcjonowały kościoły św. Mikołaj i świętego Ducha, zob. K. Guzikowski, *Wokół lokacji...*, s. 15–16.

⁴⁴³ Kościół mariacki w Chociwlu wybudowano w XV w., zob. H. Lemcke, *Die Bau-...*, Bd. 1 H. 8, *Der Kreis Satzig*, s. 11; o kościele w Loitz zob. N. Buske, *Die Marienkirche in Loitz. Ein Beitrag zur Baugeschichte und zur Ausstattung in früheren Jahrhunderten*, w: *Loitz-Stadt an der Peene*, red. D. Schleinert, R.-G. Werlich, Schwerin 2008, s. 59.

⁴⁴⁴ PUB X, nr 5601; E. Rymar, *Chociwel i okolice...*, s. 53.

⁴⁴⁵ Pieczęć tę, znaną z dokumentu z 1339 roku, przedstawił: J.T. Bagmihl, *Pommersches Wappenbuch*, Bd. 2..., s. 50, tab. XXIII, nr 1.

⁴⁴⁶ J. Stampa, op. cit., folgte 13.

⁴⁴⁷ Ibidem; z tą tezą polemizowała: A. Gut, *Rozwój herbu Stargardu...*, s. 121.

⁴⁴⁸ R. Gaziński, G. Horoszko, *Herby i motywy...*, s. 83.

⁴⁴⁹ W. Kopaliński, op. cit., s. 145; D. Forstner, op. cit., s. 400.

⁴⁵⁰ *Lexikon Städte...*, s. 501; L. Biewer, op. cit., s. 10; o kościele św. Piotra w Wolgast zob. E. Haselberg, *Die Baudenkmäler des Regierungs-Bezirks Stralsund*. H. 2, *Der Kreis Greifswald*, Stettin 1885, s. 175.

⁴⁵¹ O. Hupp, op. cit., s. 14; H. Lemcke, *Die Bau-...*, Bd. 1 H. 11, *Der Kreis Greifenberg*, s. 173; M. Gumowski, *Pieczęcie i herby niektórych...*, s. 120; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 180; W. Strzyżewski, *Treści...*, s. 120; A. Tomaszewska, op. cit., s. 67.

⁴⁵² H. Hoogeweg, *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, Bd. 1, Stettin 1924, s. 72.

Jan Chrzciciel, patron kamieńskiej katedry, pojawia się na pieczęciach niektórych miast biskupich. Całą jego postać ubraną w postrzępione szaty, z Barankiem Bożym na ręce i w otoczeniu motywów roślinnych przedstawiono na pieczęci Bobolic [nr 16]⁴⁵³. Tak rozbudowany obraz był znany sfragistyce biskupiej – pojawił się na pieczęci bp. Jaromara⁴⁵⁴. To podobieństwo, wraz z wcześniejszymi uwagami o związkach ostroowalnej pieczęci Bobolic z pieczęciami biskupa Eickstadta, pozwala w pełni dostrzec, że miasto wzorowało się na sigillach ordynariuszy kamieńskich (zob. ryc. 7). Kolejna pieczęć Bobolic [nr 18] przedstawia samego Baranka Bożego z proporcem (Agnus Dei), co być może wynikało z chęci redukcji skomplikowanego wyobrażenia.

Ryc. 7 a) Pieczęć bp. Jaromara (za O. Grotefend, *Die Siegel...*, s. 201); b) pieczęć bp. F. von Eickstadta (*ibidem*, s. 206); pieczęć Bobolic (*GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 14*).

Symboliczne przedstawienie Jana Chrzciciela, ograniczone do samej głowy umieszczonej na paterze, widnieje na pieczęciach sekretnych Koszalina [nr 71]. Miasto zmieniło nieco ikonografię na przełomie XV/XVI wieku, umieszczając głowę świętego na tacy

⁴⁵³ O. Hupp, op. cit., s. 16; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 34–35; M. Czerner, *Herby miast...*, s. 41–42; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 131; T. Białecki, *Herby...*, s. 23; W. Strzyżewski, *Treści...*, s. 119; K. Bobowski, *Symbolika religijna...*, s. 182; B. Malinowski, *Historia Bobolic...*, s. 17–18.

⁴⁵⁴ O. Grotefend, *Die Siegel...*, s. 201.

[nr 72]⁴⁵⁵. Motyw głowy Jana Chrzciciela na paterze pojawił się także na pieczęci sekretnej bp. Fryderyka von Eickstadta przywieszanej do dokumentu z 1336 r.⁴⁵⁶ Być może miasto zapożyczyło motyw z sekretu biskupiego, aczkolwiek nie ma co do tego pewności tak jak w przypadku Bobolic, ponieważ tam mamy znacznie więcej przesłanek przemawiających za czerpaniem wzorców ikonograficznych ze sfragistyki biskupiej.

Paradoksalnie najwięcej problemów przy interpretacji przysparzają wizerunki całych postaci świętych, głównie dlatego, że brakuje im atrybutów jednoznacznie wskazujących na konkretnego kanonizowanego/kanonizowaną. Pieczęć Dobrzan przedstawia osobę z nimbem wokół głowy, w długim płaszczu, z uniesionym mieczem w prawej ręce i podpierającą się laską trzymaną w lewej ręce⁴⁵⁷. M. Gumowski zidentyfikował postać jako św. Jakuba i powiązał z nazwą miasta (Jakobshagen) oraz z patronatem świętego nad lokalnym kościołem⁴⁵⁸. Laska pielgrzymia i – czasem – miecz rzeczywiście były atrybutami tego świętego⁴⁵⁹. Niestety nie wiemy jakie było patrocinum dobrzańskiej świątyni⁴⁶⁰, natomiast przypuszczenie, że święty na pieczęci był elementem onomastycznym wydaje się możliwe. Znamy jeszcze dwa inne odrisy pieczęci Dobrzan umieszczone w rękopisie *Apparatus Sigillorum* [nr 35, 36]. Widzimy na nich postać z mieczem i czymś przypominającym tarczę, zamiast nimbu głowę nakrywa jej hełm. Jest to więc wizerunek raczej rycerza niż świętego. Trudno jest bezsprzecznie dowieść prawdziwości tych odrysów (tak samo jak odrysu Oelrichsa), gdyby jednak uznać ich wiarygodność, mogłyby odnosić się do rycerzy zakładających miasto. Prawdopodobnie także postać ukazaną na pieczęci Kamienia Pomorskiego można uznać za św. Jana Chrzciciela.

Poza przedstawieniami świętych patronów, na pieczęciach miast pomorskich pojawiały się także inne motywy sakralne. Na pierwsze miejsce pod względem wyjątkowości przedstawienia wybija się Wierzbno, które umieściło na swoim sigillum wyobrażenie Chrystusa - Sędziego siedzącego na tarczy, z rozłożonymi rękoma, po którego obu stronach unoszą się lilia i miecz [nr 137]. W literaturze od dawna wskazywano na możliwość zapożyczenia tego

⁴⁵⁵ O. Hupp, op. cit., s. 16; M. Gumowski, *Koszalin...*, s. 98–100; idem, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 116–117; M. Czerner, *Cztery godła...*, s. 89; idem, *Herby miast...*, s. 23; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 129; T. Białecki, *Herby...*, s. 71; W. Strzyżewski, *Treści...*, s. 113; K. Bobowski, *Symbolika religijna...*, s. 181.

⁴⁵⁶ O. Grotfend, *Die Siegel...*, s. 206.

⁴⁵⁷ K. Bobowski i L. Turek Kwiatkowska błędnie nazywają tę laskę pastorałem, co może prowadzić do niewłaściwej interpretacji, zob. K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 129; L. Turek-Kwiatkowska, *Powstanie Dobrzan...*, s. 10; przedmiot zinterpretowali jako laskę: O. Hupp, op. cit., s. 11; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 97.

⁴⁵⁸ M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 97.

⁴⁵⁹ S. Kimpel, *Jakobus der Ältere (Major)*, w: *Lexikon der christlichen Ikonographie*. Bd. 7, *Ikonographie der Heiligen: Innozenz bis Melchisedech*, red. W. Braunfels, Rom 1990, s. 25.

⁴⁶⁰ O kościele w Dobrzanach zob. H. Lemcke, *Die Bau-...*, Bd. 1 H. 8, *Der Kreis Satzlig*, s. 22.

wyobrażenia z kościelnych fresków⁴⁶¹. Wojciech Strzyżewski wskazał jednoznacznie na fresk ze sklepienia katedry kamieńskiej z takim samym wyobrażeniem⁴⁶². Na piętnastowiecznej pieczęci ławy szczecińskiej widzimy anioła trzymającego tarczę herbową z głową gryfa [nr 126]. Próżno doszukiwać się tu głębszej symboliki, ponad zwykłą funkcję trzymacza herbu. Na pieczęciach dwóch miast – Trzebiatowa i Dobrej – widnieje także znak krzyża. W przypadku Trzebiatowa, krzyż zazwyczaj łączy się – tak samo jako i klucz – z klasztorem premonstratensów w Białobokach⁴⁶³. W. Strzyżewski widział w nim odniesienie do klasztoru żeńskiego (norbertanek z Marienbusch?), nie wiadomo jednak, czym poparte było to twierdzenie⁴⁶⁴. Na odrysie pieczęci Dobrej [nr 33] widzimy krzyż na proporcu zatkniętym na szczycie budowli. Nie wiadomo, co mógł on oznaczać, być może jest to błąd rysownika, który nie dostrzegł drobnego symbolu znajdującego się w tym miejscu oryginalnego odcisku, na którym się wzorował.

Miasta chcąc przekazać za pomocą pieczęci informacje na temat swojego położenia używały m.in. wyobrażeń rzek lub fal morskich. Większość miast pomorskich została lokowana w pobliżu rzek, stanowiących dlań ważne szlaki komunikacyjne i handlowe. Niektóre nazwy ośrodków utworzono od nazw przepływających w pobliżu rzek, a zatem umieszczenie ich na pieczęci mogło dodatkowo wskazywać na nazwę ośrodka. Motyw wody, w różnej postaci – czy to fal, czy wstęgi rzeki – możemy spotkać na pieczęciach 12 miast. Altentreptow wyraźnie „opisało” swoje położenie nad rzeką Tollense (która rozwidła się w pobliżu miasta) ukazując ją wylewającą się z bramy miejskiej i rozgałęziającą się na dwa nurty [nr 2, 3]. Na późniejszej pieczęci tego miasta, pochodzącej z początku XVI w., widzimy już trzy nurty odchodzące od głównego koryta Tollense [nr 1]⁴⁶⁵. Pofalowaną wstęgę widzimy na pieczęciach Białogardu ukazujących rzekę Parsętę [nr 13, 14, 15]⁴⁶⁶ i Sianowa (rzeka Unieść) [nr 97]⁴⁶⁷. Sławno umieściło wizerunek Wieprzy dopiero na pieczęciach z II połowy XIV wieku [nr 100, 101, 102]⁴⁶⁸. Rzeka Słupia pojawia się na wszystkich pieczęciach Słupska, gdzie dodatkowo

⁴⁶¹ M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie i herby...*, s. 182; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 126; T. Białecki, *Herby...*, s. 150; K. Bobowski, *Symbolika religijna...*, s. 180.

⁴⁶² W. Strzyżewski, *Treści...*, s. 138.

⁴⁶³ O. Hupp, op. cit., s. 14; H. Lemcke, *Die Bau-...*, Bd. 1 H. 11, *Der Kreis Greifenberg*, s. 173; M. Gumowski, *Pieczęcie i herby niektórych...*, s. 120; T. Białecki, *Herby...*, s. 139; K. Bobowski, *Symbolika religijna...*, s. 180; A. Tomaszewska, op. cit., s. 67.

⁴⁶⁴ W. Strzyżewski, *Treści...*, s. 139.

⁴⁶⁵ Rzekę jednoznacznie identyfikuje *Lexikon Städte...*, s. 17.

⁴⁶⁶ T. Białecki, *Herby...*, s. 20; M. Czerner, *Herby miast...*, s. 38; W. Strzyżewski, *Treści...*, s. 144.

⁴⁶⁷ T. Białecki, *Herby...*, s. 111; M. Czerner zinterpretował rzekę jako Polnicę (dopływ Unieści), co raczej jest wątpliwe. Bardziej prawdopodobna jest sama Unieść, jako rzeka większa, zob. M. Czerner, *Herby miast województwa koszalińskiego...*, op. cit., s. 66.

⁴⁶⁸ Rzekę jako Wieprzę postrzegają: M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 199; T. Białecki, *Herby...*, s. 114.

symbolicznie oddaje nazwę miasta (niemiecka nazwa Słupska to Stolp, a rzeki Słupi Stolpe) [nr 103, 104, 105, 106, 107]⁴⁶⁹. Rzeka widoczna na pieczęci Strzmieli to być może Stramyl – rzeczka, od której pochodziła nazwa przedlokacyjnej osady⁴⁷⁰. Wizerunek fal rzeki Regi posłużył do zobrazowania nazwy Reska (Regenwalde) [nr 91, 92]⁴⁷¹. Rega widnieje w pierwszym członie nazwy miasta (Regen), podczas gdy drzewo wyłaniające się z fal symbolicznie oddaje drugą część (Walde - las). Coś przypominającego wstęgę rzeki widać także na mało wiarygodnym odrysie pieczęci Gryfic [nr 53], jednak taka symbolika nie występuje na pozostałych pieczęciach miasta. Część badaczy dopatruje się rzeki Parsęty w falach widocznych na wszystkich pieczęciach Kołobrzegu⁴⁷². Jednak bardziej prawdopodobna jest interpretacja przedstawienia jako fal morskich⁴⁷³. Miastu zapewne bardziej zależało na zaakcentowaniu położenia w pobliżu morza, z którym związana była znaczna część gospodarki, niż rzeki. Ponadto rzeki, jak wykazano, przedstawiano zazwyczaj jako wstęgi (za wyjątkiem pieczęci Reska), czego nie widzimy na wielkiej pieczęci kołobrzesckiej. Morskie fale widać także na odciskach Barth [nr 7], i Stralsundu [nr 112, 113, 114], gdzie towarzyszą wizerunkom statków oraz wskazują na nadmorskie położenie miast. Zdaje się, że także fale, po których płynie statek na pieczęci Goleniowa [nr 45] można uznać za morskie, ponieważ cały wizerunek statku na falach wskazuje na udział miasta w handlu hanzeatyckim. Podobnie, fale – najprawdopodobniej morskie – widzimy na najstarszej pieczęci Darłowa [nr 24]. Znak ten nie pojawia się na kolejnych, średniowiecznych pieczęciach miasta.

Motywy zaczerpnięte z fauny i flory (niebędące godłami lub symbolami świętych) pełnią podobne funkcję, co wizerunki rzek i fal morskich/rzecznych – wskazują usytuowanie miasta w przestrzeni oraz objaśniają jego nazwę. Rośliny i zwierzęta wskazują także na główne zajęcia mieszkańców – rybołówstwo i rolnictwo. Doskonały przykład kodowania nazwy miejscowości za pomocą motywów roślinnych i zwierzęcych widać na pieczęciach Barwic [nr 9, 10, 11]. Umieszczono na nich kroczonego niedźwiedzia i drzewo, które odnoszą się do dwóch członów nazwy miasta – BÄR – niedźwiedź i WALDE – las⁴⁷⁴. Człon -WALDE symbolicznie

⁴⁶⁹ O. Hupp, op. cit., s. 11; M. Gumowski, *Pieczęcie i herb Słupska...*, s. 7; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 200; T. Białecki, *Herby...*, s. 117.

⁴⁷⁰ O rzecze zob. J. Podrański, *Z dziejów...*, s. 6.

⁴⁷¹ O. Hupp, op. cit., s. 13; H. Lemcke, *Die Bau-...*, Bd. 1 H. 10, *Der Kreis Regenwalde*, s. 378; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 189; M. Gumowski, *Pieczęcie i herby niektórych...*, s. 128; T. Białecki, *Herby...*, s. 110; W. Strzyżewski, *Treści...*, s. 174.

⁴⁷² O. Hupp, op. cit., s. 18; M. Czerner, *Herby miast...*, s. 55–56.

⁴⁷³ M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 113; H. Kroczyński, *Herb miasta Kołobrzegu...*, s. 100; W. Strzyżewski, *Treści...*, s. 147; K. Bobowski, *Symbolika religijna...*, s. 147.

⁴⁷⁴ O. Hupp, op. cit., s. 16; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 32; M. Czerner, *Herby miast...*, s. 37; T. Białecki, *Herby...*, s. 18; W. Strzyżewski, *Treści...*, s. 174.

oddany jako drzewo występuje na omawianej wyżej pieczęci Reska, a także Greifswaldu (pieniek z gałęziami), gdzie pierwszą część nazwy miasta reprezentuje wspięty gryf [nr 48, 49, 50]⁴⁷⁵. Darłowo na najstarszej pieczęci [nr 24] umieściło dębowe gałązki, które także mogą wskazywać na drugi człon nazwy miasta (Rügenwalde). Miasto zrezygnowało z tego symbolu na kolejnych pieczęciach. Nie wiadomo do czego odnoszą się podobne gałązki na znanej z odrysu pieczęci Polanowa [nr 87]⁴⁷⁶, które także znikają na późniejszych, nowożytnych pieczęciach. Drzewo wyrwane z korzeniami i z obciętych gałęziami widnieje na pieczęciach Gryfina [nr 57, 58, 59, 60]. W tym przypadku drzewo oznacza człon -HAGEN, co oznacza wykarczowany obszar, na którym powstało miasto⁴⁷⁷. Tak samo jak w przypadku Greifswaldu, godło książęce uzupełnia cały wizerunek, który oddaje niemiecką nazwę miasta *Greifenhagen*⁴⁷⁸. Iglaste drzewo wyrastające z łodzi przedstawionej na pieczęciach Goleniowa [nr 45, 46, 47] może odnosić się do umiejscowienia miasta (Puszczy Goleniowskiej), a samo osadzenie na łodzi być może wskazywało na handel drzewem prowadzony przez miasto⁴⁷⁹.

Blżej nieokreślone rośliny występujące na pieczęciach Płot i Połczyna. Rośliny wyrastające zza muru na opisanych Huppa pieczęciach Damgarten odnoszą się do nazwy miejscowości – GARTEN [nr 22, 23] oznacza ogród⁴⁸⁰. Już wspomniano roślinne otoczenie postaci Jana Chrzciciela ukazanej na pieczęci Bobolic, które stanowi nierozłączną część wizerunku zapożyczonego z pieczęci biskupiej. Dwie rośliny flankujące herb umieszczony na pieczęci szczecińskiej [nr 126], służyły raczej jako ozdoby, podobnie jak umieszczony tam anioł. Niewielką gałązkę widzimy na znanej z odrysu pieczęci Wolina [nr 142], nie wiadomo co oznaczała. Poza barwickim niedźwiedziem, ze świata fauna zapożyczano wizerunek ryby. Duża, wyraźnie wyeksponowana ryba na pieczęci Lassen, gdzie zapewne wskazuje na rybołówstwo, jako ważną gałąź gospodarki miasta⁴⁸¹. Taką samą interpretację można przypisać do ryb widocznych na pieczęci Kołobrzegu [nr 67]⁴⁸² (gdzie także uzupełniają wizerunek

⁴⁷⁵ *Lexikon Städte...*, s. 166; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 127.

⁴⁷⁶ O. Hupp, op. cit., s. 19; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 175; M. Czerner, *Herby miast...*, s. 63.

⁴⁷⁷ O znaczeniu nazwy miejscowości zob. J.M. Piskorski, *Położenie przedlokacyjnego...*, s. 71.

⁴⁷⁸ F. Medem, *Zur Geschichte der Stadt Greifenhagen. Erster Abschnitt*, „Baltische Studien AF”, T. 5, 1838, nr 2, s. 162; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 93; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 128; T. Białecki, *Herby...*, s. 56; W. Strzyżewski, *Treści...*, s. 166–167; K. Guzikowski, *Początki i rozwój miasta...*, s. 56.

⁴⁷⁹ M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 87; T. Białecki, *Herby...*, s. 52; B. Bobowski, *Motywy gospodarcze...*, s. 186.

⁴⁸⁰ O. Hupp, op. cit., s. 25.

⁴⁸¹ W literaturze odrzucono już dawny pogląd, jakoby łosoś na pieczęci odnosił się do nazwy miasta, zob. B. Jordan, op. cit. s. 32–33.

⁴⁸² H. Kroczyński, *Herb miasta Kołobrzegu...*, s. 100; W. Strzyżewski, *Treści...*, s. 150.

morza) oraz Wierzbna [nr 137]⁴⁸³. W. Strzyżewski zwrócił uwagę na inną interpretację ryb na pieczęci Wierzbna, miałyby to być symbol wiernych trwających w łasce chrztu⁴⁸⁴. Ryby byłyby więc uzupełnieniem obrazu Chrystusa – Sędziego widniejącego na tej samej pieczęci. Jest to jednak wątpliwe, ponieważ w apokaliptycznym obrazie sądu nie pojawiała się symbolika ryb, a Wierzbno położone nad jeziorem Miedwie, z którego czerpie niewątpliwie korzyści sama lokowana osada, jak i jej właściciel. Dwie ryby na najstarszej pieczęci Stralsundu, płynące pod statkiem mogły symbolizować morze, za czym przemawia fakt zastąpienia ich na kolejnych pieczęciach falami morskimi.

Statki, a zwłaszcza kogi były ważnym znakiem dla miast hanzeatyckich⁴⁸⁵. Symbolizowały udział miasta w handlu morskim i wynikające z niego prosperity ośrodka. Oznaczały także położenie nadmorskie i posiadanie portu miejskiego. Na obszarze Pomorza Zachodniego tylko trzy miasta zdecydowały się umieścić statek na swojej pieczęci a mianowicie Stralsund, Barth i Goleniów⁴⁸⁶. Stralsund, ważne miasto hanzeatyckie, umieściło kogę/łódź⁴⁸⁷ na wszystkich średniowiecznych pieczęciach wielkich [nr 111, 112, 113, 114]. Podobnie postąpiło Barth przedstawiając kogę na najstarszej pieczęci [nr 7]. Natomiast łódź z drzewem w miejscu masztu spotykamy na wszystkich pieczęciach Goleniowa [nr 45, 46, 47], który chciał w ten sposób podkreślić swój udział w handlu morskim realizowanym przez port w Inoujściu (patrz rozdział 1).

Wśród innych znaków widocznych na pieczęciach pomorskich miast również możemy odnaleźć znaki symbolizujące nazwę miejscowości. Do takich przykładów należą groty strzał umieszczane na pieczęciach stralsundzkich, bądź bezpośrednio (na pieczęciach sekretnych i mniejszych), bądź w powiązaniu ze statkiem (na pieczęciach wielkich), gdzie pojawiają się na proporcach lub przesywają maszty. Grot strzały oddaje w tym przypadku człon STRAL – strzała. Tak samo Barth, którego nazwę ukazano jako głowę brodatego mężczyzny (Bart – broda) [nr 7, 8,]. Identycznie jak Stralsund, Barth umieściło swój znak onomastyczny bezpośrednio na pieczęci sekretnej i wkomponowany w wizerunek statku na pieczęci głównej.

⁴⁸³ M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie i herby...*, s. 182; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 126; T. Białecki, *Herby...*, s. 150; E. Rymar, *Wierzbno. Miejskie tradycje wsi nad Miedwiem*, „Przegląd Zachodniopomorski”, T. 25 (54), 2010, nr 2, s. 13.

⁴⁸⁴ W. Strzyżewski, *Treści...*, s. 150.

⁴⁸⁵ Na temat występowania motywu statku na pieczęciach, w tym także tych należących miast pomorskich, zob. H. Ewe, op. cit.

⁴⁸⁶ Rysunek pieczęci Lipia z przedstawieniem statku wydaje się mało wiarygodny ze względu na kompletny brak związku miasta z handlem morskim, zob. GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 14.

⁴⁸⁷ W pracy pominięto szczegóły budowy statków, ponieważ nie wpływały one znacząco na treść symboliczną statku jako takiego. Drobiazgową analizę statków na pieczęciach (w tym miast pomorskich) można znaleźć w: D. Ellmers, op. cit. passim.

Łatwo możemy odczytać znak umieszczony na pieczęci sądowej Richtenbergu [nr 95] – wagę, czyli symbol sprawiedliwości. Być może podobne znaczenie miała pałka przedstawiona na pieczęci Loitz [nr 76], którą O. Hupp zinterpretował jako pałkę ceremonialną używaną przez kata⁴⁸⁸. Być może była to oznaka władzy pana nad miastem.

Niektóre znaki na pieczęciach, dla których nie możemy znaleźć wyjaśnienia, pojawiały się na monetach wybijanych przez mennice miejskie. Może to oznaczać, takie znaki identyfikowały miasto, nie mając głębszego, symbolicznego znaczenia. Przykładem tego jest gwiazda na pieczęci Wolina [nr 141], występująca równocześnie na monetach⁴⁸⁹. Nie możemy jej identyfikować jako znaku maryjnego, tak jak we wcześniejszych przykładach, ponieważ w mieście nie znajdował się kościół mariacki⁴⁹⁰. Także koniczyna widniejąca na pieczęci Trzebiatowa jest znakiem występującym na tamtejszych monetach⁴⁹¹. Nie widać jej jeszcze na pieczęci używanej w XV wieku [nr 132], pojawia za to na odrysie z kolekcji J. K. K. Oelrichsa [nr 133] datowanym przez O. Huppa na XV w. Z całą pewnością jednak możemy stwierdzić obecność koniczyny umieszczonej w tarczy herbowej na pieczęci z początku XVI wieku [nr 134].

Być może podobnym znakiem identyfikującym miasto była gwiazda pojawiająca się na pieczęciach Gryfina. Nie widzimy jej jeszcze na najstarszej pieczęci miasta [nr 57], występuje dopiero na pieczęciach wielkich z XIV wieku [nr 58, 59], przy czym na pieczęci sekretnej z tego okresu [nr 60] została zamieniona na gałązkę z trzema liśćmi. Widać więc, że gwiazdka/gałązka nie tylko identyfikowała miasto, ale spełniała funkcję rozróżniającą pieczęcie w ramach systemu sfragistycznego miasta.

Nie wiadomo, co mogły oznaczać romby flankujące arkadę na pieczęci Bobolic [nr 17]. Prawdopodobnie jest to schematycznie przedstawione przez rysownika zdobienie pola pieczęci.

Opisane powyżej motywy ikonograficzne nie są typami pieczęci, a zatem mogą występować na poszczególnych pieczęciach razem, w różnych konfiguracjach. Ich zestawienie, w połączeniu z innymi elementami informacyjnymi tworzy komunikat. Interpretując wyobrażenia złożone z takich różnych motywów, co stanowić będzie dalszą część niniejszej

---

⁴⁸⁸ O. Hupp, op. cit., s. 26.

⁴⁸⁹ R. Gaziński, G. Horoszko, *Herby i motywy...*, s. 106–107.

⁴⁹⁰ O kościołach w Wolinie zob. H. Lemcke, *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin. Bd. 1 H. 4, Der Kreis Usedom-Wollin...*, op. cit., s. 405.

⁴⁹¹ O. Hupp, op. cit., s. 14; H. Lemcke, *Die Bau-...*, Bd. 1 H. 11, *Der Kreis Greifenberg*, s. 173; M. Gumowski, *Pieczęcie i herby niektórych...*, s. 122; T. Bialecki, *Herby...*, s. 140; A. Tomaszewska, op.cit., s. 67.

pracy, należy zwrócić uwagę między innymi na ich układ względem siebie, obserwować który motyw jest dominujący, a który go uzupełnia.

2.3. Rozmiar i kształt pieczęci miejskiej

Wielkość pieczęci to kolejny celowy i wspólny dla każdego odcisku pieczęci element informacyjny. Rozmiar tłoka pełnił ważną rolę w procesie komunikacji z kilku powodów. Po pierwsze im większa pieczęć, tym więcej mogło się na niej zmieścić treści oraz łatwiej można było je odczytać. Po drugie, średnica był jednym z parametrów różnicujących pieczęcie wewnątrz systemu sfragistycznego dysponenta. Wreszcie, duży rozmiar pieczęci, a co za tym idzie wysoki koszt wykonania tłoka, świadczył o bogactwie i prestiżu jego właściciela. W tabeli 3. przedstawiono wymiary pieczęci badanego obszaru, z podziałem na pieczęcie większe, sekretne i innego rodzaju, a więc z uwzględnieniem miejsca danego tłoka w systemie sfragistycznym miasta.

Tab. 6. Wymiary pieczęci miejskich Pomorza Zachodnim

Miasto	wymiary pieczęci wielkich [mm]	wymiary pieczęci sekretnych [mm]	wymiary innych pieczęci [mm]
Altentreptow	70	40	–
Anklam	80	35	–
Banie	42	–	–
Barth	80; 40	45	–
Barwice	40	45; 30	–
Białogard	65; 35	50	–
Bobolice	90/25; 55	40	–
Chociwel	57; 42	35	–
Damgarten	40	69	–
Darłowo	50; 40; 35	–	–
Dąbie	70; 65	42	–
Demmin	60; 79	38	–
Dobra	–	48; 33	–
Dobrzany	40	32; 30	–
Gartz (Oder)	60; 30	46; 43;	–

Garz (Rügen)	80	35; 52	–
Goleniów	75	55; 39	–
Greifswald	95	67; 45	–
Grimmen	68	45	–
Gryfice	70; 58; 35	58	–
Gryfino	80; 70	45	–
Gützkow	45; 20;	37	–
Kamień Pom.	–	44; 35; 36	–
Kołobrzeg	80	45; 33	–
Koszalin	65; 50	43; 34	–
Lassan	72; 39	26;	–
Loitz	65	–	–
Łobez	50	40; 35	–
Maszewo	–	44; 37	–
Nowogard	–	50; 41	–
Pasewalk	30	–	–
Penkun	45 (?)	–	–
Płoty	49	–	–
Polanów	–	34	–
Połczyn	–	47	–
Pyrzyce	67	35	–
Resko	50; 30	45	–
Rugendal	75	–	–
Sianów	46	27	–
Sławno	63; 65	30; 25	–
Słupsk	65	44; 48; 40	29
Stargard	–	50; 40; 33	–
Stralsund	96; 95; 90; 65	45	35; 26; 50
Strzmiele	37	–	–
Szczecin	70, 54/39	45	50; 45; 25
Tribsees	33; 65	41; 31	–
Trzebiatów	–	50; 45; 35	–
Usedom	–	40	–

Widuchowa	70	–	–
Wierzbno	–	39	–
Wolgast	75	40	–
Wolin	73	43; 37	–

Źródło: opracowanie własne

Jak wynika z powyższego zestawienia, rozmiary pieczęci wielkich wahały się w granicach 30-95 mm. Najmniejsze egzemplarze należą do Gartz (Oder) [nr 39] i Pasewalku [nr 84]. Zaś największe typariusze były w posiadaniu Stralsundu [nr 114] i Greifswaldu [nr 48]. Najczęściej pieczęcie większe mierzyły 50-70 mm, natomiast średnica sekretów rozciąga się w granicach 25-58 mm. Najmniejszy sekret posiadało Sławno [nr 102], a największy Gryfice [nr 55]. W większości przypadków średnica pieczęci sekretnych plasowała się między 35-45 mm. Pieczęcie ławnicze, które zachowały się tylko w przypadku Szczecina [nr 125, 126, 127] miały rozmiary w granicach 25-50 mm, a więc mniej więcej takie same jak sekrety tego miasta. Średnice kontrasigillów należących do Słupska [nr 107] i Stralsundu [nr 116], nie przekraczały 30 mm. To ostatnie miasto dysponowało jeszcze pieczęcią mniejszą o wymiarach 35 mm [nr 118]. Warto zwrócić uwagę na to, że nawet małe miasta, takie jak Widuchowa czy Bobolice dążyły do posiadania typariuszy o dużych rozmiarach. Być może właściciele tych miast częściowo finansowali wyrób pieczęci, zwłaszcza, że manifestowali na nich swoje herby i godła.

Kształt pieczęci miast pomorskich nie był zbyt zróżnicowany. Zdecydowana większość pieczęci była okrągła. Do wyjątków należą dwie ostroowalne (w kształcie mandorli) pieczęcie Szczecina [nr 122] i Bobolic [nr 16]. W tym drugim przypadku, jak już parokrotnie wspomniano, widać wyraźne podobieństwo między pieczęciami biskupimi a miejskimi, także pod względem kształtu typariusza.

2.4. Barwa materiału pieczętnego i sposób mocowania pieczęci do dokumentu jako celowe i jednostkowe elementy informacyjne pieczęci

Przechodząc do indywidualnych elementów informacyjnych odcisków pieczęci, celowo zastosowanych przez pieczętującego, należy zwrócić uwagę na barwę wosku i sposób łączenia pieczęci z dokumentem. Kolor wosku, której użycie w średniowieczu wynikało z odpowiednich przywilejów, była kolejnym czynnikiem podnoszącym prestiż pieczętującego. Szczególnie

wysoko ceniona była barwa czerwona. Nie mamy bezpośrednich informacji o przywilejach pozwalającym miastom pomorskim na korzystanie z określonych barw wosku. Istnienia takich przywilejów możemy jedynie domyślać się na podstawie zachowanych odcisków pieczęci. Dużym problemem jest stan zachowania odcisków. Wiele z nich jest silnie zabrudzonych, co niejednokrotnie utrudnia rozpoznanie barwy. Stąd liczne wątpliwości przy interpretacji tego elementu wizualnego (patrz aneks).

Czerwony wosk był często wykorzystywany w kancelarii Koszalina. Przykłady odbijania w nim pieczęci wielkiej [nr 70] pochodzą z dokumentów z lat 1370, 1391, 1401 i 1409⁴⁹². Odciski pieczęci sekretnej [nr 71] odbite w masie tej barwy znajdujemy przy dokumentach z lat 1401-1496⁴⁹³. Dwukrotnie czerwonego wosku użył Stralsund do odcisku swojej pieczęci sekretnej [nr 115] przy dokumentach z roku 1438⁴⁹⁴. Od lat 70. XV wieku spotykamy także odciski o takiej barwie należące do Trzebiatowa⁴⁹⁵.

Większa liczba miast posługiwała się woskiem zielonym. Być może w wosku takiej barwy odcisnięto pieczęć Rugendal już w 1313 roku⁴⁹⁶, niestety stan zachowania pieczęci nie pozwala na pozbycie się wątpliwości. Stralsund odcisnął w zielonym wosku pieczęć wielką [nr 114] dwukrotnie przy dokumentach wydanych w latach 1341-1342⁴⁹⁷. Znacznie częściej miasto używało tej barwy do odciskania pieczęci sekretnej [nr 115], przykłady tego znajdujemy od lat 30. XIV w.⁴⁹⁸ Greifswald często odciskał w wosku barwionym na zielono swoją pieczęć sekretną [nr 50], co możemy udokumentować od 1395 roku⁴⁹⁹. Wszystkie trzy zachowane odciski sekretu Szczecina [nr 124] odcisnięto w zielonym wosku w latach 1416-1446⁵⁰⁰. Poza wymienionymi przykładami, odciski w zielonym wosku możemy spotkać sporadycznie przy dokumentach: Kołobrzegu (z lat 1486 i 1523)⁵⁰¹, Grimmen (1458 r.)⁵⁰², Sławna (1471 r.)⁵⁰³, Stargardu (1458 r.)⁵⁰⁴, Darłowa (1471 r.)⁵⁰⁵ i Pasewalku (1509 r.)⁵⁰⁶.

---

⁴⁹² LAG, Rep 38 bU Koslin nr 30, 37, 46; LAG, Rep 2 Stadt Koslin nr 7.

⁴⁹³ LAG, Rep 38 bU Koslin nr 47, 51, 58, 68, 116, 126, 128; LAG, Rep. 1 Bistum Kammin, nr 622 a.

⁴⁹⁴ LAG, Rep 2 Stralsund nr 70a, 72a.

⁴⁹⁵ LAG, Rep 38 bU Koslin nr 122; 138; Stadtarchiv Stralsund, StU 1763.

⁴⁹⁶ StAS, Rep. 9 U, Nr. 8.

⁴⁹⁷ StAS, Rep. 9 U, Nr. 38, 218.

⁴⁹⁸ StAS, StU 237, 624, 821, 975; ibidem, Rep. 9 U, Nr. 103; Stadtarchiv Greifswald, Rep. 2 Stadt Greifswald, nr 91.

⁴⁹⁹ StAS, Rep. 2, nr 183, 197, 210, 286; Stadtarchiv Stralsund, StU 801, 1302, 1756, 1961

⁵⁰⁰ StAS, StU 699, 704, 1026.

⁵⁰¹ LAG, Rep. 38 bU Köslin nr 139; 199.

⁵⁰² StAS, StU 1351.

⁵⁰³ LAG, Rep 38 bU Koslin nr 116.

⁵⁰⁴ StAS, StU 1364.

⁵⁰⁵ LAG, Rep 38 bU Koslin nr 116.

⁵⁰⁶ LAG, Rep 38 bU Koslin nr 182.

Pojawiają się także przypadki zastosowania masy woskowej o czarnej barwie, przy czym rozpoznanie jej jest bodaj najtrudniejsze, ze względu na możliwość pomylenia czarnego wosku z woskiem silnie zabrudzonym. Z tak barwionego wosku korzystało Barth przy dokumentach z lat 1454 i 1526⁵⁰⁷, Demmin (w latach 1447 i 1461)⁵⁰⁸, Stralsund (w 1441 r.)⁵⁰⁹ i Usedom (w 1454 r.)⁵¹⁰.

Najczęstszym sposobem łączenia pieczęci z dokumentem było przywieszenie jej na pasku pergaminowym podwójnym przeplecionym przez szparę u dołu dyplomu. Ciekawym wyjątkiem jest zastosowany przy mocowaniu pieczęci Wolina tzw. jęczyczek, czyli pasek pergaminu nacięty równolegle od dolnej części dokumentu (zob. ryc. 8)⁵¹¹. Inne sposoby zawieszania pieczęci, tj. na skręconych sznurach, plecionych i nieplecionych niciach barwy czerwonej lub czerwono-zielonej stosowano sporadycznie do mocowania pieczęci Anklam, Gryfina, Koszalina, Rudental i Stralsundu⁵¹². Wprost odciskano pieczęcie najczęściej w celu zamknięcia listu, na jego odwrocie. W ten sposób użyto pieczęci Gryfina, Bart, Greifswaldu i Grimmen⁵¹³. W drugiej połowie XV wieku pojawiają się także na papierowych dokumentach pieczęcie odcisnięte przez papier (tzw. kustodie) na podkładzie z wosku. Taką metodę zastosował Stargard (na liście z 1458 r.), Szczecin (1468 i 1469) oraz Greifswald (1467 r.).

Jak już wspomniano, w sfragistyce miejskiej na Pomorzu tylko Stralsund, i być może Słupsk, posiadały *contrasigillum*. W związku z tym pieczęcie przywieszane do dokumentów zabezpieczano poprzez odcisk palców na odwrocie miseczki woskowej (zob. ryc. 9). Taki zabieg pozwalał zabezpieczyć pieczęć przez odcięciem jej od paska pergaminowego czy sznura, co stanowiło jedną z najczęstszych technik nadużycia pieczęci⁵¹⁴. Odciski palców występują na prawie wszystkich odnalezionych odciskach pieczęci. Najczęściej są to ślady jednego, dwóch lub trzech palców wykonane na specjalnie uformowanym z tyłu miski woskowej wałeczku.

---

⁵⁰⁷ LAG, Rep. 1 Bistum Kammin, nr 394; StAS, StU 1202, 1963.

⁵⁰⁸ StAS, StU 1053, 1462.

⁵⁰⁹ StAS, StU 0972.

⁵¹⁰ LAG, Rep. 1 Bistum Kammin, nr. 394.

⁵¹¹ LAG, Rep. 2 Anklam, nr 4.

⁵¹² APSz, Akta miasta Gryfina, sygn. 65/197/0/1/25; LAG, Rep. 2 Anklam nr 2; LAG, Rep 38 bU Köslin nr 9; StAS, Rep. 9 U, Nr. 8, 38; StAS, StU 008, 0076, 0096.

⁵¹³ StAS, StU 328, 1202, 1302, 1351.

⁵¹⁴ M. Haisig, *Sfragistyka ogólna*, w: M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, Warszawa 1960, s. 114.

Ryc. 8 Pieczęć Wolina mocowana na tzw. języczek do dokumentu z 1301 r. (LAG, Rep. 2 Anklam nr 4).

Ryc. 9 Odciski palców na odwrocie pieczęci Greifswaldu przy dokumencie z 1391 r. (LAG, Rep. 38 bU Demmin nr 93).

2.5. Podsumowanie

Po analizie wszystkich elementów informacyjnych celowo umieszczonych przez dysponenta na tłokach można stwierdzić, że sfragistyka miast pomorskich cechuje się prostotą, zwłaszcza informacji zawartych w inskrypcjach otokowych, oraz jednorodnością w zakresie doboru motywów obrazowych.

Inskrypcje otokowe pieczęci miejskich na badanym obszarze są lakoniczne, ale mimo to pozwalają na precyzyjną identyfikację ośrodków, nawet jeśli parę miast dzieliło tę samą nazwę.

Dokładna analiza treści obrazowych pozwala na dostrzeżenie związków między pieczęciami miast, a sygillami ich posesorów. Miasta nie tylko korzystały z motywów heraldycznych swoich panów, ale także niekiedy kopiowały pewne wzorce estetyczne. Możemy także zauważyć, że ośrodki wzorowały się na sobie nawzajem, na co wskazuje podobny dobór motywów ikonograficznych, a także ozdobnych detali, takich jak dywizory. Podobieństwo dywizorów na pieczęciach sąsiadujących ze sobą miast (Kołobrzegu i Koszalina; Sławna i Słupska) może również oznaczać, że gminy korzystały z usług tych samych rytowników.

Uderzająca jest także jednorodność pod względem metod pieczętowania. Na całym badanym obszarze pieczęcie mocowano za pomocą pasków pergaminowych, inne metody (sznurki, jęczyczek) należały do rzadkości. Tak samo jest z zabezpieczaniem odcisków poprzez wyciśnięcie palców na odwrocie miseczki woskowej.

Rozdział 3. Treść komunikatu pieczęci miejskiej – reprezentacja miasta

3.1. Nadawcy i odbiorcy komunikatu pieczęci miejskiej

Nie można mówić o procesie komunikacji bez uwzględnienia jego głównych aktorów, tj. nadawcy i odbiorcy. Od intencji tego pierwszego zależała treść komunikatu, zaś od zdolności poznawczych drugiego – czy wiadomość zostanie zrozumiana we właściwy sposób.

W komunikacji medialnej nadawcą jest ten, kto zamieszcza tekst i go rozpowszechnia⁵¹⁵. Jak podaje M. Lisowska-Magdziarz nadawca to: „(...) podmiot, w którego imieniu i interesie przekaz jest rozpowszechniany przy pomocy środków masowego komunikowania”⁵¹⁶. Tym samym można go odróżnić od rzeczywistego autora tekstu oraz twórcy przekazu. Podobnie Z. Piech rozróżnia trzy podmioty biorące udział w tworzeniu typariusza: właściciela pieczęci, autora programu ikonograficznego i wykonawcę (złotnika, rytownika)⁵¹⁷. Od rzemieślnika wykonującego tłok (rzeczywistego autora „tekstu”) z pewnością zależała estetyka stempla, jednak dla naszych rozważań jest on nieistotny. Z ustaleniem autora/autorów programu ikonograficznego (twórcy/twórców przekazu) wiąże się pewna trudność, bowiem nie wiadomo, w jakim stopniu uczestniczył w tym władca (założyciel) miasta. Na pewno pieczęć projektowały władze miejskie, jednak właściciel miasta mógł w to ingerować⁵¹⁸, o czym świadczy częste występowanie w wizerunkach napieczętych godła herbowych i innych znaków odnoszących się do niego. Także wykazane w poprzednim rozdziale podobieństwa między pieczęciami miast i panów feudalnych świadczą, że przy tworzeniu miejskiego typariusza inspirowano się sfragistyką książęcą, biskupią czy rycerską. Czy była to tylko inspiracja, czy może właściciel miasta żądał umieszczenia swojego godła na miejskim typariuszu, trudno stwierdzić. Nie można wykluczyć również wpływu mieszczan z innego miasta, zwłaszcza tego, na którym nowy ośrodek wzorował swój ustrój, co tłumaczyłoby dostrzegalny przepływ wzorców ikonograficznych. Mieszczanie z miasta macierzystego mogli brać udział przy lokacji nowego ośrodka, pomagając przy tym skomponować wizerunek pieczęci lub po prostu typariusz miasta-matki mógł posłużyć za wzór. Niezależnie jednak od tego, kto uczestniczył w powstawaniu pieczęci, nadawcą jej komunikatu – zgodnie z wyżej opisaną definicją – były władze miejskie (rada, ława), dysponujące tłokiem i nadające komunikat przez każdorazowe odcisnięcie go na dokumentach.

---

⁵¹⁵ Ibidem, s. 61.

⁵¹⁶ Ibidem, s. 63.

⁵¹⁷ Z. Piech, *Pieczęć jako źródło...*, s. 26–27.

⁵¹⁸ M. Gumowski, *Sfragistyka Polska...* s. 235.

Grupę odbiorców komunikatu mediów masowych określa się mianem audytorium. Jest to grupa docelowa, od kompetencji tej grupy zależy możliwość odczytania komunikatu. W związku z tym można wyróżnić audytorium projektowane, tj. odbiorców idealnych, którzy posiadają kompetencje potrzebne do jego odczytania i audytorium realne – faktycznych odbiorców treści⁵¹⁹.

W przypadku medium wielomodalnego, takiego jak pieczęć, część komunikatu mogła być zrozumiała dla węższej, a część dla szerszej grupy odbiorców. Z całą pewnością wizerunek pieczęci przedstawiony kodem obrazowym, a więc takim o szerokim zakresie oddziaływania⁵²⁰, był zrozumiały dla większej grupy ludzi, niż łacińska inskrypcja (kod o wąskim zakresie oddziaływania) wymagająca od odbiorcy umiejętności czytania w języku łacińskim i rozumienia przeczytanego tekstu. Jednak także wizerunek wymagał pewnych kompetencji od odbiorcy, tj. znajomości herbów właścicieli miast, rozumienia symboliki świętych patronów, znajomości znaków miejskich, które poza pieczęciami pojawiały się także na monetach, słupach granicznych, czy plombach itd. Również dobór określonej barwy wosku mógł być zrozumiały tylko dla kogoś zaznajomionego z praktyką kancelaryjną. Zatem pieczęć była medium wymagających od swojego audytorium projektowanego znacznej wiedzy i dużych umiejętności, których realni odbiorcy komunikatu nie musieli mieć.

Audytorium realne, to osoby, do których komunikat mógł rzeczywiście docierać, które mogły mieć kontakt z pieczęcią. Zenon Piech zwięźle opisał drogę, jaką pokonywał odcisk pieczęci: „Pieczęć związana z dokumentem wychodziła z kancelarii wystawcy do archiwum odbiorcy, który był często praktycznie jedynym (wraz z kręgiem bliskich mu osób) odbiorcą treści pieczęci. (...) Po drodze, między kancelarią a archiwum, była na pewno oglądana przez odbiorcę wraz z dokumentem, przy którym była odcisnięta (a być może także przez bliski mu krąg ludzi)”⁵²¹. Badacz zwrócił uwagę na sytuacje, w których pieczęć mogła być widziana przez inne osoby – momenty wystawienia dokumentów na widok publiczny, analizowanie odcisków przy okazji procesów sądowych, czy przez notariuszy⁵²². Pieczęć miejska mogła być też oglądana podczas współpieczętowania przez innych wystawców danego dokumentu.

Odczytanie inskrypcji napieczętnej na pewno nie stanowiło kłopotu dla pracowników kancelarii, do której wpływał dokument. Musimy brać także pod uwagę, że okres w którym

---

⁵¹⁹ M. Lisowska-Magdziarz, op. cit., s. 70.

⁵²⁰ Na temat kodów o szerokim i wąskim zakresie oddziaływania zob. M. Lisowska-Magdziarz, op. cit., s. 344.

⁵²¹ Z. Piech, *Pieczęć jako źródło...*, s. 42.

⁵²² Ibidem, s. 43–44.

pojawiają się pierwsze pieczęcie miejskie to Pomorzu zbiega się z czasem rozwoju tzw. piśmienności pragmatycznej⁵²³. Coraz więcej mieszczan posługiwało się dokumentem i pismem do załatwiania bieżących spraw, zwłaszcza w handlu. Także kontakt z władzami miejskimi wymagały biegłości w posługiwaniu się pismem⁵²⁴. Umiejętność m.in. czytania i pisania nabywali w szkołach parafialnych, katedralnych czy kolegiackich⁵²⁵. Tym samym mieszczanie wkraczali w krąg potencjalnych odbiorców dokumentów (= pieczęci), ale i niektórzy z nich – ci lepiej wykształceni – mogli też być w stanie odczytać inskrypcje otokowe.

Określając krąg rzeczywistych odbiorców pieczęci, odwołamy się do wystawionych przez władze miejskie, lub współpieczętowanych przez nie dokumentów, przy których zachowały się pieczęcie. Odbiorców tych dokumentów oraz osoby, których one dotyczyły utożsamiamy z odbiorcami komunikatu pieczęci.

Pieczęcie miejskie wraz z dokumentami trafiały przede wszystkim do władz innych miast, z którymi korespondowano, zawierano układy itd. Do dzisiaj zachowały się liczne opieczętowane dokumenty dotyczące układów i związków między miastami Anklam, Demmin, Greifswald i Stralsund. Były one sygnowane każdorazowo pieczęciami wielkimi tychże miast [nr 4, 31, 48, 114], a w przypadku Stralsundu – także *contrasigillum* [nr 116]⁵²⁶. Wyjątek stanowi tutaj dokument, w którym Greifswald zawarł związek monetarny z Anklam i Stralsundem, który uwierzytelniono pieczęcią sekretną Greifswaldu [nr 50]⁵²⁷. Wspomniane miasta zawarły w 1451 roku związek ze Szczecinem w celu ochrony dróg, jednak nie zachowała się przy nim pieczęć stolicy księstwa⁵²⁸. Dokument dotyczący sojuszu obronnego Sławna, Słupska i Darłowa z 1418 roku został opieczętowany sekretami dwóch pierwszych miast [nr 101, 104] oraz pieczęcią wielką Darłowa [nr 25]⁵²⁹. Przy układzie z 1471 roku obejmującym miasta Stargard, Gryfice, Trzebiatów, Wolin, Kamień, Słupsk, Darłowo, Sławno, Białogard, Koszalin i Kołobrzeg zachowały się jedynie pieczęcie sekretne Sławna, Koszalina i Słupska [nr 71, 101, 106] i ponownie wielka pieczęć Darłowa [nr 25]⁵³⁰.

---

⁵²³ Na temat piśmienności pragmatycznej zob. E. Potkowski, *Średniowieczna kultura piśmienna: piśmienność sakralna, piśmienność pragmatyczna*, w: idem, *Książka i pismo w średniowieczu. Studia z dziejów kultury piśmiennej i komunikacji społecznej*, Pułtusk 2006, s. 26–32.

⁵²⁴ A. Bartosiewicz, *Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012, s. 65–66.

⁵²⁵ Ibidem, s. 42–45.

⁵²⁶ LAG, Rep. 38 bU Demmin, nr 75, 80, 93, 106, 114, 119, 128; StAG, Rep. 2, Stadt Greifswald, nr 104; StAS, StU 256, 360, 1451.

⁵²⁷ StAG, Rep. 2, Stadt Greifswald, nr 183.

⁵²⁸ StAS, StU 1166.

⁵²⁹ LAG, Rep 38 bU Schlawe nr 42.

⁵³⁰ LAG, Rep 38 bU Köslin nr 116.

Inne sprawy załatwiane między miastami również stanowiły pretekst do prezentacji odcisków pieczęci przy dokumentach. Wymianę dokumentów z innymi miastami przedstawiono w tabeli 7.

Tab. 7. Dokumenty z zachowanymi pieczęciami wymieniane między miastami Księstwa Pomorskiego

Nadawca	odbiorca	pieczęć [numer w aneksie]	dokumenty
Barth	Stralsund	sekretna [8]	StAS, StU 1202, 1963
Darłowo	Koszalin	wielka [26]	LAG, Rep 38 bU Köslin, nr 173
Darłowo	Sławno	wielka [24]	LAG, Rep 38 bU Schlawe, nr 3
Demmin	Stralsund	sekretna [32]	StAS, StU 1053, 1462
Garz	Stralsund	sekretna [43]	StAS, StU 0642
Greifswald	Anklam i Demmin	sekretna [50]	LAG, Rep 38 bU Demmin nr 141 ab
Greifswald	Stralsund	sekretna [50]	StAS, StU 1302, 1961, 1962, 1592, 801
Grimmen	Stralsund	sekretna [52]	StAS, StU 1351
Gryfino	Stralsund	sekretna [60]	StAS, StU 328
Kołobrzeg	Koszalin	sekretne [68, 69]	LAG, Rep 38 bU Köslin, nr 139, 189, 199
Kołobrzeg	Stralsund	sekretna [68]	StAS, StU 1840
Pasewalk	Koszalin	sekretna [84]	LAG, Rep 38 bU Köslin, nr 182
Sławno	Koszalin	sekretna [101]	LAG Rep 38 bU Köslin, nr 172
Stargard	Stralsund	sekretna [110]	StAS, StU 1364
Stralsund	Greifswald	sekretna [115]	StAG, Rep. 2 Stadt Greifswald, nr 91
Szczecin	Stralsund	sekretna [124]	StAS, StU 699, 704, 1026, 1635, 1652
Tribsees	Stralsund	wielka [129]	StAS, StU 1410
Trzebiatów	Koszalin	sekretna [132]	LAG, Rep 38 bU Köslin, nr 138
Trzebiatów i Kołobrzeg	Stralsund	sekretna Trzebiatowa [132], sekretna Kołobrzegu [68]	StAS, StU 1763
Wolin	Anklam	wielka [140]	LAG, Rep. 2 Anklam, nr 4

Źródło: opracowanie własne na podstawie zbiorów Landesarchiv i Stadtarchiv w Greifswaldzie oraz Stadtarchiv w Stralsundzie

W większości tych przypadków miasta posługiwały się pieczęciami sekretnymi. Wyjątek stanowią tylko dokumenty Darłowa (które nie posiadało w tym czasie pieczęci sekretnej) oraz pisma Wolina do Anklam z zapytaniem o informacje prawne i Tribsees do Stralsundu, w którym rada Tribsees prosi o pomoc Stralsundu w rozwiązaniu sprawy spadkowej mieszczan.

Miasta pomorskie utrzymywały kontakty z innymi ośrodkami hanzeatyckimi. Stralsund przywieszał swoją pieczęć wielką wzmocnioną przez *contrasigillum* [nr 114, 116] do dokumentów wspólnie wystawionych wraz z Lubeką, Lüneburgiem, Rostockiem, Wismarem i Hamburgiem⁵³¹. Pomorskie miasto w piśmie do rady Kolonii posłużyło się pieczęcią sekretną [nr 115]⁵³².

Komunikat pieczęci miejskiej docierał do biskupów kamińskich wraz z przedstawieniami kandydatów na prebendy i wikarie, takimi jakie wystawiły Greifswald i Anklam w latach 1508, 1520 i 1522 uwierzytelnionymi odciskami sekretów [nr 5, 50]⁵³³. Z 1424 roku pochodzi pismo rady Koszalina do biskupa kamińskiego również wyposażone w odcisk pieczęci sekretnej [nr 71]⁵³⁴. Kołobrzeski sekret [nr 68] został odcisnięty przy dokumencie ugody między miastem a biskupem kamińskim z roku 1506⁵³⁵.

Kolejna grupa odbiorców dokumentów miejskich, a tym samym komunikatu ich pieczęci, to klasztory. Wielka pieczęć Koszalina [nr 70] widnieje przy dokumencie wystawionym dla klasztoru w Bukowie z 1298 roku⁵³⁶. Stralsund umieścił odcisk wielkiej pieczęci [nr 111] przy piśmie wystawionym w 1274 roku, w którym tamtejsi franciszkanie zobowiązali się do budowy fragmentu murów miejskich⁵³⁷. Późniejszą wielką pieczęcią wraz z *contrasigillum* [nr 114, 116] miasto opatrzyło dokument dla klasztoru Św. Ducha w 1342 roku⁵³⁸. Znamy również dokumenty Stralsundu dla dominikanów i klasztoru Marienkrone z

---

⁵³¹ StAS, StU 1764, 1769, 1858.

⁵³² StAS, StU 1809.

⁵³³ StAG, Rep. 2, nr 268, 286; LAG, Rep 38 bU Anklam, nr 101.

⁵³⁴ LAG, Rep 38 bU Köslin nr 68.

⁵³⁵ LAG, Rep 38 bU Kolberg nr 216.

⁵³⁶ LAG, Rep 38 bU Köslin nr 9.

⁵³⁷ StAS, StU 0012.

⁵³⁸ StAS, Rep. 9 U, nr 218.

odciskami sekretu miejskiego [nr 115]⁵³⁹. Dokument skierowany do norbertanek w Trzebiatowie z 1477 roku miasto uwierzytelniło swoją pieczęcią sekretną [nr 132]⁵⁴⁰.

Książęta, zarówno rugijscy jak i pomorscy, bywali odbiorcami komunikatu pieczęci miejskich czy to przy okazji układów współpieczętowanych przez nich i przez miasta, jak i przy okazji innych pism kierowanych do ich kancelarii. W 1278 roku książę rugijski Wisław II porozumiał się z wójtami, radą i mieszczanami Stralsundu odnośnie opłat portowych itd., co stanowiło okazję do zmanifestowania przez miasto swojej wielkiej pieczęci [nr 112]⁵⁴¹. Przy dokumentach z 1304 roku współpieczętowanych przez książąt Wisława III i Sambora umieszczono także wielkie pieczęcie ich miast: Grimmen, Loitz, Stralsundu i Tribsees [nr 51, 76, 113, 128]⁵⁴². Miasta Demmin, Greifswald i Stralsund współpieczętowały wielkimi pieczęciami [nr 31, 48, 114] dokument poręczenia dla książąt meklemburskich z 1453 roku⁵⁴³. Rada Koszalina zobowiązała się w dokumencie z 1480 roku wypłacić odszkodowanie księciu Bogusławowi X, pieczętując to sekretem z wizerunkiem głowy Jana Chrzciciela [nr 71]⁵⁴⁴. Tego samego księcia dotyczyło pismo rady Stralsundu z 1512 r., również wyposażone w odcisk pieczęci sekretnej [nr 115]⁵⁴⁵.

Wreszcie, dokumenty wystawiane przez rady miejskie dotyczyły samych mieszczan i spraw wewnętrznych miast. Koszalin swoją wielką pieczęcią uwierzytelnił [nr 70] dokument sprzedaży wsi w 1311 roku⁵⁴⁶. Tym samym tłokiem opieczętowano dokumenty z lat 1370, 1398 i 1401, w których rada Koszalina przyznawała, że jest winna pieniądze różnym osobom⁵⁴⁷. Odcisk sekretu tegoż miasta [nr 71] widzimy przy dokumentach z początku XV wieku dotyczących głównie rent⁵⁴⁸.

Pieczęcie wielkie Sławna [nr 99, 100] znajdujemy odcisnięte przy dyplomach dotyczących przejęcia lub sprzedaży rent z lat 1346, 1352 i 1436⁵⁴⁹. Sławińska pieczęć sekretna [nr 101] posłużyła do uwierzytelnienia skryptu dłużnego z 1459 roku⁵⁵⁰ i do

---

⁵³⁹ StAS, StU 237; Rep. 10 U, nr 65.

⁵⁴⁰ LAG, Rep 38 bU Köslin nr 122.

⁵⁴¹ StAS, StU 0016.

⁵⁴² StAS, StU 0090, 0091.

⁵⁴³ StAS, StU 1189.

⁵⁴⁴ LAG, Rep 38 bU Köslin, nr 128.

⁵⁴⁵ StAS, StU 1887.

⁵⁴⁶ LAG, Rep 38 bU Köslin, nr 11.

⁵⁴⁷ LAG, Rep 38 bU Köslin, nr 30, 45, 46.

⁵⁴⁸ LAG, Rep 38 bU Köslin, nr 47, 51, 58.

⁵⁴⁹ LAG, Rep 38 bU Schlawe, nr 15, 20, 48.

⁵⁵⁰ LAG, Rep 38 bU Schlawe, nr 58.

potwierdzeń sprzedaży rent z początku XVI wieku⁵⁵¹. Jedyny zachowany odcisk pieczęci Rugendal [nr 96] również przywieszono do dokumentu sprzedaży renty księdzu Rotgerowi w 1313 roku⁵⁵². Rada Stralsundu posłużyła się głównymi typariuszami [nr 113, 114] do sygnowania niektórych dokumentów sprzedaży rent i potwierdzeniu posiadłości mieszczanina⁵⁵³. Podobne dokumenty, w tym także dotyczące prezentacji kandydatów na wikarię z lat 1401-1468, miasto pieczętowało sekretem [nr 115]⁵⁵⁴. Tej pieczęci użyto także 1502 roku do zatwierdzenia dokumentu dotyczącego sprawy spadkowej mieszczanina⁵⁵⁵. W systemie sfragistycznym miasta funkcjonowała jeszcze jedna pieczęć – *super redditus* – którą odcisnięto przy dyplomie z 1441 roku traktującym o sprzedaży renty rajcom i burmistrzom miejskim⁵⁵⁶.

Dwa dokumenty sprzedaży renty z XV wieku zostały przez radę miejską Greifswaldu uwierzytelnione wielką pieczęcią [nr 48]⁵⁵⁷. Natomiast sekretny typariusz miasta został odcisnięty przy zaświadczeniu o rozwiązaniu listów dłużnych przez mieszczanina w 1422 roku⁵⁵⁸.

Odcisk wielkiej pieczęci Gryfina znajdujemy przy dokumencie 1328 roku zaświadczającym o transakcji sprzedaży dokonanej przez zarządców domu św. Ducha⁵⁵⁹. W 1387 roku rada miejska Demminu i prowizory szpitala św. Jerzego sprzedali klerykowi dochody z jednego z ołtarza, sygnując dokument pieczęcią wielką [nr 31]. Wreszcie należy wspomnieć o wilkierzu wystawionym przez radę Goleniowa dla cechu tragarzy beczek w z 1518 roku, przy którym rada miasta odcisnęła swoją pieczęć sekretną [nr 47]⁵⁶⁰.

Wymienione opieczętowne dokumenty, choć nieliczne, pozwalają nam dostrzec pełne spektrum odbiorców komunikatu pieczęci miejskich – od książąt i biskupów kamieńskich po mieszczan. Do przedstawicieli różnych grup społecznych docierały zarówno pieczęcie wielkie, jak i sekretnie, oczywiście z przewagą tych ostatnich.

Hipotetycznie można też dodać do powyższego jeszcze jedną grupę odbiorców. Jak zauważył Marco Mostert, człowiek średniowiecza był przekonany, że może się komunikować

---

⁵⁵¹ LAG, Rep 38 bU Schlawe, nr 68, 72.

⁵⁵² StAS, Rep. 9 U, Nr. 8.

⁵⁵³ StAS, Rep. 9 U, nr 38; StU 0076, 0096, 1780.

⁵⁵⁴ StAS, StU 624, 675, 718, 720, 740, 821, 975, 1235, 1409, 1607; Rep. 9 U, Nr. 103; Rep. 10 U, nr 66.

⁵⁵⁵ StAS, StU 1835.

⁵⁵⁶ StAS, StU 0972.

⁵⁵⁷ StAG, Rep. 2, nr 199, 254a.

⁵⁵⁸ StAG, Rep. 2, nr 197.

⁵⁵⁹ APSz, Akta miasta Gryfina sygn. 65/197/0/1/25.

⁵⁶⁰ LAG, Rep 38 bU Gollnow nr 17.

także z transcendencją, bytami duchowymi – Bogiem, Marią, świętymi, zmarłymi itd.⁵⁶¹ Wobec tego możliwe jest, że odbiorcą komunikatu pieczęci miejskiej mógł być także święty patron miasta lub diecezji. Być może typariusz z wizerunkiem lub symbolem duchowego opiekuna był zarazem poświęconym jemu wotum?

3.2. Zróźnicowanie pieczęci w ramach systemu sfragistycznego i zmiana treści komunikatu

W literaturze niejednokrotnie błędnie porównywano ze sobą pieczęcie wielki i powstałe później sekretne, a następnie wyciągano na tej podstawie daleko idące wnioski odnośnie zmiany wizerunku pieczęci przez miasto. Przykładem tego może być interpretacja różnic między pieczęciami Demminu poczyniona przez Kazimierza Bobowskiego. Według tego badacza, umieszczenie na pieczęci wielkiej [nr 31] pełnego herbu książęcego wraz z hełmem, zaś na sekrecie [nr 32] tylko hełmu, świadczyło o zmianie statusu miasta, które przestało być siedzibą książęcą⁵⁶². Należy jednak zwrócić uwagę na to, że na najstarszej pieczęci miasta [nr 30], nieuwzględnionej przez badacza, widniał sam herb książęcy, natomiast omawiane pieczęcie [nr 31, 32] powstały później i były częścią tego samego systemu sfragistycznego, co oznacza, że były używane w tym samym czasie⁵⁶³. Nie możemy więc w tym przypadku mówić o zmianie wizerunku pieczęci podyktowanej wydarzeniami historycznymi. Różnice te wynikają raczej z chęci zindywidualizowania wizerunku typariuszy funkcjonujących w ramach tego samego systemu sfragistycznego.

Zróźnicowanie pieczęci w ramach systemu sfragistycznego mogło przejawiać się w treści legendy, wizerunku napieczonym, rozmiarach typariuszy, a nawet ich kształcie⁵⁶⁴. O treści inskrypcji oraz rozmiarach pieczęci pisano już w poprzednim rozdziale, dlatego teraz skupimy się na dywersyfikacji ikonografii, która miała wskazywać na miejsce danego tłoka w systemie.

Najczęstszym sposobem odróżnienia ikonografii pieczęci sekretnej od głównej była redukcja wizerunku, tj. usunięcie części znaków. Taka operacja miała miejsce w przypadku wspomnianych pieczęci Demminu – usunięto tarczę herbową, pozostawiając hełm książęcy i oczywiście bramę miejską. Na sekrecie Anklam [nr 5] pozostawiono samego gryfa, a więc

⁵⁶¹ M. Mostert, *New Approaches to Medieval Communication?*, w: *New Approaches to Medieval Communication*, red. idem, Turnhout 1999, s. 20–21.

⁵⁶² K. Bobowski, *Symbolika pieczęci...*, s. 250; idem, *Die Siegel...*, s. 170.

⁵⁶³ XIV-wieczny sekret widniał przy dokumentach z lat 1447 i 1461 (StAS, StU 1053, 1462), zaś pieczęć wielką z herbem i hełmem odnajdujemy m.in. przy dokumencie z 1455 r. (LAG, Rep 38 bU Demmin, nr 127).

⁵⁶⁴ M. Adamczewski, *Uwagi...* s. 105.

odjęto bramę miejską widoczną na pieczęci wielkiej [nr 4]. Pieczęcie sekretne Barth i Stralsundu ukazują same znaki mówiące, rezygnując z motywu kog. Wizerunki napieczęte Wolgastu i Wolina [nr 138, 140] zredukowano w ten sam sposób – wykluczając bramy miejskie i pozostawiając gryfa oraz klucze św. Piotra (Wolgast) i gwiazdę (Wolin). Na znanej jedynie z odrysu pieczęci sekretnej Sianowa [nr 98] widoczny jest sam rybogryf, a więc, w odróżnieniu od pieczęci wielkiej [nr 97], zrezygnowano z tarczy herbowej i rzeki. Dwa miasta biskupie – Kołobrzeg i Bobolice także zastosowały redukcję. Skomplikowany wizerunek pieczęci Bobolic złożony ze św. Jana Chrzciciela, towarzyszącego mu Baranka Bożego i herbu biskupiego [nr 16] zamieniono na samo przedstawienie Agnus Dei [nr 18]. Kołobrzeską kombinację architektury obronnej, mitry biskupiej i fragmentu nabrzeża [nr 67] zredukowano do samych insygniów biskupich i fal morskich [nr 68, 69]. Bardziej skomplikowana operacja została przeprowadzona w rozbudowanym systemie sfragistycznym Szczecina. Wieloaspektowy obraz pieczęci głównej [nr 121], na którym widoczne były m.in. pełne herby książęce, skrócono do samej ukoronowanej głowy gryfa na sekretach [nr 123, 124]. Pieczęcie ławnicze [nr 125, 127] konsekwentnie ukazywały głowę gryfa bez korony, zaś na jednym z nich [nr 126] umieszczono taką głowę na tarczy herbowej trzymanej przez anioła. Podobnie zredukowano i zamieniono wizerunek na pieczęciach Koszalina. Widoczny na pieczęci wielkiej [nr 70] biskup umieszczony w bramie miejskiej i w otoczeniu swoich herbów, został podmieniony na pieczęci sekretnej [nr 71] na symbol Jana Chrzciciela – głowę na paterze.

Jak widać, redukcji podlegały najczęściej znaki typowe, występujące na większej liczbie pieczęci, takie jak fortyfikacje miejskie czy statki. Na sekretach i pozostałych typach pieczęci pozostawiano znaki najbardziej charakterystyczne dla miasta.

Typariusze w ramach systemu sfragistycznego można było odróżnić także poprzez zamianę jednego znaku (lub całej kompozycji) na inny. Stosowane równolegle pieczęcie Gryfina: główna [nr 58] i sekretna [nr 60]⁵⁶⁵ różnią się jednym znakiem umiejscowionym między pniem drzewa a półgryfem – na głównej widnieje tam gwiazda, zaś na sekrecie gałązka z trzema listkami. Także kolejna pieczęć wielka miasta [nr 59] – być może nowsza – powieliła konsekwentnie motyw gwiazdy. Znamy tylko dwie pieczęcie sekretne Richtenbergu, w tym jedną sądową [nr 95], na której różę maryjną zastąpiono wagą – symbol sprawiedliwości korespondujący z funkcją łoka. Całkowita zmiana treści nastąpiła natomiast między pieczęcią wielką Reska [nr 91] ukazującą drzewo i rzekę a znanym tylko z odrysu J. K. K. Oelrichsa

---

⁵⁶⁵ Pieczęć wielką spotykamy przy dokumencie z 1339 r. (StAS, StU 252), zaś sekretna była użyta w 1350 r. (StAS, StU 328).

sekretem tego miasteczka [nr 93] przedstawiającym gryfa i gałązkę. Nie wiadomo, jak wytłumaczyć takie zróżnicowanie. Nie mamy również pewności, czy obie pieczęcie używane były w tym samym czasie. Różnice w wizerunku pieczęci Grimmen wynikały ze zmian wizerunku pieczętnego książąt rugijskich, o czym wspomniano wcześniej.

Przejdźmy teraz do zmiany przekazu na pieczęciach zajmujących to samo miejsce w ramach systemu sfragistycznego. Zastąpienie zużytego tłoka nowym, mogło stanowić pretekst do zmanifestowania innych, bardziej aktualnych treści. Oczywiście sama chęć aktualizacji komunikatu również mogła być powodem do wyrobienia nowego typariusza.

Jednak większość zmian zauważalnych na pieczęciach miast pomorskich w średniowieczu nie niosła ze sobą radykalnej zmiany informacji. Na typariuszach głównych Demminu doszło do zmiany wyglądu herbu książęcego. Na najstarszym z nich, użytym w 1265 roku widać prostą tarczę herbową, zaś na nowym, czternastowiecznym tłoku tarczę (gotycką) pochylono i dodano do niej hełm rycerski. Jak wyjaśniono w poprzednim rozdziale, zmiana ta wynikała z naśladownictwa pieczęci książęcych. Pierwsza wielka pieczęć Gryfina [nr 57] nie miała jeszcze gwiazdki, która pojawi się dopiero na następnym tłoku [nr 58], co wiązało się z opisaną wyżej potrzebą odróżnienia typariuszy w systemie sfragistycznym. Szachownica dodana do rybogryfa widocznego na pieczęci Sławna [nr 100] (nie ma jej na starszej pieczęci nr 99) służyła zapewne do odróżnienia jej od sygillów innych miast regionu. Odwrotnie postąpiło sąsiednie Darłowo – skomplikowany wizerunek napieczętny [nr 24] zredukowało, prawdopodobnie w II połowie XIV w., do rybogryfa na polu usianym gwiazdkami [nr 25], a następnie, na początku XVI w., zrezygnowano także z gwiazdek [nr 26]. Większa zmiana nastąpiła na pieczęci głównej Dąbia. Pierwsza z nich [nr 27] przedstawia sam hełm, ale już przy kreacji kolejnej [nr 28] sięgnięto po rozpowszechniony wzór bramy miejskiej i gryfa. Dodanie motywu architektonicznego zapewne służyło manifestacji miejskości ośrodka. Odwrotna zamiana dokonała się na pieczęciach Gartz (Oder) [nr 38], bramę miejską wymieniono tu na postać pieszego księcia [nr 39]. Trudno wyjaśnić tę zmianę, być może była to deklaracja wierności wobec książąt pomorskich?

Nie do końca jasna jest zmiana na pieczęciach głównych Szczecina. Ostroowalny odcisk [nr 122] wydaje się być nową pieczęcią wielką miasta (sygiel S w otoku zdaje się być skrótem od SIGILLUM), która miałaby zastąpić tę z wizerunkiem księcia [nr 121]. Jednak nie mamy na to bezpośrednich dowodów w postaci jej odcisków połączonych z dokumentami. Wydaje się to

wątpliwe również dlatego, że nowożytna pieczęć, nieujęta w niniejszej pracy⁵⁶⁶, przedstawia niemalże identyczny wizerunek, co najstarszy tłok. Jaka więc była rola ostroowalnej pieczęci w systemie sfragistycznym, nie wiadomo. R. Gaziński i J. Grzelak uznali ją za pierwszy sekret miasta, który miałby być stosowany do uwierzytelniania bieżącej korespondencji⁵⁶⁷. Łatwiej możemy uchwycić zmiany treści na kolejnych pieczęciach ławy miejskiej. Ich chronologię możemy odtworzyć dzięki wyraźnym różnicom w epigrafice legend otokowych. Najstarsza z nich [nr 125], z literami majuskuły gotyckiej, przedstawiała samą niekoronowaną głowę gryfa, zaś na kolejnej [nr 126], z inskrypcją minuskułową, obraz ten udostojniono tarczą herbową i anielskim trzymaczem. Wreszcie ostatnia [nr 127], opisana kapitałą protorenesansową jako sekretna i mniejsza, powróciła do samej nieukoronowanej głowy gryfa, ale za to obróconej w heraldyczne lewo.

Zmianę ikonografii następujących po sobie sekretów dostrzegamy w przypadku Altentreptow. Na czternastowiecznej pieczęci [nr 2] widzimy m.in. gryfa książęcego i hełm, natomiast na piętnastowiecznej [nr 3] zrezygnowano z hełmu, tym samym nie zmieniając jednak treści. Niewielką różnicę widać na sekretach Maszewa [nr 80, 81]. Jedna przedstawiała biskupa z Biblią, druga bez, ale nie jesteśmy w stanie ustalić, która z nich jest starsza, a tym samym nie wiadomo, czy doszło do redukcji, czy dodania elementu. Podobnie w przypadku Garz (Rügen), nie wiadomo który z sekretów [nr 43, 44] jest starszy, w związku z tym nie możemy stwierdzić, czy doszło do redukcji wyobrażenia do postaci samego gonfalonu, czy do rozbudowania poprzez dodanie motywu architektonicznego.

Dodanie znaku pochodzącego z monet widać na pieczęciach Trzebiatowa [nr 133, 134]. Miało to pozwolić na lepszą identyfikację gminy miejskiej, jak już wcześniej wspomniano.

O istotnych zmianach w treści komunikatu pieczęci miejskiej można spekulować w odniesieniu do Bobolic i Nowogardu. Niestety pieczęcie tych miast, które niosą całkowicie odmienny ładunek informacyjny znane są tylko z odrysów, dlatego nie mamy całkowitej pewności, co do ich wiarygodności. Odris pieczęci Bobolic [nr 17] przedstawia gryfa książęcego pod arkadą. Jest to ewidentna zmiana w stosunku do pozostałych pieczęci miejskich – lepiej udokumentowanych – ukazujących św. Jana Chrzciciela lub jego substytut w postaci Baranka Bożego. W literaturze taką zmianę tłumaczy się przejęciem władzy przez książąt

---

⁵⁶⁶ APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 408.

⁵⁶⁷ R. Gaziński, J. Grzelak, *Herb miasta...*, s. 192–193.

pomorskich w 1411 roku⁵⁶⁸. Podobnie wyraźną zmianę widać na sekretach Nowogardu [nr 82, 83]. Na pierwszym z nich, znanym tylko z odrysu, widać gryfa, który na kolejnym, odnalezionym w dokumentacji nowożytnej⁵⁶⁹, został zamieniony na chorągiew z lwem i maryjne lilie. W tym przypadku M. Gumowski twierdził, że gryf oznacza, iż miasto było książęce⁵⁷⁰. Czy zatem można domniemywać, że pieczęć z gryfem była starsza i powstała jeszcze przed przejściem miasta przez Eversteinów, a po zmianie pana feudalnego miasto zastąpiło gryfa książęcego lwem? Taka hipoteza jest możliwa. Nie można jednak wykluczyć także tego, że rysownik pomylił lwa z gryfem, o czym nie przekonamy się, dopóki nie zostanie odnaleziony oryginalny odcisk tejże pieczęci.

3.3. Dobór treści komunikatu i schematy kompozycyjne

Przedstawione w poprzednim rozdziale składniki systemu komunikacyjnego pieczęci, odpowiednio połączone, tworzyły komunikat. By odpowiedzieć na pytanie o treść tego komunikatu, posłużymy się analizą strukturalną. Polega ona na rozważeniu przyczyn i konsekwencji wyboru określonych elementów przez twórcę komunikatu (analiza paradygmatyczna) i zależności między tymi elementami (analiza syntagmatyczna)⁵⁷¹.

Wśród pieczęci miast lokowanych przez książąt pomorskich dominują dwa schematy kompozycyjne: 1. połączenie motywów architektonicznych z gryfem lub innym znakiem wskazującym na książąt pomorskich; 2. godło Gryfitów z innymi znakami, które miały w jakiś sposób zindywidualizować wizerunek napieczony. Miasta posługujące się tymi schematami wymieniono w tabeli 8.

Tab. 8. Główne schematy kompozycyjne pieczęci miast książęcych

Schemat kompozycyjny	Miasto
<ul style="list-style-type: none"> motyw architektoniczny + znak wskazujący na książąt 	<ul style="list-style-type: none"> Altentreptow; Anklam; Dąbie; Demmin; Gartz;

⁵⁶⁸ O. Hupp, op. cit. s. 16; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...* s. 131; B. Malinowski, *Historia Bobolic...* s. 18; sceptyczny wobec tego poglądu był M. Gumowski, zob. idem, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 35.

⁵⁶⁹ A. Gut, *Rozwój i symbolika herbu Nowogardu...*, s. 113.

⁵⁷⁰ M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 155–156.

⁵⁷¹ D. Chandler, op. cit., s. 109–110; M. Lisowska-Magdziarz, op. cit., s. 235–236.

	<ul style="list-style-type: none"> • Penkun; • Pyrzyce; • Stargard; • Szczecin; • Wolgast; • Wolin;
<ul style="list-style-type: none"> • gryf + inne znaki 	<ul style="list-style-type: none"> • Anklam [pieczęć sekretna]; • Białogard; • Greifswald; • Gryfice; • Gryfino; • Trzebiatów; • Wolin [p. sekretna];

Źródło: opracowanie własne

Wybierając określony schemat kompozycyjny, miasto mogło wzorować się na innym ośrodku, zwłaszcza na tym, od którego czerpało także wzorzec prawny. Przykładem tego procesu są pieczęcie miast z drugiej grupy, a mianowicie Greifswaldu, Gryfic, Trzebiatowa oraz lokowanych przez rycerza Płotów. Wszystkie przedstawiają wspiętego gryfa i dodatkowy znak różnicujący. Gryfice i Trzebiatów wzorowały swój ustrój na Greifswaldzie, zaś Płoty na Gryficach⁵⁷². Do tej samej grupy można zaliczyć także Białogard, który mógł się wzorować na sąsiadujących miastach.

Dodatkowe znaki dołączane do wizerunku książęcego gryfa, miały za zadanie zindywidualizować ikonografię pieczęci. Należały do nich: rzeka, w przypadku Białogardu, odnosząca się do topografii terenu; drzewo, na pieczęciach Greifswaldu i Gryfina, wskazujące na nazwę miejscowości; symbol świętej patronki na typariuszu Gryfic i gwiazda o nieznanym pochodzeniu na sekrecie Wolina. Ciekawym przypadkiem jest Trzebiatów. Ikonografia jego najstarszej pieczęci [nr 132] łączy w sobie symbole założycieli – książęcego gryfa i klucz św. Piotra (patrona klasztoru białobockiego). Jednak najwidoczniej miastu zależało na dodaniu

⁵⁷² Literaturę dotyczącą lokacji miejskich przedstawiono w poprzednim rozdziale.

elementu, który ściślej wiązałby się z samą gminą, a nie tylko z jej założycielami, i dlatego na późniejszych typariuszach dodano koniczynę znaną z monet. G. Horoszko i R. Gaziński zwrócili uwagę na małą komunikatywność tego znaku i brak możliwości jednoznacznej identyfikacji gminy przy jego pomocy, ponieważ samo miasto nie posiadało kościoła pw. Trójcy Świętej⁵⁷³. Jednak sam fakt bicia przez mennicę trzebiatowską monet z koniczyną prowadził do skojarzenia przez ówczesnych ludzi znaku z monet z samym miastem. Tym samym miasto, dodając do wizerunku pieczęci koniczynę na przełomie XV/XVI wieku, korzystało już ze znaku rozpropagowanego przez monety.

W tym miejscu warto przyjrzeć się pieczęci Płotów [nr 86]. Miasto nie było książęce, ale ewidentne związki z ustrojem i pieczęciami Gryfic pozwalają na łączenie ich z omawianą grupą ośrodków wzorujących się na Greifswaldzie. Tutaj pojawiły się dwa czynniki indywidualizujące ikonografię pieczęci: po pierwsze jest to przedstawienie rośliny, po drugie odwrócenie gryfa w lewą stronę heraldyczną.

Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy także w przypadku pierwszego schematu kompozycyjnego – łączącego architekturę z godłem książęcym – możemy mówić o naśladownictwie pieczęci miast macierzystych. Większość z wymienionych miast była lokowana na prawie magdeburskim (lub brandenburskim) przez Barnima I, niekiedy przy współudziale Warcisława III.

Być może wpływ na ikonografię ich pieczęci miało bliskie sąsiedztwo z miastami brandenburskimi, które także chętnie sięgały po motyw architektury obronnej i godło/herb władców terytorialnych⁵⁷⁴.

Unikatem na tle pieczęci omawianych miast jest typariusz Szczecina. Zastosowana tu kompozycja – umieszczenie postaci ludzkiej wewnątrz okręgu murów z licznymi wieżyczkami – przypomina kompozycję pieczęci miast nadreńskich (zwłaszcza Kolonii)⁵⁷⁵. Różnica polega na tym, że na typariuszu pomorskiej stolicy widnieje postać tronującego księcia, a nie (jak w przypadku wyżej wzmiankowanych miast) świętego patrona.

---

⁵⁷³ R. Gaziński, G. Horoszko, *Herby i motywy...*, Szczecin 2005, s. 100.

⁵⁷⁴ W. Schich, *Redende Siegel brandenburgischer und anderer deutscher Städte im 13. und 14. Jahrhundert*, w: *Die Bildlichkeit korporativer Siegel im Mittelalter. Kunstgeschichte und Geschichte im Gespräch*, red. M. Späth, Köln – Weimar – Wien 2009, s. 116–117.

⁵⁷⁵ Na temat tego typu pieczęci zob. m.in. T. Diederich, *Rhenische Städtiesel*, Köln 1984, s. 95–97; W. Ehbrecht, *Ältere Stadtsiegel als Abbild Jerusalem*, w: *Das Siegel. Gebrauch und Bedeutung*, red. G. Signori, Darmstadt 2007, s. 107–120.

Dość nietypowa jest także pieczęć Gartz (Oder). Umieszczenie postaci pieszego księcia ze sztandarem w niszy pośród architektury przypomina raczej typ pieczęci książęcej, niż miejskiej.

Mury i inne zabudowania miejskie na pieczęciach oznaczały miasto jako takie. W średniowiecznej ikonografii ukazywano miasto – szczególnie Rzym – właśnie jako przestrzeń objętą murami⁵⁷⁶. Ikonograficznym wzorcem miasta mogła też być też niebiańska Nowa Jerozolima opisana w Apokalipsie św. Jana. Cechą charakterystyczną tego motywu były kopulaste budowle – wzorowane na bliskowschodniej architekturze – i liczne smukłe wieże, często występujące w symbolicznej liczbie⁵⁷⁷.

Mury lub inne umocnienia określały granicę jurysdykcji miejskiej, stanowiły wyraźną granicę funkcjonowania prawa miejskiego. Architektura obronna oznaczała także gotowość do zbrojnej obrony swoich praw i przywilejów. M. B. Bedos-Rezak dowodzi, że ukazywane na pieczęciach zabudowania miejskie, w tym mury, kościoły, ratusze itd. reprezentują miasto jako przestrzeń zabudowaną, a więc różną od krajobrazu leśnego czy słabo zabudowanej wsi⁵⁷⁸.

Biorąc pod uwagę powyższe interpretacje, nie powinno nas dziwić, że miasta decydowały się na taki typ przedstawień nawet wtedy, gdy nie posiadały prawdziwych fortyfikacji lub dopiero planowały ich budowę w niedalekiej przyszłości.

Połączenie omawianego motywu ikonograficznego ze znakami odnoszącymi się do księcia (jego wizerunkiem, godłem lub całym herbem, atrybutami) oznaczało podporządkowanie się miasta władzy zwierzchniej, ale także opiekę suwerena nad ośrodkiem. Książę lokował miasto i obdarowywał je przywilejami oraz prawami. W zamian wymagał wierności wobec siebie i całej dynastii symbolizowanej przez gryfa. W. Schich zwraca uwagę na dwuznaczność takiego wizerunku – oznaczał on chronioną przez mury gminę miejską, ale z perspektywy pana feudalnego był to obraz twierdzy (miejskiego zamku) zabezpieczający jego władztwo⁵⁷⁹.

W tabeli nie umieszczono książęcego Goleniowa, ponieważ komunikat jego pieczęci wymyka się wyżej opisanym schematom. Dla tego miasta ważne było ukazanie siebie jako

---

⁵⁷⁶ B.M. Bedos-Rezak, *Ego, Ordo...*, s. 238.

⁵⁷⁷ D. Forstner, op. cit., s. 376–377; W. Ehbrecht, op. cit., s. 119.

⁵⁷⁸ B.M. Bedos-Rezak, *Towns and seals: representation and signification in medieval France*, „Bulletin of the John Rylands Library”, T. 72, 1990, s. 44.

⁵⁷⁹ W. Schich, *Die Rolle der Städte bei der Erfassung des Landes östlich der Elbe im 13. Jahrhundert*, w: *Das Bild und die Wahrnehmung der Stadt und der städtischen Gesellschaft im Hanseraum im Mittelalter und in der frühen Neuzeit*, red. R. Czaja, Toruń 2004, s. 98–101.

miasta uczestniczącego w handlu morskim – stąd statek i wizerunek drzewa. Jednakowoż, wzorem innych miast lokowanych przez Gryfitów, Goleniów umieścił na swoim typariuszu także znak gryfa.

Łączenie motywów architektonicznych z godłem książęcym widzimy także na pieczęciach miast Księstwa Rugijskiego. Wszystkie – za wyjątkiem Barth i Stralsundu, o których niżej – ukazywały motywy heraldyczne zaczerpnięte z pieczęci książąt rugijskich. Nietypowa w tej grupie pieczęć Rugendal odwołuje się do władzy książęcej w dwojaki sposób – poprzez znak gryfa i wizerunek książęcego hełmu. Oba elementy uzupełnia platforma/podest, być może oznaczający zagospodarowane, utwardzone miejsce, na którym powstało miasto.

Kołobrzeg i Koszalin, dwa największe miasta biskupie, sięgnęły po podobne rozwiązania kompozycyjne, co miasta książęce, łącząc motywy architektoniczne z przedstawieniami biskupów lub ich atrybutami (mitra, pastorały). Zwłaszcza wizerunek napieczętny Koszalina przypomina pieczęć Szczecina (wizerunek murów miejskich, postać posesora flankowanego przez jego osobiste herby). Typariusz Kołobrzegu uzupełnia także motyw topograficzny w postaci wybrzeża morskiego.

Charakterystyczne dla miast biskupich było przedstawianie na nich postaci świętego Jana Chrzciciela (Bobolice, Koszalin). Wykorzystanie tego wizerunku można tłumaczyć dwojako. Po pierwsze, miasta mogły chcieć się odwołać do opieki świętego patrona swojej diecezji. Po drugie, wizerunek Jana Chrzciciela mógł być reprezentacją władzy biskupów nad miastami. Oczywiście jedna interpretacja wcale nie wyklucza drugiej. Podobne znaczenie miało umieszczenie atrybutów i symboli świętych na pieczęciach miast lokowanych przez klasztory. Dlatego na typariuszu Trzebiatowa widniał klucz św. Piotra (patrona klasztoru białobockiego), a na stemplach Richtenbergu maryjna róża (oznaczająca klasztor Neuenkamp). W ten sposób święty patron władcy gruntowego stawał się manifestacją jego władzy nad ośrodkiem.

Lokowane przez margrabiów brandenburskich Słupsk i Pasewalk nie wykazywały na pieczęciach żadnych odniesień do swoich fundatorów. Późna pieczęć Pasewalku z motywem trzech głów gryfa, być może nawiązuje pieczęci sekretnych sąsiedniego Szczecina. Natomiast typariusze Słupska korzystają ze schematu łączącego książęcego gryfa i element różnicujący – w tym przypadku odnoszący się do nazwy miasta – w postaci rzeki.

Miasta prywatne lub lokowane przez rycerskie rody najczęściej łączyły godło herbowe właściciela/fundatora ze znakami indywidualizującymi ikonografię pieczęci. Na Pomorzu

słupsko-sławieńskim widać proces indywidualizacji wizerunku napieczętnego na przykładzie Sławna. Najstarsza znana pieczęć miejska [nr 99] przedstawia samego rybogryfa, natomiast na późniejszych typariuszach [nr 100, 101] dodano szachownicę, by odróżnić się od innych miast regionu, które także korzystały z godła herbowego Święców. Odwrotnie Darłowo, na najstarszy pieczęciach korzystało ze znaków indywidualizujących w postaci fal morskich i gałęzi dębu [nr 24], potem zaś zrezygnowało z nich na rzecz czystego wizerunku rybogryfa [nr 25, 26]. Wizerunek napieczętny Sianowa różnicował element topograficzny w postaci rzeki, ale także przedstawienie pełnego herbu (rybogryf w tarczy herbowej).

Podobnie Połczyn i Strzmiele dodały do godeł rycerskich posesorów znaki indywidualizujące – odpowiednio roślin i rzekę. Chociwel połączył znaki posesorów – pół koła Wedłów i pastorał biskupi – przy czym jedynym znakiem indywidualizującym całą kompozycję jest gwiazda, być może znak maryjny. Taka sama gwiazda urozmaica wizerunek stempla Loitz, zdominowany przez znaki wskazujące na właściciela miasta. Łobez i Gützkow nie dodały żadnych indywidualizujących elementów.

Miasta prywatne zdecydowanie rzadziej decydowały się na wybór motywu architektonicznego. Tylko Widuchowa, Nowogard i Dobra umieściły na swoich typariuszach wizerunki bram, murów i wież, aczkolwiek możliwa jest tutaj interpretacja tych elementów, jako zamków (patrz poprzedni rozdział). Miasta prywatne, jako silnie uzależnione od swoich fundatorów, rzadziej sięgały po motywy architektoniczne, podkreślające raczej niezależność i siłę gminy.

Podczas analizy paradygmatycznej zwraca się uwagę na te znaki, które zostały pominięte przez twórcę komunikatu, z wyboru których zrezygnowano. Świadome odrzucenie jakiejś treści jest pewną deklaracją. Jak pisze M. Lisowska-Magdziarz: „To, co nie zostało wybrane, może okazać się równie istotnie jak to, co twórca tekstu wybrał do pokazania. (...) brak wyboru pewnych znaków staje się znaczący właśnie z racji ich nieobecności”⁵⁸⁰. Zestawiając ze sobą pieczęcie miast Księstwa Pomorskiego możemy zauważyć, że na przeważającej większości z nich widnieją znaki odnoszące się do posesorów lub fundatorów miast, a zatem brak tego typu treści na nielicznych wyjątkach od razu rzuca się w oczy. Z tego typu pominięciem mamy do czynienia na pieczęciach Stralsundu i Barth. Oba miasta zbudowały wizerunki napieczętny w identyczny sposób, łącząc na pieczęciach wielkich motyw statku ze znakami wskazującymi na nazwę miejscowości (głowa brodatego męża w przypadku

---

⁵⁸⁰ M. Lisowska-Magdziarz, op. cit., s. 245.

Barth i grot strzały w Stralsundzie), zaś na pieczęciach sekretnych umieszczając już tylko godła mówiące. Ewidentnie widać, że Barth wzorowało się w konstrukcji ikonografii typariuszy na starszym i potężniejszym sąsiedzie. Sam Stralsund poprzez użycie motywu statku, staje w szeregu innych miast hanzeatyckich i tym samym zaznacza swój status morskiego miasta handlowego. Brak godeł herbowych, obecnych na pieczęciach na pozostałych miastach lokowanych przez książąt rugijskich, wskazuje na potrzebę podkreślenia swojej niezależności i siły względem władców. Dodanie na późniejszej, czternastowiecznej, pieczęci [nr 114] postaci ludzkiej także jest ewenementem na skalę Pomorza Zachodniego. Człowiek ukazany na statku, bezsprzecznie kupiec, ukazuje *pars pro toto* całą gminę, a przynajmniej władający nią patrycjat, utrzymujący się z handlu morskiego. Takie przedstawienia mieszczan lub reprezentujących ich rajców pojawiały się na pieczęciach miast zachodnioeuropejskich⁵⁸¹. Postacie ludzkie na statku widzimy także na pieczęci Lubeki⁵⁸², skąd mogła przyjść inspiracja do Stralsundu.

Z pominięciem znaków panów feudalnych mamy do czynienia także na pieczęciach kilku mniejszych miast: Reska, Barwic, Lassan i Dobrzan. Wszystkie te ośrodki umieściły na swoich typariuszach godła mówiące. Trudno posądzać te małe i prywatne miasta o chęć zmanifestowania swojej niezależności. Pominięcie znaków posesorów można wytłumaczyć inaczej. Zarówno Resko, jak i Barwice były we władaniu jednocześnie kilku rodów rycerskich. Być może ta skomplikowana i zmienna sytuacja własnościowa miasteczek wpłynęła na decyzję o ograniczeniu się do znaków mówiących. Próba wyboru godła herbowego jednej z rodzin, mogła prowadzić do sporów. Niejasna historia początków Lassan i Dobrzan nie pozwala jednoznacznie stwierdzić, czy i w tym przypadku tak było, ale i tutaj zmiany właścicieli mogły skutkować doborem treści, które nie zdezaktualizują się po przejściu ośrodka przez innego pana.

Budowanie ikonografii pieczęci w oparciu o znaki mówiące widzimy także na typariuszu innych miast regionu, zwłaszcza tych młodszych, powstałych w XIII⁵⁸³. Znaki dobierano tak, by tworzyły rebus obrazujący nazwę miejscowości. Warto przy tym zaznaczyć, że obraz ten nie musiał oddawać poprawnie odtworzonej etymologii nazwy miejscowości. Raczej chodziło o przedstawienie nazwy poprzez słowa brzmiące podobnie⁵⁸⁴.

---

⁵⁸¹ B. M. Bedos-Rezak, *Towns and seals...*, s. 44–45; eadem, *Ego, Ordo...*, s. 62–63; eadem, *When Ego...*, s. 249–250.

⁵⁸² H. Ewe, op. cit., s. 147–149; D. Ellmers, *Die mittelalterlichen...*, s. 42–43.

⁵⁸³ W. Schich, *Redende Siegel...*, s. 128.

⁵⁸⁴ W. Schich określa to jako fonetyczną transpozycję, zob. ibidem, s. 118.

3.4. Wzajemne relacje między znakami

Pieczęć przekazywała komunikat zarówno poprzez modus pisma oraz obrazu. Semiotyka określa taką sytuację *wielomodalnością*⁵⁸⁵. Pomiędzy modusami także zachodziły relacje, przede wszystkim jeden z nich dominował nad innymi⁵⁸⁶. M. Lisowska-Magdziarz wymienia katalog takich relacji, które można uwzględnić w analizie mediów: wzmocnienie, osłabienie, powtórzenie, uzupełnienie, ujednoznacznienie, wprowadzenie niejednoznaczności, wprowadzenie sprzeczności i wzajemnie pustą relację⁵⁸⁷. Z ustaleń M. Hlebionka wynika, że w przypadku pieczęci dominującą formą przekazu był obraz. Rzeczony badacz wskazał także na dwie inne relacje występujące między inskrypcjami a ikonografią, mianowicie wzajemne uzupełnienie i wzmocnienie⁵⁸⁸.

W przypadku pieczęci miast pomorskich najbardziej rzucającą się w oczy relacją jest powtórzenie (redundancja), występująca w przypadku znaków mówiących. Nazwa miejscowości zapisana w otoku jest tutaj powtórzona przez znaki ikoniczne umieszczone w polu pieczęci. Parokrotnie już wspomiano tutaj o znakach mówiących na typariuszach pomorskich, w tym miejscu warto jedynie dodać, że zdecydowało się na nie jedenaście miast⁵⁸⁹. Wzajemne uzupełnienie widać na pieczęci sądowej Richtenbergu [nr 95], gdzie waga, jako symbol sprawiedliwości, łączy się z występującym w otoku określeniem IVDICII. Wyjaśnienie treści wyobrażenia napieczętnego widzimy na odcisku należącym do Altentreptow [nr 1] – w inskrypcji otokowej podano nazwę rzeki ukazanej obrazowo. Niestety lakoniczność inskrypcji napieczętnych nie pozwalała na dostrzeżenie innych relacji. Na pewno jednak samo wymienienie nazwy miejscowości stanowiło ważne uzupełnienie i ujednoznacznienie komunikatu pieczęci, ponieważ w konkretny sposób wskazuje na dane miasto.

Znaki tworzące wizerunek napieczętny pozostają względem siebie w określonych relacjach przestrzennych. Rozważania nad nimi również mieszczą się w ramach analizy syntagmatycznej. Rozmieszczenie znaków względem siebie mogło świadczyć o próbie wyróżnienia, podkreślenia niektórych z nich. Do ważniejszych takich układów należą: góra/dół,

⁵⁸⁵ M. Lisowska-Magdziarz, op. cit., s. 114; o podwójnej modalności pieczęci pisała M. B. Bedos-Rezak, *Medieval Identity...*, s. 1526; eadem, *Ego, Ordo...*, s. 64.

⁵⁸⁶ Identyfikacja dominującego trybu jest niezbędna w analizie paradygmatycznej, zob. M. Lisowska-Magdziarz, op. cit., s. 259–260.

⁵⁸⁷ Ibidem, s. 265.

⁵⁸⁸ M. Hlebionek, *Pieczęć jako system...*, s. 185.

⁵⁸⁹ Barth, Barwice, Damgarten, Greifswald, Gryfice, Gryfino, Lassan, Resko, Słupsk, Stralsund, Strzemiele.

duży/mały, lewo/prawo, centrum/marginesy, blisko/daleko itd.⁵⁹⁰. W tym miejscu warto przypomnieć o koncepcji *pola semantycznego* ukutej przez polskiego badacza Mieczysława Wallisa, który rozumiał przez to „(...) taki układ – przestrzenny lub czasowy, lub jeszcze jakiś inny, w którym pewien znak przybiera różne znaczenia w zależności od miejsca, jakie on lub pewne jego elementy zajmują w tym układzie”⁵⁹¹. Z pojęcia pola semantycznego korzystał W. Strzyżewski, analizując herby miejskie, w tym także niektóre wizerunki napieczęte miast pomorskich⁵⁹². Występowanie relacji przestrzennych między elementami wizerunków pieczęci miejskich na Pomorzu Zachodnim ukazuje tabela 9.

Tab. 9. Układy przestrzenne znaków na pieczęciach miast Księstwa Pomorskiego

Układ	miasta	wyróżniony znak
góra/dół	Wierzbno [nr 137]	Chrystus na łuku tęczy
	Stralsund [nr 111, 112, 113, 114]	grot strzały
	Rugendal [nr 96]	gryf i hełm książąt rugijskich
	Altentreptow [nr 1, 2, 3]	gryf książęcy
	Anklam [nr 4]	
	Białogard [nr 13, 14, 15]	
	Dąbie [nr 28, 29]	
	Dobra [nr 33]	
	Goleniów [nr 45, 47]	
	Greifswald [nr 48, 49, 50]	
	Gryfice [nr 53]	
	Gryfino [nr 57, 58, 59, 60]	
	Nowogard [nr 82]	
	Penkun [nr 85]	
	Pyrzyce [nr 89, 90]	
Słupsk [nr 103, 104, 105, 106, 107]		
Wolgast [nr 138, 139]		

⁵⁹⁰ D. Chandler, op. cit., s. 140–144; M. Lisowska-Magdziarz, op. cit., s. 269–273.

⁵⁹¹ M. Wallis, *Sztuki i znaki. Pisma semiotyczne*, Warszawa 1983, s. 14.

⁵⁹² W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 184–202.

	Wolin [nr 141, 142]	
	Stargard [nr 108]	gwiazda
	Demmin [nr 32]	hełm książęcy
	Demmin [nr 30, 31]	herb książęcy
	Kołobrzeg [nr 68, 69]	mitra biskupia
	Sławno [nr 100, 101, 102]	rybogryf
	Bobolice [nr 16]	
	Kamień Pomorski [nr 64, 65, 66]	św. Jan Chrzciciel
	Sianów [nr 97]	tarcza herbowa z rybogryfem
	Strzmielo [nr 120]	wilk Borków
centrum/marginesy	Szczecin [nr 121]	wizerunek księcia
	Bobolice [nr 17]	
	Dobra [nr 34]	
	Polanów [nr 87]	
	Stargard [nr 108, 109, 110]	gryf książęcy
	Szczecin [nr 122]	
	Trzebiatów [nr 132, 133, 134]	
	Wolin [nr 140]	
	Kołobrzeg [nr 67]	mitra biskupia
	Wolgast [nr 138]	brama miejska
	Darłowo [nr 24]	rybogryf
	Koszalin [nr 70]	postać biskupa
	Widuchowa [nr 136]	łabędź Fiddichowów
duży/mały	Szczecin [nr 121]	postać księcia
	Anklam [nr 4]	
	Gryfice [nr 54, 55, 56]	
	Płoty [nr 86]	
	Richtenberg [nr 94, 95]	gryf książęcy
	Trzebiatów [nr 132, 133, 134]	
	Wolin [nr 141]	
Rugendal [nr 96]	gryf książąt rugijskich	

		Wolgast [nr 138]	brama miejska
		Altentreptow [nr 1, 2, 3]	
lewy/prawy	(wg	Chociwel [nr 19, 20, 21]	pastorał
heraldyki		Loitz [nr 76]	skrzydło orle
prawy/lewy)		Połczyn [nr 88]	pas z różą

Źródło: opracowanie własne

Najczęstszą relacją przestrzenną w wizerunkach napieczętych miast pomorskich jest układ góra-dół. Umieszczenie jakiegoś znaku nad innym oznacza ważność, jego wyższość w hierarchii⁵⁹³. W ten sposób podkreślano w przeważającej liczbie przypadków godło książąt pomorskich, a także inne znaki odnoszące się do nich, oraz godła innych właścicieli miast. Wyjątek stanowią pieczęcie Kamienia Pomorskiego z wyróżnionym św. Janem Chrzcicielem i najstarsza pieczęć Stargardu z wywyższoną gwiazdą (być może symbolem maryjnym). Grot strzały na pieczęciach wielkich Stralsundu zawsze dominował nad wizerunkiem łodzi, ale na kolejnych typariuszach zmniejszał się, aż w końcu trafił na chorągwie zawieszane na maszcie i na rufie [nr 114].

Innym sposobem wartościowania jakiegoś znaku było umieszczenie go centralnie w stosunku mniej ważnych elementów rozmieszczonych peryferyjnie⁵⁹⁴. Klasycznymi przykładami tego są wizerunki pieczęci Trzebiatowa, na których gryf zajmuje pozycję między kluczem św. Piotra a krzyżem, co zdecydowanie wyróżnia znak książęcy ponad symbolami klasztoru białobockiego. Podobnie rybogryf zajmuje centralną pozycję na typariuszu Darłowa [nr 24] względem gałęzi dębu. W pozostałych przypadkach znaki posesorów lub fundatorów miast wkomponowano w bramy miejskie lub arkady. Wyjątkiem jest pieczęć Wolgastu [nr 138], gdzie w środku umieszczono samą bramę miejską (w formie wąskiej wieży), a znaki książęce i klucze św. Piotra jedynie ją flankują. Należy przy tym zwrócić uwagę, że peryferyjnie rozłożone gryfy i klucze także pozostają względem siebie w hierarchii – gryfy znajdują się nad kluczami, co potem zostało powtórzone na pieczęci sekretnej [nr 139], na której zrezygnowano z bramy.

Umieszczenie jakiegoś elementu w środku wizerunku napieczętego często szło w parze z powiększeniem go. I tutaj widzimy próbę wyeksponowania znaków posesorów miast.

⁵⁹³ M. Wallis, op. cit., s. 16; D. Chandler, op. cit., s. 143; M. Lisowska-Magdziarz, op. cit., s. 271–272.

⁵⁹⁴ M. Wallis, op. cit., s. 16; D. Chandler, op. cit., s. 144; M. Lisowska-Magdziarz, op. cit., s. 272.

Sztandarowym przykładem jest pieczęć Anklam [nr 4], gdzie ukazano książęcego gryfa jako znacznie większego od fortyfikacji miejskich, dodatkowo jeszcze umieszczając go na górze kompozycji. Ciekawy przypadek stanowi odcisk Altentreptow [nr 1], na którym widzimy ewidentnie świadomie pomniejszoną postać gryfa, który jednak widnieje na szczycie zabudowań miejskich. Czy jest to próba umniejszenia symboliki władzy, trudno jednoznacznie stwierdzić.

Wartościowanie znaków poprzez rozmieszczenie ich w linii poziomej – od lewej do prawej – wynika z kierunku czytania (oglądania). To, co z lewej strony jest normalne, pierwsze, dane⁵⁹⁵. M. Wallis podaje dwie możliwości interpretacyjne pola semantycznego „strona prawa – strona lewa” postrzegając je z perspektywy postaci przedstawionych na obrazie: „Niekiedy to, co znajduje się po prawej stronie, ma większą wartość niż to, co znajduje się po lewej; niekiedy to, co znajduje się po prawej stronie, ma wartość dodatnią, zaś to, co znajduje się po lewej, ma wartość ujemną”⁵⁹⁶. Nie możemy też zapominać o kontekście heraldycznym, gdzie prawa strona heraldyczna była miejscem zaszczytnym, tam umieszczano ważniejsze godło. Nic więc dziwnego, że ten właśnie układ znalazł zastosowanie na pieczęciach Loitz i Połczyna, a więc miast o proveniencji rycerskiej, a także Chociwła, będącego częściowo pod władzą rycerzy. Co ciekawe jednak, w przypadku typariuszy Chociwła zaszczytne miejsce zajmuje tu pastorał biskupi, a nie godło Wedłów, co świadczy o podległości rycerzy wobec biskupów kamieńskich.

Można wyróżnić także układ przestrzenny znaków przed/za, przy pomocy którego umiejscowiono wieże kościołów za bramami miejskimi ukazanymi na pieczęciach Wolgastu [nr 138] i Kołobrzegu [nr 67]. Jest to naturalne położenie, w którym nie można dopatrywać się wartościowania. W zestawieniu pominięto także inne oczywiste sytuacje, takie jak umieszczenie chorągwi na szczytach wież.

3.5. Konwencjonalność komunikatu pieczęci miejskiej

Komunikaty pieczęci miejskich badanego obszaru można określić jako silnie skonwencjonalizowane. Zdecydowana większość z nich powieliła te same schematy kompozycyjne, łącząc znaki panów feudalnych z architekturą miejską lub znakami indywidualizującymi, które także wywodzą się z wąskiego repertuaru. Nawet miasta rezygnujące z symboliki władzy zwierzchniej, korzystały z typowych dla obszaru

⁵⁹⁵ D. Chandler, op. cit., s. 142; M. Lisowska-Magdziarz, op. cit., s. 271.

⁵⁹⁶ M. Wallis, op. cit., s. 17.

hanzeatyckiego motywów statków i znaków mówiących. Jednak, jak ocenił Z. Piech konwencjonalizacja pieczęci wcale nie była ich wadą: „Powstanie skonwencjonalizowanych gatunków pieczęci dobrze ilustruje myślenie ludzi w minionych epokach, realizuje potrzebę uporządkowania i sformalizowania obrazów, które miały identyfikować właścicieli pieczęci, odzwierciedlając uniwersalne treści i struktury dawnych zhierarchizowanych społeczeństw i ich instytucji”⁵⁹⁷.

Konwencjonalny przekaz jest wysoce redundantny, co ułatwia jego odbiór (dekodowanie). Redundancja w komunikacji oznacza przewidywalność i powtarzalność, pozwala na dotarcie do szerszej publiczności⁵⁹⁸. Rozpowszechnione, wielokrotnie powielane wzorce ikonograficzne, takie jak obrazy murów miejskich, godła panów feudalnych, czy przedstawienia kupieckich kog, za pewne były dla średniowiecznego człowieka czymś znanym i łatwym do powiązania z miastem. Tym samym, mając do czynienia z pieczęcią z takim wyobrażeniem, odbiorca mógł uznać ją za wiarygodną, nawet jeśli nie miał kompetencji do odczytania inskrypcji (która również w swej treści była wysoce redundantna).

Wobec powyższego możemy stwierdzić, że miasta pomorskie kreując przekaz pieczęci korzystały z konwencjonalnych praktyk reprezentacyjnych, tj. znanych powszechnie sposobów przedstawiania różnych zjawisk i rzeczy⁵⁹⁹. Dzięki temu reprezentacja gminy miejskiej poprzez pieczęć była czytelna i zrozumiała dla społeczeństwa.

3.6. Podsumowanie – pieczęć w procesie komunikacji społecznej

Podsumowując niniejszy rozdział, spróbujemy ująć poczynione ustalenia w model komunikacji, by w pełni zrozumieć funkcjonowanie pieczęci w procesie komunikacji społecznej. Wykorzystamy do tego model zaproponowany przez Romana Jakobsona, który poza nadawcą, odbiorcą i treścią komunikatu uwzględnia także kontekst aktu komunikacji, kody i kontakt⁶⁰⁰.

Nadawcami komunikatu pieczęci były oczywiście władze miejskie, niezależnie od wpływu, jaki mógł wywierać na jego treść pan miasta. Analiza dokumentów, przy których zachowały się odciski typariuszy pozwoliła na określenie kręgów odbiorców komunikatu:

---

⁵⁹⁷ Z. Piech, *Pieczęć jako źródło...*, s. 31; szerzej na ten temat także: idem, *Prawda, konwencja i treści ideowe w polskich źródłach ikonograficznych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne”, nr 128, 2001, s. 9–31.

⁵⁹⁸ J. Fiske, *Wprowadzenie do badań nad komunikowaniem*, tłum. A. Gierczak, 2003, s. 26–27.

⁵⁹⁹ Na temat konwencjonalnych praktyk reprezentacyjnych zob. M. Lisowska-Magdziarz, op. cit., s. 348.

⁶⁰⁰ J. Fiske, op. cit., s. 54–56; D. Chandler, op. cit., s. 218–224.

ksiąząt, biskupów kamieńskich, klasztorów, władze innych miast i mieszczan. Możliwe jest także, że komunikat pieczęci z wizerunkami świętych patronów mógł być do nich samych, jako forma wotum, prośba gminy o duchową opiekę.

Komunikat pieczęcie miejskiej powstawał poprzez połączenie inskrypcji otokowej z wizerunkiem. Pomorskie miasta komponowały ikonografię pieczęci łącząc symbole władzy terytorialnej – godła herbowe, herby, wizerunki posesorów lub ich atrybuty – z motywami architektonicznymi lub znakami indywidualnymi. Analiza strukturalna wykazuje, że znaki wskazujące na władców i założycieli miast były szczególnie eksponowane poprzez umiejscowienie ich w pozycjach nacechowanych pozytywnie, wskazujących na ważność/nadrzędność. Tym samym miasta podkreślały swoją wierność wobec władzy terytorialnej.

Pominięcie znaków władzy zwierzchniej wskazywało na siłę i niezależność miasta. W niektórych przypadkach miasteczek prywatnych wynikało to ze skomplikowanej lub zmiennej sytuacji własnościowej. Każdorazowo miasta rezygnujące z symboli posesorów, umieszczały na typariuszach znaki mówiące.

W doborze odpowiedniej kompozycji kierowano się wzorcami zaczerpniętymi z miast macierzystych, bądź sąsiednich. Wykorzystanie powszechnie znanych i rozpowszechnionych schematów skutkowało powstaniem wysoce redundantnego, i dzięki temu zrozumiałego dla odbiorców, komunikatu.

Miasta starały się różnicować typariusze w ramach systemu sfragistycznego, nie tylko poprzez treść legendy otokowej, ale także poprzez dywersyfikację ikonografii. Korzystano przy tym najczęściej z zabiegu redukcji, a niekiedy także poprzez dodanie lub zamianę pewnych elementów wizerunku. W przypadku wytworzenia nowej pieczęci zazwyczaj nie dochodziło do radykalnej zmiany treści obrazowych, zamiast tego najczęściej redukowano wyobrażenie. Znamy odrisy pieczęci kilku małych miast, które mogą wskazywać na wyraźną zmianę wizerunku wynikającą ze zmiany władcy terytorialnego, jednak nie możemy jednoznacznie potwierdzić ich wiarygodności.

Kontekstem, w którym funkcjonował komunikat pieczęci było oczywiście pieczętowanie dokumentu. Woskowy odcisk typariusza podwieszony przed dyplomem dawał odbiorcom do zrozumienia, że mają do czynienia z wyrazem woli władz miejskich, nadawał dokumentowi powagi i wiarygodności. Dopiero w tej sytuacji pieczęć mogła reprezentować gminę miejską i docierać do szerszego kręgu odbiorców. Poprzez dokument dochodziło także

do fizycznego kontaktu odbiorcy z komunikatem pieczęci. Z całą pewnością kontakt z opieczętowanym dokumentem miał sam odbiorca, jak i pracownicy jego kancelarii. Niektóre dokumenty mogły być też wystawiane na widok publiczny, tym samym docierając do szerszego audytorium.

Zakończenie

Pojawiające się wraz z lokacjami na prawie niemiecki pieczęcie miejskie stanowiły dla młodych gmin ważny środek reprezentacji. Pieczętując dokumenty i przekazując je do adresatów, średniowieczne miasta wysyłały komunikat o sobie, zakodowany w wizualności odcisku pieczętnego, w jego zwężonej inskrypcji napieczętnej i bogatym przedstawieniu ikonograficznym, kształcie, barwie użytego wosku itd.

Pieczęcie miast Księstwa Pomorskiego w średniowieczu cechowały się zwężnością komunikatu. Konstruując go korzystały niewielkiego repertuaru sprawdzonych elementów wizualnych. Wynikało to z zapożyczania przez miasta wzorców pieczęci od siebie nawzajem. Nowopowstająca gmina opierała swój ustrój prawny na starszych miastach, mogła więc przy okazji przyjrzeć się ich pieczęciom i wykorzystać niektóre elementy, bądź schematy kompozycyjne. Miasta korzystały także chętnie z wzorców dostarczanych przez sfragistykę ich właścicieli i założycieli, a także innych ośrodków z sąsiednich obszarów, zwłaszcza Brandenburgii. Typowość widać nawet w tych elementach sfery informacyjnej pieczęci, które związane były z praktyką kancelaryjną, tj. w sposobie łączenia pieczęci z dokumentem oraz metodach zabezpieczania odcisku przed fałszerstwem. Wszystko to wskazuje na dużą spójność kulturową regionu.

Analiza strukturalna pozwoliła wykazać, że miasta, z nielicznymi wyjątkami, dążyły przede wszystkim do przedstawienia swojego założyciela lub posesora. Odnoszące się do nich znaki zajmowały uprzywilejowaną pozycję w strukturze wizerunku napieczętnego. Drugim ważnym celem reprezentacji wizualnej było zmanifestowanie swojego miejskiego charakteru, poprzez ukazywanie budowli, zwłaszcza bram miejskich, murów, wież, czasami nawet kościołów.

Jednocześnie, mimo korzystania z tych samych wzorców i symboli, miasta starały się w jakiś sposób zaprezentować swoją indywidualność. Wykorzystywały do tego symbole wykorzystywane również na monetach, schematyczne wizerunki rzek, znaki graficznie przedstawiające nazwę miasta, czy symbole/atrybuty swoich świętych patronów. Indywidualizację widać także w treści legend otokowych, w których dodawano określenia pozwalające odróżnić dane miasto od innych o takiej samej nazwie.

Systemy sfragistyczne miast badanego obszaru, poza nielicznymi wyjątkami, ograniczały się jedynie do pieczęci wielkich i sekretnych. Te ostatnie zawierały najczęściej

zredukowany wizerunek lub w jakiś niewielki element wizualny wyróżniający ich ikonografię. Rozbudowane systemy sfragistyczne miały Szczecin i Stralsund.

Zmiany w treści komunikatu ograniczały się zazwyczaj do uproszczenia wizerunku następujących po sobie sygillów. Rzadko mamy do czynienia ze aktualizacją w wizualności, która odzwierciedlałyby zmianę chociażby sytuacji prawnej miasta, przejście od jednego właściciela do drugiego. Takie przypadki są osamotnione i oparte na wątpliwym materiale źródłowym.

Pieczęć jako medium uczestniczyła w procesie komunikacji społecznej. Trafiała do odbiorców, którzy musieli wykazywać się szerokimi kompetencjami, by w pełni odczytać i poprawnie zinterpretować jej komunikat. Przekaz sygillów był projektowany dla osób, które potrafiły czytać po łacinie, rozumiały symbolikę heraldyczną i religijną. Osoby, do których faktycznie docierały opieczętowane dokumenty wywodziły się z różnych kręgów średniowiecznego społeczeństwa, byli to książęta, mieszczanie, biskupi i inni duchowni, a także pracownicy kancelarii. Z całą pewnością większość z nich potrafiła przynajmniej częściowo odczytać treść komunikatu. Także mniej kompetentne osoby, widzące dokument przy okazji wystawienia go na widok publiczny, mogły zrozumieć znaczenie woskowego krążka zawieszzonego pod dyplomem jako śladu działalności wystawcy, jego symbolicznej obecności.

Przeprowadzone badania pozwoliły na obserwację pieczęci miejskich w długim okresie dziejowym, na obszarze całego regionu historycznego. Dzięki temu udało się dojść do ogólnych wniosków i zauważyć pewne tendencje rozwojowe, których nie są w stanie dostarczyć opracowania skupione tylko na sygillach jednego ośrodka. Należy kontynuować ten kierunek prac badawczych, zwłaszcza, że przed pomorskimi sfragistykami stoi nadal wyzwanie nowoczesnego opracowania pieczęci nowożytnych rozsianych po dokumentacji aktowej. Nie można przy tym powielać błędów starszej historiografii polskiej, która ograniczała zakres badań tylko do miast znajdujących się obecnie po polskiej stronie granicy.

Spis tabel

Tab. 1. Średniowieczne lokacje miejskie w Księstwie Pomorskim wg panów gruntowych i chronologii lokacji.....	16
Tab. 2. Pieczęcie z minuskułą gotycką i dokumenty nimi sygnowane.....	43
Tab. 3. Określenia miasta i mieszczan na pieczęciach wielkich (w) i sekretnych (s) miast książęcych oraz wiek ich pojawienia się.....	46
Tab. 4. Określenia miasta i mieszczan na pieczęciach wielkich (w) i sekretnych (s) miast kościelnych oraz wiek ich pojawienia się.....	47
Tab. 5. Określenia miasta i mieszczan na pieczęciach wielkich (w) i sekretnych (s) miast prywatnych raz wiek ich pojawienia się.....	48
Tab. 6. Wymiary pieczęci miejskich Pomorza Zachodnim.....	78
Tab. 7. Dokumenty z zachowanymi pieczęciami wymieniane między miastami Księstwa Pomorskiego.....	88
Tab. 8. Główne schematy kompozycyjne pieczęci miast książęcych.....	96
Tab. 9. Układy przestrzenne znaków na pieczęciach miast Księstwa Pomorskiego.....	104

Spis ilustracji

Ryc. 8. Rysunki rzekomych pieczęci Barth ze zbioru J. K. K. Oelrichsa. Źródło: Staatsbibliothek zu Berlin, Nachlass von J.K.K. Oelrichs, Siegel von Städten und Ortschaften, Nr. 145/1, Taf. 8.....	10
Ryc. 9 Dywizory na XV-wiecznym sekrecie Szczecina. (GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 13).....	53
Ryc. 10 Pieczęć Pasewalku z bordiurą w formie wielołuku (1509 r.). (LAG Rep. 38 bU Köslin nr 182).....	54
Ryc. 11 a) gonfanon na XIII-wiecznej pieczęci Tribsees (StAS, StU 0091); b) gonfalon na XIV-wiecznej pieczęci Garz (Rügen) (APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 326).....	60
Ryc. 12 XIII-wieczna pieczęć Kołobrzegu. Na zielono zaznaczono wieżę zwieńczoną hełmem (GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 14).....	66
Ryc. 13 XIII-wieczna pieczęć Wolgast. Na zielono zaznaczono przypuszczalną wieżę kościoła (APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 453).....	68
Ryc. 14 a) Pieczęć bp. Jaromara (za O. Grotfend, Die Siegel..., s. 201); b) pieczęć bp. F. von Eickstadta (ibidem, s. 206); pieczęć Bobolic (GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 14).....	71
Ryc. 8 Pieczęć Wolina mocowana na tzw. jęczyczek do dokumentu z 1301 r. (LAG, Rep. 2 Anklam nr 4).....	83
Ryc. 9 Odciski palców na odwrocie pieczęci Greifswaldu przy dokumencie z 1391 r. (LAG, Rep. 38 bU Demmin nr 93).....	83

Bibliografia**Źródła archiwalne:****Landesarchiv Greifswald (LAG)**

Rep. 1 Bistum Kammin, nr 234, 394, 662a, 670

Rep. 2 Anklam Nr. 2, 4, 17,

Rep 2 Stadt Kammin Nr. 12

Rep 2 Stadt Köslin Nr. 7

Rep. 38 bU Anklam, Nr. 101

Rep. 38 bU Demmin, Nr. 17, 73, 75, 80, 86, 93, 106, 114, 119, 127, 128, 141

Rep 38 bU Kolberg Nr. 216

Rep. 41 Plathe, Nr. I 41

Rep 38 bU Köslin nr 9, 11, 30, 35, 37, 45, 46, 51, 58, 68, 116, 122, 126, 128, 139, 172, 182, 189, 199

Rep 38 bU Schlawe nr 19, 20, 42, 48, 58, 68, 72, 73,

Stadtarchive Greifswald (StAG)

Rep. 2, Nr. 70a, 72a, 91, 104, 183, 197, 199, 210, 254a, 263, 268, 286

Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz (GStA PK)

VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 11-15;

VIII HA, I. 32, Preußische Städtesiegelsammlung, Kasten II Provinz Pommern, Nr. II 11, 12/2, 20/1, 21, 31, 55a

Stadtarchiv Stralsund (StAS)

StU 0008, 0009, 0012, 0016, 0076, 0090, 0091, 0096, 0642, 0972, 1026, 1053, 1166, 1186, 1189, 1202, 1235, 1351, 1364, 1409, 1410, 1451, 1464, 1474, 1592, 1607, 1635, 1652, 1756, 1763, 1764, 1769, 1780, 1809, 1840, 1858, 1887, 237, 252, 256, 328, 360, 624, 675, 669, 704, 718, 720, 740, 801, 821, 975

Rep. 8 U, nr 26

Rep. 9 U, Nr. 8, 38, 103, 218

Rep. 10 U, nr 65, 66

Muzeum Narodowe w Szczecinie (MNS)

MNS-Sf 2, 29, 5, 548 550, 555/42, 555/5, 555/7, 555/92, 556/3, 556/37, 556/4, 556/49, 556/54a, 556/59, 556/60, 556/77, 556/8, 557/36, 557/46, 558/1, 558/53, 558/61, 558/72, 559/20, 559/21, 559/49b, 559/50, 59, 61, 74, 76

Archiwum Państwowe w Szczecinie (APSz)

Akta miasta Gryfina sygn. 65/197/0/1/25

Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2

Staatsbibliothek zu Berlin

Nachlass von J. K. K. Oelrichs Siegel von Städten und Ortschaften, Nr. 145/2

Opracowania:

Adamczewski M., *Inwokacja symboliczna czy tradycyjny dywizor? Uwagi na temat krzyża w legendach pieczęci samorządowych z obszaru Polski centralnej*, w: *Inskrypcje na pieczęciach. Treści, formy, funkcje*, red. P. Pokora, M. Hlebionek, T. Kałuski, Poznań 2016, s. 133-144.

Adamczewski M., *Uwagi w sprawie systemów sfragistycznych i typologii pieczęci miejskich*, w: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Z. Piech, Warszawa 2015, s. 99–144;

Augusta Stoebbego Geschichte der Stadtgemeinde Schlawe, czyli Kronika gminy miejskiej w Sławnie, red. J. Chojecka, Sławno 2017.

Bagmihl J. T., *Pommersches Wappenbuch*, Bd. 1, Stettin 1843.

Bagmihl J. T., *Pommersches Wappenbuch*, Bd. 2, Stettin 1846.

Bagmihl J. T., *Pommersches Wappenbuch*, Bd. 4, Stettin 1854.

Bartosiewicz A., *Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012.

Bedos-Rezak M. B., *Ego, Ordo, Communitas. Seals and The Medieval Semiotics of Personality (1200-1350)*, w: *Die Bildlichkeit korporativer Siegel im Mittelalter. Kunstgeschichte und Geschichte im Gespräch*, red. M. Späth, Köln - Weimar - Wien 2009, s. 47-64.

Bedos-Rezak M. B., *In search of a semiotic paradigm: the matter of sealing in medieval thought and praxis (1050-1400)*, w: *Good impressions: image and authority in medieval seals*, red. N. Adams, J. F. Cherry, J. Robinson, London 2008, s.1-7.

Bedos-Rezak M. B., *Medieval Identity: A Sign and a Concept*, „The American Historical Review”, T. 105, 2000, s. 1489-1535.

Bedos-Rezak M. B., *Towns and seals: representation and signification in medieval France*, „Bulletin of the John Rylands Library”, T. 72, 1990, s. 35- 48.

Bedos-Rezak M. B., *When Ego Was Imago. Signs of Identity in the Middle Ages*, Leiden – Boston 2011.

Benl R., *Anfänge und Entwicklung des Ständewesens im spätmittelalterlichen Pommern*, w: *Die Anfänge der ständischen Vetretungen in Preussen und seinen Nachbarländer*, red. H. Boockmann, München 1992, s. 121–135.

Benl R., *Ursprünge und Anfänge der Stadt Kolberg*, „Baltische Studien”, T. 100, 2014, s. 7-30.

Białecki T., *Herby miast Pomorza Zachodniego*, Szczecin 1991.

Biewer L., *Wolgast - Wappen erzählen Geschichte(n)*, „Pommern. Zeitschrift für Kultur und Geschichte”, T. 46, 2008, nr 4, s. 9–15;

Biller T., *Die mittelalterlichen Stadtbefestigungen im deutschsprachigen Raum*, Darmstadt 2016.

Bobowski B., *Motywy gospodarcze na pieczęciach średniowiecznych i wczesnonowożytnych Goleniowa*, w: *Najnowsze badania nad numizmatyką i sfragistyką Pomorza Zachodniego: materiały z konferencji naukowej 50 lat Działu Numizmatycznego Muzeum Narodowego w Szczecinie, 19-20 września 2002 roku*, red. G. Horoszko, Szczecin 2004, s. 185-189.

Bobowski K., *Dawne pieczęcie na Pomorzu Zachodnim: zabytki prawa i kultury z epoki Gryfitów*, Szczecin 1989.

Bobowski K., *Die Siegel und die Bildung des Wappens der Stadt Demmin seit der Mitte des 14. Jahrhunderts bis 1648*, w: *Beiträge zur Geschichte Vorpommerns. Die Demminer Kolloquien 1985-1994*, red. H. T. Porada, Schwerin 1997, s. 169-173.

Bobowski K., *Stadtwappen und Siegel erzählen Geschichte: heraldische Insignien der Stadt Demmin*, w: „Der gemeinsame Weg“, 1994, s. 32-33.

Bobowski K., *Symbolika pieczęci i herbu miasta Dymina na tle motywów obrazowych pieczęci miejskich Pomorza Zachodniego*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, T.43,1988, nr 2, s. 245–254;

Bobowski K., *Symbolika religijna i kościelna w ikonografii pieczęci miast Pomorza Zachodniego*, w: *Najnowsze badania nad numizmatyką i sfragistyką Pomorza Zachodniego: materiały z konferencji naukowej 50 lat Działu Numizmatycznego Muzeum Narodowego w Szczecinie, 19-20 września 2002 roku*, red. G. Horoszko, Szczecin 2004, s. 179–184.

Böcker H., *Die Burg- und Residenzstadt Barth in ihren Beziehungen zur Hanse*, w: *Stadt Barth 1255-2005. Beiträge zur Stadtgeschichte*, red. J. Scheffelke, G. Garber, Schwerin 2005, s. 91-100

Brandt D., Lutze A., *Greifswalds Anfänge im Mittelalter, Greifswalder Beiträge zur Stadtgeschichte*, Denkmalpflege, Stadtsanierung, T. 4, 2010, s. 6-11.

Brose W., *Geschichte der Stadt Pasewalk von ältesten bis auf neueste Zeit*, Pasewalk 2016.

Bugaj A., *Problem przynależności politycznej ziemi sławieńskiej w latach 1316-1320*, „Gdańskie studia z dziejów średniowiecza” nr 9, 2003, s. 17-39.

Buske N., *Die Marienkirche in Loitz. Ein Beitrag zur Baugeschichte und zur Ausstattung in früheren Jahrhunderten*, w: *Loitz-Stadt an der Peene*, red. D. Schleinert, R.-G. Werlich, Schwerin 2008, s. 59-70.

Chandler D., *Wprowadzenie do semiotyki*, tłum. K. Hellett, Warszawa 2011.

Courtois J., *Geschichte der Stadt Körlin an der Persante*, Kolberg 1907.

Czachorowski A., *Miasto w okresie rozdrobnienia feudalnego*, w: *Historia Słupska*, red. S. Gierszewski, Poznań 1981, s. 74-112.

Czachorowski A., *Pogranicze Nowej Marchii z Pomorzem Zachodnim w XII-XVII w.*, w: *Dzieje powiatu świdwińskiego*, red. J. Lindmajer, E. Z. Zdrojewski, Poznań 1973, s. 59-113.

Czaja R., *Grupy rządzące w miastach nadbałtyckich w średniowieczu*, Toruń 2008.

Czaja R., *Hanza*, w: *Schylek średniowiecznej Europy*, red. H. Samsonowicz, Warszawa 2003, s. 161-183.

Czaja R., *Miasta pomorskie w Hanzie w średniowieczu*, w: *Salsa Cholbergensis. Kołobrzeg w średniowieczu*, red. L. Leciejewicz, M. Rębkowski, Kołobrzeg 2000, s. 117-125.

Czerner M., *Cztery godła miasta Koszalina*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, T. 11, 1981, 89-98.

Czerner M., *Herby miast województwa koszalińskiego*, Koszalin 1989.

Dewitz von W., *Stadt und Land Daber*, Breitenfelde (Pommern) 1905.

Diederich T., *Prolegomena zu einer neuen Siegel-Typologie*, „Archiv für Diplomatik”, T. 29, 1983, s. 242–284.

Diederich T., *Rhenische Städtesiegel*, Köln 1984.

Dilcher G., *Die kommunale Stadtverfassung des Mittelalters als europäisches Modell*, w: *Kulturelle Vernetzung in Europa. Das Magdeburger Recht und seine Städte*, red. G. Köster, C. Link, H. Lück, Dresden 2018, s. 215-233.

Dollinger P., *Dzieje Hanzy*, Warszawa 1997.

Dräger E., *Rekonstruktion des ältesten Stadtwappens von Penkun*, w: *Festschrift zur 775-Jahrfeier der Stadt Penkun und dem Ortsteil Storkow: 1240 - 2015*, Penkun 2015, s. 12-15.

Dusil S., *Stadtrechtsfamilien, Rechtsräume und die Verbreitung des Magdeburger Rechts. Überlegungen zu Begriffen und Konzepten*, w: *Kulturelle Vernetzung in Europa. Das Magdeburger Recht und seine Städte*, red. G. Köster, C. Link, H. Lück, Dresden 2018, s. 57-77.

Ebel W., *Lübisches Recht im Ostseeraum*, Köln-Opladen 1967.

Ehbrecht W., *Ältere Stadtsiegel als Abbild Jerusalem*, w: *Das Siegel. Gebrauch und Bedeutung*, red. G. Signori, Darmstadt 2007, s. 107-120.

Ellmers D., *Die mittelalterlichen Stadtsiegel mit Schiffsdarstellungen an der südlichen Ostseeküst*, w: *Schiffe und Seefahrt in der südlichen Ostsee*, red. H. bei der Wieden, Böhlau Verl, Köln 1986, s. 41-88.

Ewe H., *Schiffe auf Siegeln*, Rostock 1972.

Fabricius F., *Die älteren Siegel der Stadt Stralsund*, „Vierteljahrsschrift für Heraldik, Sphragistik und Genealogie”, T. 2, 1874, s. 101–120.

Fiske J., *Wprowadzenie do badań nad komunikowaniem*, tłum. A. Gierczak, 2003.

Forstner D., *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon*, tłum. i oprac. W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Turzyński, wyd. 2, Warszawa 2001.

Fritze K., *Entstehung, Aufstieg und Blüte der Hansestadt Stralsund*, w: *Geschichte der Stadt Stralsund*, red. E. Herbert, wyd. 2, Weimar 1985, s. 9-102.

Gawlas S., *O kształt zjednoczonego Królestwa. Niemieckie władztwo terytorialne a geneza społecznoustrojowej odrębności Polski*, wyd. 2, Warszawa 2000.

Gawlas S., *Przełom lokacyjny w dziejach miast środkowoeuropejskich*, w: *Civitas Posnaniensis. Studia z dziejów średniowiecznego Poznania*, Poznań 2005, s.133-161.

Gaziński R., *Port Inoujście w średniowieczu*, „Materiały Zachodniopomorskie”, T. 31, 1985, s. 173–190.

Gaziński R., *Dąbie i jego port w średniowieczu*, „Materiały Zachodniopomorskie” T. 30, 1984, s. 105–130.

Gaziński R., Grzelak J., *Herb miasta Szczecina*, w: *Szczecin na przestrzeni wieków. Historia, kultura, sztuka*, red. E. Włodarczyk, Szczecin 1995, s. 190-198.

Gaziński R., Horoszko G., *Herby i motywy heraldyczne na monetach zachodniopomorskich*, Szczecin 2005.

Gaziński R., *Miasta pomorskie a Hanza w XIII-XV wieku*, „Zeszyt Naukowy – Międzynarodowe Centrum Dialogu Międzykulturowego i Międzyreligijnego. Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie”, nr 2, 2014, s. 133-152.

Gaziński R., *Rozwój Goleniowa w okresie rozdrobnienia feudalnego (XIII-XV w.)*, w: *Dzieje Goleniowa (XIII-XX wiek)*, red. H. Lesiński, Goleniów 1990, s. 5-18.

Gaziński R., *Wojna Szczecina ze Stargardem o handel morski (1454-1464)*, „Materiały Zachodniopomorskie”, T. 39, 1993, s. 199–215.

Gaziński R., *Z badań nad dziejami małych portów Zalewu Szczecińskiego w XIII-XV w.*, „Materiały Zachodniopomorskie”, T. 29, 1983, s. 209-226.

Goetze K., *Geschichte der Stadt Demmin. Auf Grund des Stettiner Ratsarchivs, der Stolleschen Chronik und anderer Quellen bearb.*, Demmin 1903.

Grotefend O., *Die Siegel der Bischöfe von Kammin und ihres Domkapitels*, „Baltische Studien NF”, T. 26, 1924, s. 191-234.

Grzęda M., *Z dziejów Reska i Węgorzyna (XIII-XVIII wiek)*, w: *Z dziejów ziemi lobeskiej. Prace Instytutu Zachodnio-Pomorskiego*, Szczecin 1971, s. 70-86.

Gumowski M., *Koszalin - jego herb i pieczęcie*, w: *Z dziejów Koszalina*, red. H. Janocha, Poznań 1960, s. 95-106.

Gumowski M., *Najstarsze pieczęcie i herby Pyrzyc, Lipian i Wierzbna*, „Zeszyty Pyrzyckie”, nr 5, 1974, s. 179-182.

Gumowski M., *Najstarsze pieczęcie miast polskich z XIII i XIV wieku*, Toruń - Łódź 1960.

Gumowski M., *Pieczęcie i herb Słupska*, „Zapiski Koszalińskie”, nr 4, 1959, s. 3–14.

Gumowski M., *Pieczęcie i herby niektórych miast pomorskich*, „Przegląd Zachodniopomorski”, T. 15, 1971, nr 3, s. 113–132.

Gumowski M., *Pieczęcie Książąt Pomorskich*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, T. 16, 1950, nr 1, s. 23-66.

Gumowski M., *Sfragistyka Polska*, w: *Sfragistyka*, red. M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, Warszawa 1960, s. 171-271.

Gut A., Gut P., *Zbiory sfragistyczne w Archiwum Państwowym w Szczecinie*, w: *Zbiory pieczęci w Polsce*, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 121–135.

Gut A., *Heraldyka i sfragistyka zachodniopomorska w badaniach Mariana Gumowskiego*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, T. 12 (23), 2013, s. 147-155.

Gut A., *Herb miejski jako medium społecznej komunikacji. Treści symboliczne herbu Kamienia Pomorskiego do końca XIX wieku*, „Zapiski Historyczne”, T. 85, 2020, nr 3, s. 5–34.

Gut A., *Rozwój herbu Stargardu Szczecińskiego od XIII do końca XVIII wieku*, „Przegląd Zachodniopomorski”, T. 10 (39), 1995, nr 4, 115-131.

Gut A., *Rozwój i symbolika herbu Maszewa*, w: *Maszewo i okolice na przestrzeni wieków*, red. A. Chlebowska, Szczecin 2008, s. 45–58.

Gut A., *Rozwój i symbolika herbu Nowogardu*, w: *Nowogard i okolice na przestrzeni wieków*, red. A. Gut, Szczecin 2010, s. 111-120.

Gut A., *Źródła wiedzy heraldycznej Ludwiga Wilhelma Brüggemanna. Herby miejskie w Ausführliche Beschreibung des gegenwärtigen Zustandes des Königl. Preussischen Herzogtums Vor- und Hinter-Pommern*, „Przegląd Zachodniopomorski”, T. 33 (62), 2018, nr 1, s. 79–98.

Gut P., *Kolekcja tłoków pieczętnych w zbiorze sfragistycznym Archiwum Państwowego w Szczecinie (1580-1950)*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, nr 18, 2004, s. 51–146.

Gut P., *Ramy prawne i organizacja władz miejskich Polic w średniowieczu i czasach nowożytnych*, w: *Police na przestrzeni dziejów*, red. W Potkański, Police 2011, s. 84-106.

Gut P., *Typariusze pieczęci miejskich i sądowych z herbami miejskimi w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie*, „Stargardia”, T. 4, 2004, s. 323–335.

Gut P., *Węgorzyno – szlacheckie miasto prywatne w czasach nowożytnych*, „Przegląd Zachodniopomorski”, T. 34 (63), 2019, nr 2, s. 5-35.

Gut P., *Z dziejów Chociwla do końca XVIII wieku*, w: *Z dziejów Chociwla i okolic*, red. A. Puławski, Chociwel-Stargard 2018, s. 27-35.

Guzikowski K., *Bractwo kalendowe w życiu religijnym średniowiecznych miast Pomorza Zachodniego*, w: *Ecclesia et civitas. Kościół i życie religijne w mieście średniowiecznym*, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Warszawa 2002, s. 223-226.

Guzikowski K., *Obce rycerstwo na Pomorzu Zachodnim do początku XIV wieku*, wyd. 2, Szczecin 2015.

Guzikowski K., *Początki i rozwój miasta w średniowieczu*, w: *Dzieje Gryfina i okolic*, red. P. Kołosowski, wyd. 3, Gryfino 2009, s. 53-76.

Guzikowski K., *Police pod rządami rodów rycerskich 1249-1321*, w: *Police na przestrzeni dziejów*, red. W Potkański, Police 2011, s. 66–83.

Guzikowski K., *W sprawie dokumentu lokacyjnego Kołobrzegu*, w: *Civitas Cholbergiensis. Transformacja kulturowa w strefie nadbałtyckiej w XIII w.*, red. L. Leciejewicz i M. Rębkowski, Kołobrzeg 2005, s. 41-45.

Guzikowski K., *Wokół lokacji Dąbia na prawie niemieckim*, w: *Dąbie poprzez wieki. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej 21 września 2010 roku z okazji 750. rocznicy lokacji Dąbia na prawie magdeburskim*, red. R. Gaziński, K. Marcinowski, Szczecin 2010, s. 9-18.

Haisig M., *Sfragistyka ogólna*, w: M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, Warszawa 1960, s. 59-168.

Haisig M., *Studia nad legendą pieczęci miejskiej*, Wrocław 1953.

Hartmann M., *Jungslawische Siedlungen im Umfeld der Burg „Haus Demmin” und deren politische Rolle als Herzogsburg*, „Archäologische Berichte aus Mecklenburg-Vorpommern”, T. 6, 1999, s. 39-48.

Haselberg E., *Die Baudenkmäler des Regierungs-Bezirks Stralsund. H. 2, Der Kreis Greifswald*, Stettin 1885.

Haselberg E., *Die Baudenkmäler des Regierungs-Bezirks Stralsund. H. 4, Der Kreis Rügen*, Stettin 1897.

Hasenjäger M., *Das Stargarder Wappen*, „Unser Pommerland”, R. 12, 1927, z. 1, s. 517.

Heyden H., *Kirchengeschichte Pommerns*, Bd. 1, Köln-Braunsfeld 1957.

Hlebionek M., *Miasto na pieczęci Wokół wizualności pieczęci miejskich z terenu Prus*, „Zapiski Historyczne”, T. 84, 2019, nr 1, s. 85-121.

Hlebionek M., *Pieczęć jako medium, dzieło sztuki i źródło historyczne*, w: *Opracowanie materiałów sfragistycznych w archiwach. Wyniki prac zespołu naukowego powołanego przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych do przygotowania wskazówek metodycznych do opracowania materiałów sfragistycznych z zasobie archiwów państwowych*, red. P. Gut, M. Hlebionek, Warszawa 2020, s. 59-64.

Hlebionek M., *Pieczęć jako system informacyjny. Przykład polskich pieczęci królewskich*, „Sfragisticnij Soricnik”, T. 3, 2012, s. 173–189.

Hlebionek M., *Typologia pieczęci. Wybrane zagadnienia*, w: *Opracowanie materiałów sfragistycznych w archiwach*, red. P. Gut, M. Hlebionek, Warszawa 2020, s. 53-58.

Holsten R., *Die älteste Befestigung der pommerschen Städte nach den ältesten Urkunden*, „Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde“, T. 45, 1931, nr 6, s. 82-88.

Hoogeweg H., *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, Bd. 1, Stettin 1924.

Hoogeweg H., *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, Bd. 2, Stettin 1925.

Hupp O., *Die Wappen und Siegel der deutschen Städte, Flecken und Dörfer; t. 1: Königreich Preussen, z. 2: Pommern, Posen und Schlesien*, Frankfurt a. M. 1898.

Jänicke R., Schanz E., *Von Slawen und Deutschen - Die Lange Kontinuität der Burganlage „Haus Demmin”, Lkr. Demmin*, w: *Archäologische Entdeckungen in Mecklenburg-Vorpommern: Kulturlandschaft zwischen Recknitz und Oderhaff*, red. U. M. Meier, Schwerin 2009, s. 185-186.

Janowski A., *Początki Płotów w świetle nowych badań archeologicznych*, w: *Trzebiatów - spotkania pomorskie 2016*, red. J. Kochanowska, Trzebiatów 2017, s. 11-17.

Jordan B., *Der Lachs - Wappentier der Stadt Lassan*, „Heimathefte für Mecklenburg und Vorpommern”, T. 9, 1999, nr 3, s. 32-33.

Kadziszewska M., Stróżyk P., *Repertorium dawnych sposobów reprodukcji pieczęci*, w: *Zbiory pieczęci w Polsce*, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 518-528.

Kalita-Skwirzyńska K., *Zamek książęcy i klasztor cysterek w Wolinie*, w: *Trzebiatów - spotkania pomorskie 2009*, red. J. Kochanowska, Pruszcz Gdański - Trzebiatów 2010, s. 139-149.

Kamińska K., *Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r.*, Toruń 1990.

Kattinger D., *Die Stadtentwicklung vom Ende des 13. Jahrhunderts bis 1500*, w: *Greifswald. Geschichte der Stadt*, red. H. Wernicke, Schwerin 2000, s. 33-59.

Kempisty S.Z., *Herby miasta Koszalina*, w: *Koszalin. T. 1. Z dziejów miasta do 1266 roku*, Koszalin 2001, s. 207-224.

Kimpel S., *Jakobus der Ältere (Major)*, w: *Lexikon der christlichen Ikonographie. Bd. 7, Ikonographie der Heiligen: Innozenz bis Melchisedech*, red. W. Braunfels, Rom 1990, s. 25

Klempin R., *Einleitung*, w: G.Kratz, *Die Städte der Provinz Pommern. Abrß ihrer Geschichte, zumeist nach Urkunden*, Berlin 1865, s. IX-XC.

Koch H., *Die Geschichte des Pyritzer Wappens*, „Weizackerbrief”, nr 161, 2001, s. 5-9.

Koch W., *Style w architekturze. Arcydziela budownictwa europejskiego od antyku po czasy współczesne*, tłum. W. Baraniewski i in., Warszawa 2017.

Kopaliński W., *Słownik symboli*, wyd. 2, Warszawa 1991.

Koremba Ł., *Apparatus Sigillorum - nieznanne źródło do sfragistyki miejskiej Pomorza Zachodniego. Autorstwo, czas i okoliczności powstania*, „Przegląd Zachodniopomorski”, T. 35 (64), 2020, nr 1, s. 5-21.

Kościelna A., *Dokument lokacyjny nadania praw miejskich dla Polic*, w: *Police na przestrzeni dziejów*, red. W. Potkański, Police 2011, s. 50-65.

Kratz G., *Die Städte der Provinz Pommern. Abriß ihrer Geschichte, zumeist nach Urkunden*, Berlin 1865.

Kratzke C., Reimann H., Ruchhöft F., *Garz und Rugendahl auf Rügen im Mittelalter*, „Baltische Studien NF“, T. 90, 2004, s. 25-52.

Kroczyński H., *Herb miasta Kołobrzegu na przestrzeni dziejów*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, T. 11, 1981, s. 99-107.

Kuhn W., *Die deutsche Stadtgründungen des 13. Jahrhunderts im westlichen Pommern*, „Zeitschrift für Ostforschung“, T. 23, 1974, 1-58.

Kuna M., *Mury obronne Stargardu*, „Renowacje i Zabytki”, nr 2 (54), 2015, s. 64-73.

Kwiatkowski S., *Warunki życia religijnego w Kołobrzegu w pierwszym stuleciu po lokacji miasta*, w: *Civitas Cholbergiensis. Transformacja kulturowa w strefie nadbałtyckiej w XIII w.*, red. L. Leciejewicz, M. Rębkowski, Kołobrzeg 2005, s. 61-71.

Leciejewicz L., *Kołobrzeg w okresie wczesnofeudalnym (do 1255)*, w: *Dzieje Kołobrzegu*, red. H. Lesiński, Poznań 1965, s. 5-25.

Leciejewicz L., *Początki miast w nadbałtyckiej Europie*, w: *Czas, przestrzeń, praca w dawnych miastach. Studia ofiarowane Henrykowi Samsonowiczowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Wyrobisz, M. Tymowski, Warszawa 1991, s. 101–113.

Lemcke H., *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin, Bd. 1, H. 1, Kreis Demmin*, Stettin 1898.

Lemcke H., *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin, Bd. 1, H. 2, Der Kreis Anklam*, Stettin 1899.

Lemcke H., *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin, Bd. 1 H. 4, Der Kreis Usedom-Wollin*, Stettin 1900.

Lemcke H., *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin, Bd. 1, H. 5, Der Kreis Randow*, Stettin 1901.

Lemcke H., *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin, Bd. 1 H. 6, Der Kreis Greifenhagen*, Stettin 1902.

Lemcke H., *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin, Bd. 1 H. 8, Der Kreis Satzig*, Stettin 1908.

Lemcke H., *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin, Bd. 1 H. 9, Der Kreis Naugard*, Stettin 1910.

Lemcke H., *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin, Bd. 1 H. 10, Der Kreis Regenwalde*, Stettin 1912.

Lemcke H., *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin, Bd. 1 H. 11, Der Kreis Greifenberg*, Stettin 1914.

Lesiński H., Fenrych W., *Z dziejów wyspy Wolin i Świnoujścia*, w: *Z dziejów ziemi wolińskiej*, red. T. Białecki, Szczecin 1973, s. 138-180.

Lesiński H., *Główne linie rozwoju gospodarczo-społecznego Kołobrzegu XIII-XVIII w.*, Szczecin, nr 1–2, 1960, 21-38.

Lesiński H., *Rozdrobnienie feudalne 1237-1478*, w: *Dzieje Szczecina. Wiek X-1805*, red. G. Labuda, Warszawa-Poznań, wyd. 2, 1985, s. 61-196.

Lesiński H., *Z dziejów dawnego Goleniowa*, „Przegląd Zachodniopomorski”, T. 17, 1973, nr 2, s. 5-23

Lesiński H., *Zarys dziejów Stargardu*, w: *Z dziejów ziemi stargardzkiej*, red. B. Dopierała, Poznań 1969, s. 105.

Lexikon Städte und Wappen der Deutschen Demokratischen Republik, red. H. Göschel, wyd. 2, Leipzig 1984, s. 20.

Lisowska-Magdziarz M., *Znaki na uwięzi. Od semiologii do semiotyki mediów*, Kraków 2019.

Lucht D., *Die Städtepolitik Herzog Barnims I. von Pommern 1220-1278*, Köln-Graz 1965.

Lück H., *Sächsisch-magdeburgisches Recht zwischen Elbe und Dnjepr. Rechtstransfer als verbindendes europäisches Kulturphänomen*, w *Kulturelle Vernetzung in Europa. Das Magdeburger Recht und seine Städte*, red. G. Köster, C. Link, H. Lück, Dresden 2018, s. 13-27.

Lukas E., *Pyrzyckie obwarowania miejskie. Źródła do dziejów fortyfikacji miejskich Pyrzyca*, „Zeszyty Pyrzyckie”, 1969, nr 2, s. 155–181;

Lux J., *Die Entstehung der Stadt Pollnow vor 700 Jahren mit einer Darstellung der Besitzverhältnisse des Schlosses und der Stadt vom Mittelalter bis zur Neuzeit*, w: *Historia i*

kultura Ziemi Sławińskiej tom X Miasto i gmina Polanów, red. W. Rączkowski, J. Sroka, Sławno-Polanów 2010, s. 175-183.

Malinowski A., Malinowski B., *Rozwój osadnictwa na ziemi bobolickiej do połowy XIV wieku*, „Przegląd Zachodniopomorski”, T. 5 (34), 1990, nr 4, s. 7-30.

Malinowski B., *Historia Bobolic do 1945 roku*, Bobolice 2018.

Manikowska H., *Religijność miejska*, w: *Ecclesia et civitas. Kościół i życie religijne w mieście średniowiecznym*, red. H. Manikowska, M. Zaremska, Warszawa 2002, s. 11-34.

Marciniak R., *Miasto biskupie (1255-1534)*, w: *Dzieje Koszalina (X-XX wiek)*, red. H. Lesiński, Poznań 1965, s. 26-53.

Marciniak R., *Rozwój Koszalina w okresie rozdrobnienia feudalnego*, w: *Dzieje Koszalina*, red. B. Drewniak i H. Lesiński, Poznań 1967, s. 40-91.

Medem F., *Zur Geschichte der Stadt Greifenhagen. Erster Abschnitt*, „Baltische Studien AF”, T. 5, 1838, nr 2, s. 151-178.

Mikucki S., *Zagadnienia wstępne*, w: M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, Warszawa 1960, s. 11-56.

Młynarska-Kaletynowa M., *O procesach lokacyjnych miast w Europie Środkowo-Wschodniej*, w: *Procesy lokacyjne miast w Europie Środkowo-Wschodniej. Materiały z konferencji międzynarodowej w Łądku Zdroju 28-29 października 2002 roku*, red. C. Buśko, M. Goliński, B. Krukiewicz, Wrocław 2006, s. 9-17.

Möller G., *Stralow-Schadegard-Stralsund: Stadtgründung und frühe Stadtentwicklung - Eine archäologisch-historische Zusammenfassung*, w: *Vorbesiedlung, Gründung und Entwicklung. Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum 10*, red. M. Gläser, Lübeck 2016, s. 305-319.

Mostert M., *New Approaches to Medieval Communication?*, w: *New Approaches to Medieval Communication*, red. idem, Turnhout 1999, s. 15-37.

Müller A., *750 Jahre Damgarten, Pommern. Zeitschrift für Kultur und Geschichte*, T. 46, 2008, nr 3, s. 26-33.

Pastoureau M., *Średniowieczna gra symboli*, tłum. H. Igalson-Tygielska, Warszawa 2006.

Pawłowska A., *Zbiory sfragistyczne w Muzeum Narodowym w Szczecinie*, w: *Zbiory pieczęci w Polsce*, red. Z. Piech, W. Strzyżewski, Warszawa 2009, s. 239–252.

Perkun V., *Pieczęć jako „forma symboliczna”*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, T. 75, 2020, nr 3, s. 43-70.

Piasek D., *Miastko i okolice w średniowieczu i wczesnym okresie nowożytnym*, w: B. Breza i in., *Miastko. Z dziejów miasta i gminy*, Gdynia 2017, s. 115-168.

Piech Z., *Ikonografia pieczęci Piastów*, Kraków 1993.

Piech Z., *Prawda, konwencja i treści ideowe w polskich źródłach ikonograficznych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne”, nr 128, 2001, s. 9–31.

Piech Z., *Znak jako przedmiot badań historycznych*, w: *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, T. 1, cz. 2*, pod red. J. Staszewskiego, Gdańsk-Toruń 1995, s. 245–258.

Piskorski J. M., *Miasta księstwa szczecińskiego do połowy XIV wieku*, wyd. 2, Poznań-Szczecin 2005.

Piskorski J. M., *O początkach i czasie lokacji Nowego Warpna*, w: J. M. Piskorski, *Pomeranika*, Warszawa 2020, s. 85-106.

Piskorski J. M., *Położenie przedlokacyjnego „Gryfina”. Przyczynek do dziejów wików zachodniopomorskich*, w: J. M. Piskorski, *Pomeranika*, Warszawa 2020, s. 71-83.

Piskorski J. M., *Prawo magdeburskie w miastach Pomorza Zachodniego od XIII do XVIII wieku*, w: J. M. Piskorski, *Pomeranika*, Warszawa 2020, s. 107-117.

Podrański J., *Z dziejów Łobza*, w: *Z dziejów ziemi łobeskiej*, red. T. Białecki, Łobez 1971, s. 54-69.

Podrański J., *Z dziejów Strzmiela*, w: *Z dziejów Strzmiela*, red. M. Frankel, Szczecin-Strzmiel 1998, s. 222-226.

Popielas-Szultka B., *Lokacja Sławna na prawie lubeckim*, „Scripta Historica”, nr 24, 2018, s. 31–44.

Popielas-Szultka B., *Początki i lokacje miast na Pomorzu Sławieńsko Słupskim do połowy XIV wieku*, Słupsk 1990.

Popielas-Szultka B., *Początki lokacyjnego Białogardu*, w: *Białogard poprzez wieki*, red. A. Wirski, Koszalin 2000, s. 25-33.

Porada H. T., Schleinert D., *Burg, Archidiaconat, Schloß und Amt Tribsees. Die zentralörtlichen Funktionen einer pommerschen Stadt in Mittelalter und Neuzeit*, w: *Kirchliches Leben zwischen Trebel und Strelasund. Beiträge zur Geschichte des Kirschspiels und der Synode Grimmen*, red. H. T. Porada, W. Schmidt, Kiel 2019, s. 379-412.

Potkowski E., *Średniowieczna kultura piśmienna: piśmienność sakralna, piśmienność pragmatyczna*, w: *idem, Książka i pismo w średniowieczu. Studia z dziejów kultury piśmiennej i komunikacji społecznej*, Pułtusk 2006.

Ptak J., *Weksylologia polska. Zarys problematyki*, Warszawa 2016.

Pyl T., *Die Entwicklung des Pommerschen Wappens, im Zusammenhang mit den Pommerschen Landestheilungen*, Greifswald 1894.

Radacki Z., *Rozwój przestrzenny i zabytkowa zabudowa Pырzyc w XIII-XIX w.*, „Przegląd Zachodniopomorski”, nr 3, 1969, s. 5-27.

Radacki Z., *Średniowieczne zamki Pomorza Zachodniego*, Warszawa 1976.

Radacki Z., *Zamki książęce w Księstwie Zachodnio-Pomorskim*, w: *Sztuka Pomorza Zachodniego*, red. Z. Świechowski, Warszawa 1973, s. 139-180.

Rębkowski M., *Boundary of a town and boundaries in a Town. Spatial divisions of chartered towns in thirteenth-century Pomerania in the light of archeological sources*, „Quaestiones Mediae Aevi Novae”, T. 16, 2011, s. 149-170.

Rębkowski M., *Chryścianizacja Pomorza Zachodniego. Studium archeologiczne*, Szczecin 2007.

Rębkowski M., *Pierwsze lokacje miast w księstwie zachodniopomorskim. Przemiany przestrzenne i kulturowe*, Kołobrzeg 2001.

Riemann H., *Geschichte der Stadt Kolberg aus den Quellen dargestellt von H. Riemann*, Kolberg 1924.

Rimsa E., *Pieczenie miast Wielkiego Księstwa Litewskiego*, tłum. J. Sienkiewicz, Warszawa 2007.

Rischer H., *Loitz – Übersicht zur Stadtgeschichte*, w: *Loitz - Stadt an der Peene*, red. D. Schleinert, R. Gunnar-Werlich, Schwerin 2008, s. 11-22.

Rischer H., *Zur Geschichte der Stadt Loitz*, w: *Beiträge zur Geschichte Vorpommerns. Die Demminer Kolloquien 1985-1994*, red. H. T. Porada, Schwerin 1997, s. 277-284.

Rymar E., *Chociwel i okolice oraz Wedlowie krzywicy i chociwelscy przed połową XIV wieku*, w: *Chociwel i okolice. Z dziejów dawnych i nowych*, red. A. Puławski, Chociwel 2021, s. 39-65.

Rymar E., *Choćków plemienny i kasztelański do około 1235 r.*, „Przegląd Zachodniopomorski”, T. 4 (33), 1989, nr 3–4, s. 303–337.

Rymar E., *Dzieje Bań i Ziemi Bańsko-Swobnickiej ok. 1230-1945*, w: *Banie nad Tywą. Z dziejów Ziemi Bańsko-Swobnickiej*, red. E. Rymar, Pyrzyce 1999, s. 67-141.

Rymar E., *Dzieje Widuchowej ok. 1150-1945*, w: *Widuchowa nad Odrą. Z dziejów dawnych i nowych*, red. E. Rymar, Widuchowa-Pyrzyce 1997, s. 45-118.

Rymar E., *Fragment dziejów Widuchowej w wiekach średnich*, „Przegląd Zachodniopomorski”, T. 12 (41), 1997, nr 1–2, s. 11-39.

Rymar E., *Fragmenty dziejów Stargardu nad Iną do 1253 roku*, „Stargardia”, T. 7, 2013, s. 97-111.

Rymar E., *Maszewo pomorskie w czasach Massowów ze szczególnym uwzględnieniem osadnictwa na podzamczu w XIII-XIV wieku*, w: *Maszewo i okolice na przestrzeni wieków*, red. A. Chlebowska, Szczecin 2008, s. 31-43.

Rymar E., *Ośrodki rezydencjalne książąt zachodniopomorskich do początku XVI w.*, w: *Zamki i rezydencje na Pomorzu Zachodnim. Polsko-niemiecka konferencja, Szczecin 29-30 VI 2006*, red. M. Słomiński, E. Prync-Pommerencke, Z. Pawlicki, Szczecin 2007, s. 37–45.

Rymar E., *Pierwsze generacje rodu pomorskich Borków (XII-XIV w.)*, „Przegląd Zachodniopomorski”, T.18 (47) 2003, nr 3, s. 7-33.

Rymar E., *Pierwsze stulecie zachodniopomorskiego miasta Nowogard (do końca XIV w.)*, w: *Nowogard i okolice na przestrzeni wieków*, red. A. Gut, Szczecin 2010, s. 15-31.

Rymar E., *Pyrzyce i okolice poprzez wieki*, Pyrzyce 2009.

Rymar E., *Rozwój Pyrzyce do końca XVIII wieku*, „Zeszyty Pyrzyckie”, T. 3, 1970, s. 53-104.

Rymar E., *Wierzbno. Miejskie tradycje wsi nad Miedwiem*, „Przegląd Zachodniopomorski”, T. 25 (54), 2010, nr 2, s. 7-26.

Scheil U., *Die Siegel der einheimischen wendischen Fürsten von Rügen*, w: *Festschrift Adolf Hofmeister zum 70. Geburtstag am 9. August 1953*, Bd. 1, red. U. Scheil, Halle (Saale) 1955, s. 207-222.

Schich W., *Die Rolle der Städte bei der Erfassung des Landes östlich der Elbe im 13. Jahrhundert*, w: *Das Bild und die Wahrnehmung der Stadt und der städtischen Gesellschaft im Hanseraum im Mittelalter und in der frühen Neuzeit*, red. R. Czaja, Toruń 2004, s. 91-114.

Schich W., *Redende Siegel brandenburgischer und anderer deutscher Städte im 13. und 14. Jahrhundert*, w: *Die Bildlichkeit korporativer Siegel im Mittelalter. Kunstgeschichte und Geschichte im Gespräch*, red. M. Späth, Köln – Weimar – Wien 2009, s. 113-129.

Schildhauer J., *Dzieje i kultura Hanzy*, tłum. B. Tarnas, Warszawa 1995.

Schleinert D., *Die Geschichte der Insel Usedom*, Rostock 2012.

Simiński R., *Czasy średniowiecza (1266-1523)*, w: *Dzieje Koszalina Tom I do 1945 roku*, red. R. Gaziński, E. Włodarczyk, Koszalin 2016, s. 61-116.

Simiński R., *Gryfice w średniowieczu (do 1523 roku)*, w: *Gryfice. Dzieje miasta*, red. T. Białecki, Szczecin 2013, s. 29-80.

Simiński R., *Konflikt - Pojednanie - Współpraca. Studia nad polityką książąt zachodniopomorskich i biskupów kamieńskich wobec Zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1320-1423*, Wrocław 2019.

Simiński R., *W średniowieczu (do 1523 roku)*, w: *Dzieje Szczecinka T. 1 (do 1939 r.)*, red. R. Gaziński, Szczecin-Szczecinek-Pruszcz Gdański 2010, s. 47-98.

Spors J., *Kwestia datowania lokacji trzynastowiecznego miasta na prawie lubeckim w Słupsku*, „Słupskie Studia Historyczne”, 1993, s. 33-46.

Spors J., *Początki miasta lokacyjnego w Sławnie*, „Rocznik Koszaliński”, nr 20, 1987, s. 35-44.

Spors J., *Początki miasta lokacyjnego w Białogardzie*, „Zapiski Historyczne”, T. 52, 1987, nr 1, s. 7-25.

Spors J., *We wczesnofeudalnym Księstwie Sławieńsko-Słupskim i Gdańsko-Pomorskim w XII-XIV wieku (do roku 1306) i pod krótkotrwałym panowaniem brandenburskim (1306-1317)*, w: *Dzieje Sławna*, red. J. Lindmajer, Słupsk 1994, s. 41-90.

Stampa J., *Das Wappen der Stadt Stargard*, „Pommersche Zeitung”, R. 21, 1971, nr 11, 13.

Stępiński W., *Kamień Pomorski w XII i XIII wieku*, Warszawa-Poznań 1975.

Strzyżewski W., *Godła „mówiące” herbów miast śląskich, wschodniopomorskich i zachodniopomorskich do końca XVIII wieku*, „Studia Zachodnie”, T. 3, 1998, s. 65–80.

Strzyżewski W., *Herby rycerskie w godłach herbów miast śląskich, pomorskich i nowomarchijskich*, w: *Etos rycerski w Europie Środkowej i Wschodniej od X do XV wieku*, red. W. Peltz, J. Dudek, Zielona Góra 1997, s. 137–144.

Strzyżewski W., *Symbolika religijna w herbach miast nadodrzańskich do końca XVIII w.*, „Rocznik lubuski”, T. 23, 1997, nr 1, s. 125–149.

Strzyżewski W., *Treści symboliczne herbów miejskich na Śląsku, Ziemi Lubuskiej i Pomorzu Zachodnim do końca XVIII wieku*, Zielona Góra 1999.

Szkudlarek-Feliksiak H., *Porty ujścia rzeki Regi*, w: *Trzebiatów - spotkania pomorskie -2004 r.*, red. J. Kochanowska, Wołczkowo k. Szczecina 2005, s. 74-79.

Szultka Z., *Herb miasta Słupska*, „Zapiski Historyczne”, T. 49, 1984, nr 1, s. 137-147.

Szultka Z., *Lębork w czasach nowożytnych*, w: *Dzieje Lęborka*, red. J. Borzyszkowski, Lębork-Gdańsk 2009, s. 101-143.

Śliwiński B., *U genezy darłowskiego herbu*, „Darłowskie zeszyty naukowe”, nr 7, 2002, s. 26-36.

Tandecki J., *Przyczynek do Dziejów Miastka w świetle średniowiecznego listu z zasobu Archiwum Państwowego w Toruniu*, w: *Pomerania er alia: opuscula Joachimo Zdrenka dedicata*, red. J. Karczewska, T. Marcelli, Toruń 2017, s. 115–123.

Tomaszewska A., *Herb Trzebiatowa*, w: *Trzebiatów - spotkania pomorskie -2005 r.*, red. J. Kochanowska, Wołczkowo k. Szczecina 2006, s. 64-69.

Trelińska B., *Epigraficzna kapitała protorenesansowa w Polsce*, w: *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii w Polsce: materiały z sympozjum w Uniwersytecie Jagiellońskim dnia 21-22 października profesorowi Zbigniewowi Perzanowskiemu przypisane*, red. M. Rokosz, Kraków 1995, s. 209-222.

Trelińska B., *Gotyckie pismo epigraficzne w Polsce*, Lublin 1991.

Turek-Kwiatkowska L., *Powstanie Dobrzan na tle osadnictwa wczesnohistorycznego*, w: *Dobrzany. Dzieje miasta*, red. L. Turek-Kwiatkowska, Szczecin 1989, s. 5-10.

Turek-Kwiatkowska L., *Rozwój miasta w okresie feudalnym (1336-1648)*, w: *Dobrzany. Dzieje miasta*, red. L. Turek-Kwiatkowska, Szczecin 1989, s. 11-27.

Turek-Kwiatkowska L., *Rozwój miasta w okresie wczesnofeudalnym i feudalnym*, w: *Płoty. Dzieje miasta*, red. L. Turek-Kwiatkowska, Słupsk 1991, 21-32.

Vocabularium Internationale Sigillographicum, red. K. Müller i in., Bratislava 2016, nr 261.

Wachowiak B., *Pomorze Zachodnie w schyłkowej epoce feudalizmu*, w: *Historia Pomorza. T II do roku 1815 Część I (1464/66-1648/57)*, red. G. Labuda, Poznań 1976, s. 651-1058.

Wächter J., *Grundzüge der Barther Geschichte*, w: *Stadt Barth 1255-2005. Beiträge zur Stadtgeschichte*, red. J. Scheffelke, G. Garber, Schwerin 2005, s. 15-30.

Wächter J., *Wolgast im Mittelalter: erst wendisches Zentrum, dann deutsche Stadt*, „Pommern. Zeitschrift für Kultur und Geschichte“, T. 45, 2007, nr 4, s. 18-23.

Wallis M., *Sztuki i znaki. Pisma semiotyczne*, Warszawa 1983.

Weber J., *Zu den Wappen der Stadt Usedom*, w: *Usedom: Geschichte und Geschichten. 700 Jahre Stadt Usedom*, red. B. Metz, Usedom 1998, s. 69-74.

Wehrmann M., *Geschichte der Insel Rügen*, wyd. 2, Greifswald 1923.

Werlich R.-G., *Die Siegel der pommerschen Greifenherzöge*, w: *Die Herzögen von Pommern. Zeugnisse der Herrschaft des Greifenhauses*, red. N. Buske, J. Krüger, R.-G. Werlich, Wien – Köln – Weimar 2012, s. 107-161.

Werlich R.-G., *Początki pomorskiego herbu Gryfitów w ówczesnym kontekście politycznym i heraldycznym z okazji 800 lecia najstarszego przedstawienia obrazowego*, w: *Pod skrzydłami gryfa*, red. R. Zdero, Szczecin 2014, s. 11-37.

Werlich R.-G., *Siegel und Wappen der Stadt Grimmen*, w: *Die Marienkirche in Grimmen und ihre Gemeinde: Beiträge zur Kirchengeschichte einer pommerschen Stadt*, red. N. Buske, H. T. Porada, W. Schmidt, Kiel 2015, s. 241–264.

Werlich R.-G., *Zur Entwicklung ständischer Partizipation an der Herrschaftsausübung im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Pommern - ein Überblick*, w: *Der Vertrag von Ripen 1460 und die Anfänge der politischen Partizipation in Schleswig-Holstein, im Reich und in Nordeuropa*, red. O. Auge, B. Büsing, Ostfildern 2012, s. 275-298.

Wernicke H., *Anklam in der Hanse: landesherrliche Förderung und hansische Möglichkeiten*, „Pommern. Zeitschrift für Kultur und Geschichte“, T. 42, 2004, nr 1, s. 10-17.

Wichert S., *Rugendal und Garz: Eine Skizze zu zwei mittelalterlichen Kleinstädten auf Rügen*, Baltische Studien NF, T. 92, 2006, s. 9–22.

Zdrenka J., *Elity Pomorza Zachodniego w późnym średniowieczu*, w: *Kolory i struktury średniowiecza*, red. W. Falkowski, Warszawa 2004, s. 343-352.

Zientara B., *Działalność lokacyjna jako droga awansu społecznego w Europie środkowej XII-XIV wieku*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, nr 1, 1981, s. 43-57.

Zientara B., *Geneza przywileju składowego Szczecina z 1238 roku*, „Materiały Zachodnio-pomorskie”, T. 7 1961, s. 531–564.

Zientara B., *Miasta zachodniopomorskie w okresie przewagi Hanzy na Bałtyku (XIII-XV)*, „Zapiski Historyczne”, T. 35, 1970, nr 3–4, s. 9-29.

Zientara B., *Przemiany społeczno-gospodarcze i przestrzenne miast w dobie lokacji*, w: *Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej. Przemiany społeczne a układy przestrzenne*, red. A. Gieysztor, T. Rosłanowski, Warszawa-Poznań-Toruń 1976, s. 67–97.

Zientara B., *Rola miast w walce stanów Pomorza Zachodniego z władzą książęcą na przełomie XIII i XIV wieku*, *Zapiski Historyczne*, T. 27, 1962, nr 4, s. 489–521.

Zientara B., *Rozdrobnienie feudalne (1295-1464)*, w: *Historia Pomorza. T. 1 do roku 1466 część 2*, red. G. Labuda, wyd. 2, Poznań 1972, s. 168-326.

Zientara B., *Źródła i geneza „prawa niemieckiego” (ius Teutonicum) na tle ruchu osadniczego w Europie zachodniej i środkowej w XI-XII w.*, „Przegląd Historyczny”, T. 69, 1978, 47-74.

Znamierowski A., *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017.

Żukowski M., *Dzieje Darłowa*. T. 1, Darłowo 2020.

Aneks

W niniejszym aneksie umieszczono pieczęcie wszystkich miast Księstwa Pomorskiego i dominium biskupów kamieńskich omawiane w rozprawie. Miasta ułożono alfabetycznie, a ich pieczęcie według funkcji w ramach systemu sfragistycznego, tj. najpierw pieczęcie wielkie, następnie sekretne itd. Każdą pieczęć opisano według formularza:

1. transkrypcja legendy i opis jej rozieszczenia w otoku,
2. typ pisma,
3. wymiary i kształt pieczęci,
4. opis wizerunku napieczętnego,
5. odnalezione przez autora oryginalne odciski z okresu średniowiecza ułożone chronologicznie, informacje o miejscu ich przechowywania i sygnatury dokumentów, które zostały nimi uwierzytelnione, barwa wosku, sposób umocowania do dokumentu, informacje o ewentualnych zabezpieczeniach na odwrocie miseczki woskowej oraz daty wystawienia dyplomów. Także tłoki pieczętne
6. reprodukcje lakowe i miejsce ich przechowywania,
7. odrisy i miejsce ich przechowywania,
8. przypuszczalna datacja typariusza,
9. wzmianki w literaturze,
10. uwagi.

Transkrypcje legend otokowych i opisy wizerunków napieczętnych sporządzono zgodnie z zaleceniami międzynarodowego słownika sfragistycznego⁶⁰¹.

---

⁶⁰¹ L. Vrtel et al., red., *Vocabularium Internationale Sigillographicum*, VEDA, Bratislava 2016, s. 76–82.

Altentreptow

Nr 1.

1. (gwiazdka) SIGILLVM (dwie gwiazdki) CIVITATIS (dwie gwiazdki) ANTIQVAE (dwie gwiazdki) TREPTOW: CIS: TOLLENSAM (gwiazdka) wewnętrzna linia otokowa ciągła.
2. Kapitała nowożytna.
3. 70 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci brama z dachem spadzistym zwieńczonym lilią zachodzącą na pole legendy. Po obu stronach bramy dwie wieże także z dachami spadzistymi zakończonymi kulami. Przy krawędzi dachu, z lewej strony heraldycznej gryf wspięty. Z otwartej bramy zamku wylewa się rzeka, rozdzielając się na trzy odnogi.
5. –
6. reprodukcja lakowa: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 13,
7. –
8. Początek XVI w.,
9. Lit. Hupp O., *Die Wappen und Siegel der deutschen Städte, Flecken und Dörfer*, t. 1: Königreich Preussen, z. 2: Pommern, Posen und Schlesien, Frankfurt a. M. 1898, s. 14; *Lexikon Städte und Wappen der Deutschen Demokratischen Republik*, red. H. Göschel, Leipzig 1984, s. 17.
10. Według O. Huppa pieczęć powstała około 1520 r.

Nr 2.

1. +SECRETVM. BURGENSIVM. ALDEN TREPTOW
2. majuskuła gotycka,
3. 40 mm, okrągła,
4. w polu pieczęci brama z dachem spadzistym zwieńczonym kulą oraz z dwiema wieżami z dachami spadzistymi. Z prawej strony dachu hełm z pawimi piórami, przy lewej krawędzi zaś gryf wspięty. Z otwartej bramy wylewają się dwa strumienie,
5. –
6. –
7. odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 13.
8. XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 14.
10. –

Nr 3.

1. SECRETUM COSULATUS ANTIQUE TREPTOW
zapisane między dwiema liniami perełkowymi,
2. minuskuła gotycka,
3. 40 mm, okrągła,
4. w polu pieczęci brama z dachem spadzistym zwieńczonym
kulą oraz z dwiema wieżami z takimi samymi dachami
zakończonymi liliami. Przy prawej krawędzi dachu gryf
wspięty. Z otwartej bramy wylewa się rzeka,
5. –
6. reprodukcja lakowa: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto
Hupp, Kasten I, Heft 13.
7. –
8. XV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 14.
10. Według O. Huppa użyta w 1447 r.

Anklam

Nr 4.

1. +SIGILLVM (mały krzyżyk) CIVITATIS (mały krzyżyk) TANGGLIM . Litera N odwrócona. Zapisane pomiędzy dwiema liniami otokowymi z perełek.
2. kapitała romańska.
3. 80 mm, okrągła,
4. w polu pieczęci gryf kroczący zwrócony w lewo. Poniżej znacznie mniejszy mur miejski blankowany z wieżą bramną z dachem spadzistym zwieńczoną kulą,
5. Oryginalne odciski:
  - LAG, Rep. 2 Anklam Nr. 2, nierozpoznany kolor wosku, zawieszona na czerwonym skręconym sznurze, data dokumentu: 22.02.1284 r.
  - StAG, Rep. 2, Nr. 104, żółty wosk, zawieszona na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 07.04.1352 r.
  - LAG, Rep. 38 bU Demmin, Nr. 75, żółty wosk, zawieszona na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 13.07.1375 r.
  - LAG, Rep. 38 bU Demmin, Nr. 80, żółty wosk, zawieszona na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 31.10.1377 r.
  - LAG, Rep. 38 bU Demmin, Nr. 106, żółty wosk, zawieszona na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 29.09.1392 r.
  - LAG, Rep. 38 bU Demmin, Nr. 114, żółty wosk, zawieszona na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 09.07.1421 r.
  - LAG, Rep. 38 bU Demmin, Nr. 119, żółty wosk, zawieszona na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 21.12.1433 r.
  - LAG, Rep. 38 bU Demmin, Nr. 128, żółty wosk, zawieszona na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 09.11.1457 r.
6. Reprodukcje lakowe: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 11; APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 186; Muzeum Narodowe w Szczecinie, MNS-Sf-555/7,
7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41;
8. XIII w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit. s. 7; H. Lemcke, Die Bau-und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin. Bd. 1, H. 2, Der Kreis Anklam, s. 101; *Lexikon Städte...*, s. 20.
10. –

Nr 5.

1. +SECRETVM (trzykropek) CIVITATIS (trzykropek) TANGLIM zapisane między dwiema liniami otokowymi ciągłymi,
2. majuskuła gotycka,
3. 35 mm, okrągła,
4. w polu pieczęci gryf kroczący,
5. oryginalne odciski:
  - LAG, Rep. 2 Anklam, Nr. 17, kolor wosku nierozpoznany, zawieszona na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 22.08.1375 r.
  - LAG, Rep. 38 bU Anklam, Nr. 101, kolor wosku nierozpoznany, pasek pergaminowy podwójny, data dokumentu: 02.04.1520 r.
6. Reprodukcje lakowe: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 11; APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 184; Muzeum Narodowe w Szczecinie, MNS-Sf-555/5;
7. –
8. XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 7,
10. –

Banie

Nr 6.

1. (rozetka) S[IGILLUM] CIVITATIS : BAHNEN zapisane między dwiema liniami otokowymi ciągłymi,
2. majuskuła gotycka,
3. 42 mm, okrągła,
4. W polu pieczęci postać kobieca, w prawej ręce trzymająca tarczę z gryfem, w lewej wieżę (?),
5. brak oryginalnych odcisków,
6. brak reprodukcji lakowych,
7. ddrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 11,
8. XIV w. (?),
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 8; Gumowski M., *Najstarsze pieczęcie miast polskich z XIII i XIV wieku*, Toruń 1960, s. 31; Białecki T., *Herby miast Pomorza Zachodniego*, Szczecin 1991, s. 16; Rymar E. *Dzieje Bań i Ziemi Bańsko-Swobnickiej ok. 1230-1945*, w: *Banie nad Tywą. Z dziejów Ziemi Bańsko-Swobnickiej*, red. idem, Pyrzyce 1999, s. 121; Strzyżewski W., *Treści symboliczne herbów miejskich na Śląsku, Ziemi Lubuskiej i Pomorzu Zachodnim do końca XVIII wieku*, Zielona Góra 1999, s. 112; Bobowski, K. *Symbolika religijna i kościelna w ikonografii pieczęci miast Pomorza Zachodniego*, w: *Najnowsze badania nad numizmatyką i sfragistyką Pomorza Zachodniego: materiały z konferencji naukowej 50 lat Działu Numizmatycznego Muzeum Narodowego w Szczecinie, 19-20 września 2002 roku*, red. G. Horoszko, Szczecin 2004, s. 182-183.
10. według J. K. K. Oelrichsa pieczęć została użyta w 1493 r. Majuskuła gotycka pozwala przypuszczać, że typariusz powstał wcześniej, być może w XIV w.

Barth

Nr 7.

1. S'BVRGEN/SIUM.CIVITATIS.D[E B]ART.
2. Majuskuła gotycka,
3. 80 mm, okrągła,
4. łódź unosząca na falach morskich, z masztem, bez żagla, ale z widocznymi wantami i rumplem steru. Na dziobie i rufie głowy brodatych mężów. Na szczycie masztu zachodzący na pole legendy proporzec,
5. brak oryginalnych odcisków,
6. reprodukcje lakowe,
7. odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41.
8. koniec XIII w.,
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 23; Ewe H., *Schiffe auf Siegeln*, Rostock 1972, s. 105; Ellmers, D., *Die mittelalterlichen Stadtsiegel mit Schiffsdarstellungen an der südlichen Ostseeküst*, w: *Schiffe und Seefahrt in der südlichen Ostsee*, red. H. bei der Wieden, Köln 1986; Bobowski K., *Dawne pieczęcie na Pomorzu Zachodnim: zabytki prawa i kultury z epoki Gryfitów*, Szczecin 1989, s. 127,
10. Według O. Huppa pieczęć użyta w 1304 r. H. Ewe wskazuje kilka odcisków z okresu średniowiecza.

Nr 8.

1. S+SECRETUM:CIVITATIS:BART: zapisane między dwiema liniami otokowymi z perełek.
2. Majuskuła gotycka.
3. 45 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci głowa męża z długą brodą i długimi włosami.
5. Oryginalne odciski:
  - LAG, Rep. 1 Bistum Kammin, nr 394, kolor wosku czarny, zawieszona na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 14.09.1454 r.
  - StAS, StU 1202, czarny wosk, odcisnięta wprost na odwrocie dokumentu, data dokumentu: 1454 r.
6. brak reprodukcji lakowych,
7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41.
8. koniec XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 23; *Lexikon Städte...*, s. 32; Bobowski K., *Dawne pieczęcie...*, s. 127.
10. Według O. Huppa pieczęć została użyta w 1404 r. Autor ten dopatrywał się dwóch takich pieczęci z identyczną inskrypcją, wymiarami i wizerunkiem różniącym się jedynie kształtem brody, jednak najprawdopodobniej jest to ta sama pieczęć.

Barwice

Nr 9.

1. + SIGILLVM CIVITATIS BERWOLDE
2. Majuskuła gotycka.
3. 40 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci drzewo, za nim kroczący niedźwiedź.
5. Brak oryginalnych odcisków,
6. Brak reprodukcji lakowych,
7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41.
8. XIV w. (?)
9. Pieczęć niewzmiankowana w literaturze,
10. Przy odrysie dopisano rok „1490”.

Nr 10.

1. +SECRETVM(m). BVRGENSIVM: BERWOL(de)
2. Majuskuła gotycka.
3. 45 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci niedźwiedź kroczący, za nim drzewo.
5. Brak oryginalnych odcisków,
6. Brak reprodukcji lakowych,
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 14.
8. Prawdopodobnie XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 16; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 32; Czerner M. *Herby miast województwa koszalińskiego*, Koszalin 1989, s. 36-37; Białecki T., *Herby miast...*, s. 18; Strzyżewski W., *Treści symboliczne...*, s. 159, 174.
10. –

Nr 11.

1. +SECRETUM CIVITAT(is) BERWOLDI
2. Majuskuła gotycka
3. 30 mm, okrągła,
4. W polu pieczęci drzewo, za nim niedźwiedź.
5. Brak oryginalnych odcisków,
6. Brak reprodukcji lakowych,
7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41.
8. XIV w.
9. Brak wzmianek w literaturze.
10. Przy odrysie dopisano rok 1530, ale pieczęć ze względu na użycie majuskuły gotyckiej wydaje się być starsza.

Białogard

Nr 12.

1. +SIGILLVM BVRGENSIVM BIALGARD
2. Majuskuła gotycka.
3. 65 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci gryf wspięty.
5. Brak oryginalnych odcisków,
6. Brak reprodukcji lakowych,
7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41.
8. Prawdopodobnie XIV w.
9. Brak wzmianek w literaturze,
10. Przy odrysie dopisano rok 1430.

Nr 13.

1. (rozetka)SIGILLUM:CIVITATIS.BELGARDENS(is).
2. Minuskuła gotycka.
3. 35 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci gryf wspięty, poniżej rzeka.
5. Brak oryginalnych odcisków
6. Brak reprodukcji lakowych,
7. Odrysy: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41; GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 14.
8. XIV w. (?)
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 16.
10. –

Nr 14.

1. (rozetka) SIGILLVM CIVITA(tis) BELGARDEN(sis) zapisane między liniami otokowymi ciągłymi.
2. Kapitała protorenesansowa.
3. 35 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci gryf wspięty, poniżej rzeka.
5. Brak oryginalnych odcisków,
6. Reprodukcja lakowa: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 14.
7. Brak odrysów,
8. Pierwsza dekada XVI w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 16.
10. –

Nr 15.

1. +S' SECRETVM CIVITATIS.BELGART zapisane między dwiema liniami perełkowymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 50 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci gryf wspięty, poniżej rzeka.
5. Brak oryginalnych odcisków,
6. Reprodukcje lakowe: APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 238; Muzeum Narodowe w Szczecinie, MNS-Sf-555/42; GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 14.
7. Brak odrysów,
8. XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 16; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 33; M. Czerner, *Herby miast...*, s. 38; T. Białecki., *Herby miast...*, s. 20; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 144; A. Gut, *Herb miasta*, w: *Gryfice. Dzieje miasta*, red. T. Białecki, Szczecin 2013, s. 552.
10. M. Gumowski wskazuje za Dannenbergiem i Friedrichsem, że pieczęć widniała przy dokumentach z 1328 i 1387 r. A. Gut błędnie przypisuje pieczęć do Gryfic.

Bobolice

Nr 16.

1. +SIGILLVM CIVITATIS BVBVLITZ
2. Majuskuła gotycka.
3. 90/25 mm, ostroowalna.
4. W polu pieczęci Jan Chrzciciel w postrzępionej szacie, prawą ręką wskazujący na trzymanego na lewej ręce baranka. Po obu stronach świętego rośliny, z prawej wyższa. Ponad świętym trzy szczyty portali. Poniżej tego wizerunku tarcza herbowa z czterema pasami, pierwszy i trzeci szrafowany, na drugim dwie róże, na czwartym jednak róża.
5. Oryginalny odcisk: LAG, Rep. 1 Bistum Kammin, Nr. 234, żółty воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 12.04.1376 r.
6. Brak reprodukcji lakowych
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 14.
8. XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 16; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 34-35; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 131; M. Czerner, *Herby miast...*, s. 41-42; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 23; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 127, 129; K. Bobowski, *Symbolika religijna...*, s. 182; Malinowski B., *Historia Bobolic do 1945 roku*, Bobolice 2018, s. 17-18.
10. J. K. K. Oelrichs widział odcisk pieczęci także przy dokumencie z 1389 r.

Nr 17.

1. (rozetka) SIGILLVM: CIVITATIS BOBLIZ literaz Z odwrócona.
2. Majuskuła gotycka.
3. 55 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci arkada wsparta na dwóch kolumnach, zdobiona wiciami roślinnymi, na jej szczycie tympanon (?). Pod arkadą gryf wspięty. Po obu stronach konstrukcji romby.
5. Brak oryginalnych odcisków,
6. Brak reprodukcji lakowych,
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 14.
8. Pieczęć mogła powstać po 1411 roku.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 16; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 34-35; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 131; K. Bobowski, *Symbolika religijna...*, s. 182; Malinowski B., *Historia Bobolic...*, s. 17-18.
10. Według O. Huppa powstała krótko po 1411 r., co tłumaczyłoby wizerunek książęcego gryfa. Jednak według M. Gumowskiego typariusz musiał powstać w XIV w.

Nr 18.

1. +SECRETVM (krzyż z kropek) CIVITATIS BV[BV][LIZ] (wici roślinne) zapisane między dwiema liniami perełkowymi.
2. Minuskuła gotycka.
3. 40 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci Baranek Boży kroczący, za nim chorągiew z krzyżem (motyw Agnus Dei).
5. Brak oryginalnych odcisków,
6. Reprodukacja lakowa: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 14.
7. Brak odrysów,
8. XV w.,
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 16; M. Czerner, *Herby miast...*, s. 41-42; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 23; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 127, 129; K. Bobowski, *Symbolika religijna...*, s. 182; Malinowski B., *Historia Bobolic...*, s. 18-19.
10. Według O. Huppa pieczęć użyto w 1477 r.

Chociwel

Nr 19.

1. +SIGILLVM:CIVITATIS:VRICHENWALDE pomiędzy liniami otokowymi z perełek.
2. Majuskuła gotycka.
3. 57 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci z prawej pastorał z krzywizną w formie kwiatonu w prawo i gwiazda ośmiopromienna, z lewej pół koła młyńskiego.
5. Brak oryginalnych odcisów,
6. Reprodukcje lakowe:
  - GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 11, VIII HA, I. 32;
  - GStA PK, Preußische Städtesiegelsammlung, Kasten II Provinz Pommern, Nr. II 20/1;
  - Muzeum Narodowe w Szczecinie: MNS-Sf-556/49, MNS-Sf-548;
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 317.
7. Brak odrysów.
8. XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 8; H. Lemcke, Die Bau-und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin. Bd. 1 H. 8, Der Kreis Satzlig, Stettin 1908, s. 7-8; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 52; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 129; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 83.
10. –

Nr 20.

1. +SIGILLUM CIVITATIS:FREIENWALD zapisane między dwiema liniami otokowymi ciągłymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 42 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci z prawej pastorał z krzywizną w formie kwiatonu w prawo i gwiazda siedmiopromienna (?), z lewej pół koła młyńskiego.
5. Brak oryginalnych odcisków,
6. Brak reprodukcji lakowych,
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 11.
8. XIV w. (?)
9. O. Hupp, op. cit. s. 8,
10. Według O. Huppa pieczęć powstała ok. 1500 roku.

Nr 21.

1. SECRETVM CIVIT(at)is NOVE . VRIEWOL(de) litera S odwrócona, zapisane między dwiema liniami otokowymi ciągłymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 35 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci z prawej pastorał z krzywizną w prawo i gwiazda ośmiopromienna, z lewej pół koła młyńskiego.
5. Brak oryginalnych odcisków,
6. Reprodukacja lakowa: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 11.
7. Brak odrysów,
8. XIV w. (?)
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 8; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 52-53.
10. Według H. Dannenberga pieczęci użyto w 1394 r.

Damgarten

Nr 22.

1. +SIGILLVM*DAMGARDIAE
2. Kapitała nowożytna.
3. 40 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci mur miejski z szeregiem baszt i przejazdem. Zza muru wyrastający gryf pośród bluszczu.
5. Brak oryginalnych odcisków,
6. Brak reprodukcji lakowych,
7. Odrys: Staatsbibliothek zu Berlin, Nachlass von J. K. K. Oelrichs, Siegel von Städten und Ortschaften, Nr. 145/2, s. 9.
8. Początek XVI w. (?)
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 25; K. Demmel, *Zur Wappen- und Siegelgeschichte der Stadt Damgarten*, w: Anklam K., *Chronik der Stadt Damgarten. Vom Werden und vom Wesen unserer Stadt*, Ribnitz-Damgarten 2008, s. 286-288.
10. –

Nr 23.

1. +SECRETVM.CIVITATIS DAMGART
2. Majuskuła gotycka.
3. 69 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci mur bez blanek, z zamkniętą bramą. Zza niego wyrastający gryf pośród wici roślinnych.
5. Brak oryginalnych odcisków,
6. Brak reprodukcji lakowych,
7. Odrys: Staatsbibliothek zu Berlin, Nachlass von J. K. K. Oelrichs, Siegel von Städten und Ortschaften, nr 145/2, s. 9.
8. XIV w. (?)
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 25; K. Demmel, op. cit., s. 286-288.
10. –

Darłowo

Nr 24.

1. +SIGILLVM (trzykropek) CIVITATIS:RUGENVVALT zapisane między dwiema liniami z perełek.
2. Majuskuła gotycka.
3. 50 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci rybogryf między gałązkami dębowymi. Za rybim ogonem fale morskie.
5. Oryginalny odcisk: Odcisk przy dokumencie: LAG, Rep 38 bu Schlawe nr 3, żółty wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 09.03.1326 r.
6. Reprodukacja lakowa: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 15.
7. Brak odrysów,
8. I połowa XIV wieku.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 19; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 61; M. Czerner, *Herby miast...*, s. 45; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 40; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 82; B. Śliwiński, *U genezy darłowskiego herbu*, „Darłowskie zeszyty naukowe”, 2002, z. 7, s. 26-36; M. Żukowski, *Dzieje Darłowa, T. 1*, Darłowo 2020, s. 278.
10. –

Nr 25.

1. +S'CIVITATISxRVGENWALT zapisane między dwiema liniami perełek.
2. Majuskuła gotycka.
3. 40 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci usianym krzyżykami (gwiazdkami?) rybogryf.
5. Oryginalne odciski:
  - LAG, Rep 38 bU Schlawe nr 42, żółty wosk, przywieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 09.10.1418 r.
  - LAG, Rep 38 bU Köslin nr 116, nierozpoznany kolor wosku, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 25.03.1471 r.
6. Reprodukacje lakowe:
  - GStA PK, PK VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 15;
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukacje, sygn. 2, nr 391;
  - Muzeum Narodowe w Szczecinie, MNS-Sf-559/21.
7. Brak odrysów,

8. Pieczęć używana na początku XV w., ale majuskuła gotycka wskazuje, że mogła powstać jeszcze pod koniec XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 19; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 61.

Nr 26.

1. S:CIVITATIS:RVGENWALD zapisane na wstędze.
2. Kapitała nowożytna.
3. 35 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci rybogryf.
5. Oryginalny odcisk:
  - Odcisk przy dokumencie z 10.11.1503 r., niezrozpoznana barwa wosku, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym.
6. Reprodukcje lakowe:
  - GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 15;
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 390;
7. Brak odrysów,
8. Początek XVI w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 19.
10. –

Dąbie

Nr 27.

1. SIGILLVM CIVITATIS DAMMIS zapisane między liniami otokowymi ciągłymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 65 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci hełm garnczkowy en face otoczony pawimi piórami
5. –
6. Reprodukcje lakowe:
  - GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 11;
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 305;
  - Muzeum Narodowe w Szczecinie, MNS-Sf-556/4.
7. –
8. XIII w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 7; H. Lemcke, *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin. Bd. 1, H. 5, Der Kreis Randow*, Stettin 1901, s. 14; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 60; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 128.
10. Najprawdopodobniej najstarsza pieczęć miasta, mogła powstać tuż po jego lokacji,

Nr 28.

1. +SIGILLVM (rozetka) /BURGENSIVM.IN.DAMMIS./ (rozetka) zapisane między dwiema liniami otokowymi ciągłymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 70 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci mur miejski z przejazdem, blankami i dwiema wieżami, każda wieża z potrójnym spiczastym hełmem wieżowym. Pomiedzy wieżami, na blankach stojący gryf zwrócony w lewo.
5. –
6. Reprodukcja lakowa: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 11'
7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41.
8. XIV w. (?)
9. O. Hupp, op. cit., s. 7; H. Lemcke, *Die Bau-...Kreis Randow*, s. 14; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 60; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 128; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 185.
10. –

Nr 29.

1. SECRETV(m) BVRGENSIVM IN DAMMIS zapisane między dwiema liniami otokowymi ciągłymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 42 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci mur miejski z przejazdem, blankami i dwiema wieżami, każda wieża z potrójnym spiczastym hełmem. Pomiędzy wieżami, na blankach stojący gryf zwrócony w lewo.
5. –
6. Reprodukcje lakowe:
  - GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 11;
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 306;
  - Muzeum Narodowe w Szczecinie, MNS-Sf-556/3;
7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41.
8. XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 7; H. Lemcke, *Die Bau...Kreis Randow*, s. 14; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 60-61; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 128; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 185;
10. –

Demmin

Nr 30.

1. SIGILLUM * CI[VITA]TIS *D[EMINE]NSI[S] (ornament roślinny) zapisane między dwiema liniami otokowymi ciągłymi.
2. Kapitała romańska.
3. 60 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci brama miejska z dwiema wieżami dwukondygnacyjnymi, przykrytymi dachami spadzistymi. Między wieżami tarcza herbowa trójkątna, w której wspięty gryf.
5. Oryginalny odcisk:
  - StAS, StU 0008, odcisk w żółtym wosku przy dokumencie z 1265 roku zawieszony na zielono-czerwonych niciach.
6. –
7. –
8. II połowa XIII w.
9. –
10. –

Nr 31.

1. +*SI/GILLUM.CIVITATIS*DEMIN między dwiema liniami perełkowymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 79 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci brama z otwartymi odrzwiami, podniesioną broną, blankowanym szczytem muru i dwiema wieżami. Każda wieża z blankami i hełmem wieżowym zdobionym czołgankami oraz lilią na szczycie. Między wieżami tarcza herbowa skosem, w której gryf wspięty, nad tarczą hełm garnczkowy z profilu z pawimi piórami.
5. Odciski przy dokumentach:
  - LAG, Rep 38 bU Demmin nr 17, żółty wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 18.05.1312 r.
  - StAS, StU 256, zabrudzony wosk, zawieszony na pasku pergaminowy podwójnym, data dokumentu: 11.11.1339 r.
  - StAS, StU 1189, żółty wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 18.01.1453 r.
  - LAG, Rep. 38 bU Demmin nr 86, nierozpoznany kolor wosku, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 19.11.1387 r.
  - LAG, Rep 38 Bu Demmin nr 127, żółty wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 10.08.1455 r.
6. Reprodukcje lakowe:

- GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 11;
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 293;
  - MNS, MNS-Sf-556/8;
7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41.
  8. Początek XIV w.
  9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 8; H. Lemcke, *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin, Bd. 1, H. 1, Kreis Demmin*, Stettin 1898, s. 11; *Lexikon Städte...*, s. 85; K. Bobowski, *Symbolika pieczęci i herbu miasta Dymina na tle motywów obrazowych pieczęci miejskich Pomorza Zachodniego*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”. T. 43, 1988, nr 2, s. 249; idem, *Die Siegel und die Bildung des Wappens der Stadt Demmin seit der Mitte des 14. Jahrhunderts bis 1648*, w: *Beiträge zur Geschichte Vorpommerns. Die Demminer Kolloquien 1985-1994*, red. H. Porada, Schwerin 1997, s. 170;
  10. O. Hupp i K. Bobowski błędnie uznają tę pieczęć za najstarsze sygillum miejskie i łączą ją z dokumentem z 1265 roku, przy którym w rzeczywistości przywieszono pieczęć nr 30.

Nr 32.

1. +S/CRETUM DE DEMI/N zapisane między dwiema liniami otokowymi ciągłymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 38 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci brama z dwiema wieżami zwieńczonymi liliami. Pomiędzy wieżami hełm garczkowy profilem z piórami pawimi.
5. Oryginalne odciski:
  - StAS, StU 1053, czarny wosk, pieczęć zamykająca korespondencję, wprost odcisnięta, data dokumentu: 03.02.1447 r.
  - StAS, StU 1462, czarny wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 23.12.1461 r.
6. –
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 11;
8. Prawdopodobnie powstała już w XIV w. wraz z pieczęcią nr 31.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 8; K. Bobowski, *Symbolika pieczęcie...*, s. 250; idem, *Die Siegel...*, s. 170.
10. –

Dobra

Nr 33.

1. +SECRE(tum) C[IVITATI]S CODO [...] no [...]
2. Majuskuła gotycka.
3. 48 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci brama miejska z fragmentami murów i trzema wieżami. Nad środkową wieżą chorągiew, na której krzyż, z jej lewej strony gryf wspięty.
5. –
6. –
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 11.
8. XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 8; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 64; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 44.
10. –

Nr 34.

1. +SECRETVM.CIVITATIS:DABERAE 1500
2. Kapitała nowożytna, minuskułowe R.
3. 33 mm, okrągła.
4. W polu pieczęcie gryf wspięty pod arkadą wspartą na dwóch kolumnach. Do kolumn przylegają niższe budowle (?).
5. –
6. –
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 11.
8. 1500 r.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 8; W. Dewitz, *Stadt und Land Daber*, Breitenfelde (Pommern) 1905, s. 21; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 44-45; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 72.
10. –

Dobrzany

Nr 35.

1. +SIGILLVM BVRGENSIVM IACOBSHA(gen)
2. Majuskuła gotycka z minuskułowymi N i H.
3. 40 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci usianym punktami postać w długiej szacie i w hełmie, w prawej ręce z długim mieczem wbitym w ziemię, w lewej ręce z tarczą.
5. –
6. –
7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41.
8. XIV w. (?)
9. –
10. Przy odrysie dopisano rok 1550, ale użyta majuskuła gotycka wskazuje na średniowieczną proveniencję pieczęci. Niepewna wiarygodność.

Nr 36.

1. + SECRET(um) OPPIDI IACOBSHAGEN
2. Majuskuła gotycka z minuskułowymi literami R, H i N.
3. 30 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci postać w długiej szacie i w hełmie, w prawej ręce z długim mieczem wbitym w ziemię, w lewej ręce z tarczą.
5. –
6. –
7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41.
8. XIV w. (?)
9. –
10. Niepewna wiarygodność.

Nr 37.

1. +SECRET(um):CI[VITATIS JACO]TABESHAGE(n)
2. Majuskuła gotycka z minuskułowymi literami R i H.
3. 32 mm, okrągła.
4. W polu usianym punktami św. Jakub Apostoł z nimbem, w długiej tunice, w prawej ręce trzyma miecz wzniesiony sztychem w górę; w lewej ręce trzyma laskę.
5. –
6. –
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 12.
8. XIV w.
9. O. Hupp, op. cit., s. 11; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 97; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 129; L. Turek-Kwiatkowska, *Powstanie Dobrzan na tle osadnictwa wczesnohistorycznego*, w: *Dobrzany. Dzieje miasta*, red. L. Turek-Kwiatkowska, Szczecin 1989, s. 10.
10. Według J. K. K. Oelrichsa użyta w 1430 r.

Gartz (Oder)

Nr 38.

1. SIGI[LLUM] [B]VRGE[NSIUM GAR]DIZ literaz Z odwrócona, zapisane między dwiema liniami otokowymi ciągłymi.
2. Kapitała romańska.
3. 60 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci dwie wieże z dachami spadzistymi zwieńczonymi kulami. Między wieżami prawdopodobnie przejazd przykryty dachem spadzistym z lilią na szczycie. Mocno uszkodzony wizerunek.
5. –
6. Lakowa reprodukcja: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 11.
7. –
8. XIII w. (?)
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 8; H. Lemcke, *die Bau-... Kreis Randow*, s. 25.
10. Według Ottona Huppa użyta w 1284 r. Najstarsza pieczęć miasta, musiała powstać tuż po lokacji.

Nr 39.

1. .SIGILLU.CIVITAT(is) GARDTZ zapisane na wstędze.
2. Minuskuła gotycka.
3. 30 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci książę pieszy w pełnej zbroi z proporcem w dłoni oraz pawimi piórami na hełmie. Pod jego lewą ręką miecz i tarcza, na której gryf wspięty.
5. –
6. Reprodukcje lakowe:
  - GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 11;
  - GStA PK, VIII HA, I. 32, Preußische Städtesiegelsammlung, Kasten II Provinz Pommern, nr II 21.
7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41.
8. II połowa XIV w. – XV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., 8.
10. –

Nr 40.

1. SECR[ET]UM BURGENSEIUM (lilia) IN (lilia) GAR[CIS] zapisane między dwiema liniami ciągłymi.

2. Minuskuła gotycka.
3. 43 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci na trójwzgórzu książę w pełnej zbroi, z hełmem z pawimi piórami, proporcem w prawej ręce i mieczem sztychem w dół w lewej. O miecz oparta tarcza, w której gryf wspięty. Książca flankują dwie wąskie kolumny i nisze.
5. –
6. Reprodukacja lakowa: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 11/
7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41.
8. Minuskuła gotycka wskazuje na II połowę XIV-XV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 8; H. Lemcke, *Die Bau-... Kreis Radow*, s. 25.
10. –

Nr 41.

1. +SECR(etum):CIVITATIS::GARCENSIS Ostatnia litera S odwrócona. Zapisane między dwiema liniami otokowymi ciągłymi.
2. Majuskuła gotycka z minuskułowymi literami R.
3. 46 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci usianym punktami książę pieszo w pełnej zbroi, z proporcem w dłoni.
5. –
6. –
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 11.
8. XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 8.
10. O. Hupp datuje pieczęć na początek XV w., ale użyta majuskuła gotycka wskazuje na wcześniejszy okres.

Garz (Rügen)

Nr 42.

1. +SIGILLVM (trzykropek) CIVITATIS (trzykropek) GHARTZ (trzykropek) IN (trzykropek) RUYA : linia otokowa wewnętrzna ciągła, zewnętrzna perełkowa.
2. Majuskuła gotycka.
3. 80 mm, okrągła.
4. W polu kratkowanym mur miejski z blankami z bramą z otwartymi odrzwiami i podniesioną broną. Nad murem trzy wieże. Środkowa wieża szeroka, z dwoma okrągłymi oknami, podłużną szczeliną strzelniczą, blankami i zatkniętą na szczycie chorągwią (gonfanonem) z trzema strefami, na której gryf wspięty. Krzyż wieńczący drzewce chorągwi zachodzi na pole legendy i pełni rolę krzyża inicjalnego. Dwie boczne wieże znacznie węższe, każda z podłużną szczeliną strzelniczą, blankami i kopułą zakończoną kulą.
5. –
6. Reprodukcje lakowe:
  - MNS, MNS-Sf-556/54a;
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 326.
7. –
8. XIV w.
9. Lit. E. Haselberg, *Die Baudenkmäler des Regierungs-Bezirks Stralsund. T.1, H.4, Der Kreis Rügen*, Stettin 1897, s. 288; O. Hupp, op. cit., 25; M. Wehrmann, *Geschichte der Insel Rügen*, Greifswald 1923, s. 39; *Lexicon der Städte...*, s. 143.
10. –

Nr 43.

1. SECRETVM:SIVITATIS:GHARTZ:IN:RUYA zapisane między liniami otokowymi – zewnętrzną perełkową i wewnętrzną ciągłą.
2. Majuskuła gotycka
3. 35 mm, okrągła.
4. W kratkowanym polu pieczęci gonfalon na pochylonej poprzeczce z czterema strefami, na nim gryf. Drzewce zwieńczone krzyżem zachodzącym na pole legendy i pełniącym rolę krzyża inicjalnego.
5. Oryginalny odcisk: : StAS, StU 0642, zabrudzony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 30.07.1408 r.
6. Reprodukcje lakowe:
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 324;
  - MNS, MNS-Sf-556/52a.

7. –
8. Koniec XIV w./początek XV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 25; S. Wichert, *Rugendal und Garz: Eine Skizze zu zwei mittelalterlichen Kleinstädten auf Rügen*, „Baltische Studien Ser. NF“, T. 92, 2006, s. 18.
10. S. Wichert przypuszcza, że pieczęć mogła wisieć przy dokumencie z 1326 r.

Nr 44.

1. + SECRETVM : CIVITA(is) : GARZE : I(n) . RUYA
2. Majuskuła gotycka.
3. 52 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci mur miejski z trzema wieżami. Środkowa wieża szersza, z zatkniętym na szczycie trójstrefowym gonfalonem z gryfem.
5. –
6. –
7. Rysunek J. K. K. Oelrichsa. Opis za O. Huppem,
8. XIV w. (?)
9. O. Hupp, op. cit., s. 25.
10. –

Goleniów

Nr 45.

1. S'CIVITATIS GOLNOV zapisane między dwiema liniami perełkowymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 75 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci łódź na falach, w miejscu masztu drzewo iglaste, w którego koronie gryf kroczący.
5. Oryginalny odcisk: StAS, StU 252, żółty wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 08.07.1339 r.
6. Reprodukcje lakowe:
  - GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 11;
  - MNS, MNS-Sf-556/60;
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 327, 331.
7. –
8. Prawdopodobnie XIII w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 10; H. Lemcke, *Die Bau-und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin. Bd. 1 H. 9, Der Kreis Naugard*, Stettin 1910, s. 195; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 86-87; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 52; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 148; B. Bobowski, *Motywy gospodarcze na pieczęciach średniowiecznych i wczesnonowożytnych Goleniowa*, w: *Najnowsze badania nad numizmatyką i sfragistyką Pomorza Zachodniego: materiały z konferencji naukowej 50 lat Działu Numizmatycznego Muzeum Narodowego w Szczecinie, 19-20 września 2002 roku*, red. G. Horoszko, Szczecin 2004, s. 185-189.
10. B. Bobowski błędnie uznaje dwie reprodukcje lakowe ze zbiorów Archiwum Państwowego w Szczecinie za dwie różne pieczęcie. To odlewy tej samej pieczęci, ale jeden (nr 327) ma uszkodzone pole legendy, co daje złudzenie owalnego kształtu.

Nr 46.

1. +SECRETVM:BVRGENSIU(m). IN GOLNOV:
2. Majuskuła gotycka.
3. 55 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci koga. Zza masztu i wanny wyłaniają się gałęzie drzewa. Przy maszcie, od strony dziobu, gryf wspięty.
5. –
6. –
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 11.
8. XIV w. (?)
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 10; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 87.

10. –

Nr 47.

1. +SECRETVM CIVITATIS GOLNOV zapisane między dwiema liniami perełkowymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 39 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci łódź na falach, w miejscu masztu drzewo iglaste, w którego koronie gryf kroczący.
5. Odcisk przy dokumencie: LAG, Rep 38 bU Gollnow nr 17, nierozpoznana barwa wosku, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 15.06.1518 r.
6. Reprodukcje lakowe:
  - GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 11;
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 328;
  - MNS, MNS-Sf-556/59.
7. –
8. Być może pieczęć używana powstała już w XIV w. na co wskazuje majuskuła gotycka.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 10; H. Lemcke, *Die Bau-... Kreis Naugard*, s. 195; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 87; B. Bobowski, op. cit., s. 187.
10. –

Greifswald

Nr 48.

1. +SIGILLVM (dwa krzyżyki) BVRGENSIVM (dwa krzyżyki) DE (dwa krzyżyki) GRIPESWOLD pomiędzy dwiema liniami otokowymi z perełek.
2. Majuskuła gotycka.
3. 95 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci gryf wspięty na krótkim pniu drzewa z dwiema gałęziami. Na każdej gałęzi po dwa liście.
5. Oryginalne odciski:
  - StAS, StU 360, żółty воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk dwóch palców, data dokumentu: 09.05.1353 r.
  - LAG, Rep. 38 bU Demmin Nr. 73, żółty воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 20.04.1373 r.
  - LAG, Rep. 38 bU Demmin Nr. 93, żółty воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk trzech palców, data dokumentu: 29.09.1391 r.
  - StAG, Rep. 2, Nr. 199, żółty воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk trzech palców, data dokumentu: 23.06.1422 r.
  - StAS, StU 1166, żółty воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk dwóch palców, data dokumentu: 22.06.1451 r.
  - StAS, StU 1189, żółty воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk dwóch palców, data dokumentu: 18.01.1453 r.
  - StAS, StU 1451, żółty воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 23.02.1461 r.
  - StAG, Rep. 2, Nr. 254a, żółty воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej podłużne zgrubienie, data dokumentu: 24.11.1496 r.
6. Reprodukacja lakowa: APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukacje, sygn. 2, nr 262;
7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41;
8. II połowa XIII w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit, s. 25; *Lexikon Städte...*, s. 166; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 120, 127.
10. Najprawdopodobniej jest to najstarsza pieczęć miejska, co oznacza, że mogła powstać już w II połowie XIII wieku. K. Bobowski widział odcisk tej pieczęci przy dokumencie z 1283 r.

Nr 49.

1. +SECRETV(m). CIVITATIS GRIPESWOLD zapisane między dwiema liniami perełkowymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 67 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci gryf wspięty na krótkim pniu drzewa z dwiema gałęziami. Na każdej gałęzi dwa liście dębu.
5. –
6. Reprodukacja lakowa: APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 264.
7. –
8. Początek XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 25.
10. Najprawdopodobniej pieczęć jest starsza od sekretu nr 50, a więc mogła powstać na początku XIV w. O. Hupp datuje pieczęć na 1310 r.

Nr 50.

1. +S'ECRETV(m).CIVITATIS.GRIPESWOLD zapisane między dwiema liniami otokowymi perełkowymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 45 m, okrągła.
4. W polu pieczęci gryf wspięty na krótkim pniu drzewa z rozłożonymi dwiema gałęziami, z których wyrastają kwiaty.
5. Oryginalne odciski:
  - StAG, Rep. 2, Stadt Greifswald, Nr. 183, zielony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk dwóch palców, data dokumentu: 29.09.1395 r.
  - StAG, Rep. 2, Nr. 197, zielony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk jednego palca, data dokumentu: 17.03.1422 r.
  - StAS, StU 801, zielony wosk, wprost odcisnięty na dokumencie, data dokumentu: 10.12.1427 r.
  - StAG, Rep. 2, Nr. 210, brunatny wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 30.08.1434 r.
  - StAS, StU 1302, zielony wosk, odcisnięta na odwrocie dokumentu, data dokumentu: 08.02.1457 r.
  - StAS, StU 1592, zabrudzony wosk, odcisnięty przez papier na podkładzie z wosku, w celu zamknięcia dokumentu, data: 03.09.1467 r.
  - StAS, StU 1756, zielony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 31.01.1480 r.

- LAG, Rep 38 bU Demmin Nr. 141 ab, nierozpoznany kolor wosku, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 08.02.1485 r.
  - StAG, Rep. 2, Nr. 263, zabrudzony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 10.11.1504 r.
  - StAG, Rep. 2, Nr. 268, nierozpoznany kolor wosku, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 09.06.1508 r.
  - StAG, Rep. 2, Nr. 286, zielony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 04.06.1522 r.
6. Reprodukacja lakowa: MNS, MNS-Sf-556/81;
  7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41.
  8. Koniec XIV w.
  9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 25.
  10. –

Grimmen

Nr 51.

1. + S*CIVITATIS*GRIMME(n) zapisane między dwiema liniami otokowymi perełkowymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 68 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci skrócony klin cięty w schody, na którym połowa wspiętego gryfa
5. Oryginalne odciski:
  - StAS, StU 0090, żółty wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 06.05.1304 r.
  - StAS, StU 0091, żółty wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 06.05.1304 r.
6. –
7. –
8. Koniec XIII w./ początek XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., 26; R-G. Werlich, Siegel und Wappen der Stadt Grimmen, w: *Die Marienkirche in Grimmen und ihre Gemeinde: Beiträge zur Kirchengeschichte einer pommerschen Stadt*, red. N. Buske, H. T. Porada, W. Schmidt, Kiel 2015, s. 241-264.
10. Pieczęć musiała powstać tuż po lokacji miasta powstała tuż po lokacji miasta

Nr 52.

1. +S'SECRETVM'CIVITATIS:GRIMME(n) o zapisane między dwiema ciągłymi liniami.
2. Majuskuła gotycka.
3. 45 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci na ceglany, skróconym klinie ciętym w schody połowa wspiętego gryfa, po prawej stronie półksiężyc, pole usiane gwiazdami pustymi w środku.
5. Oryginalne odciski:
  - LAG, Rep. 1 Bistum Kammin, nr 394, nierozpoznany kolor wosku, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk palca, data dokumentu: 14.09.1454 r.

- StAS, StU 1351, prawdopodobnie zielony wosk, pieczęć odcisnięta wprost – zamykająca dokument, data dokumentu: 09.04.1458 r.
6. –
  7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41.
  8. I połowa XIV w.
  9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 26; R-G. Werlich, *Siegel und Wappen...*, s. 243.
  10. R-G. Werlich przekonywująco dowodzi, że pieczęć musiała powstać najpóźniej w połowie XIV w.

Gryfice

Nr 53.

1. +SIGILLVM BVRGENSIVM CIVITATIS GRIPENBERGE bez linii otokowej wewnętrznej.
2. Majuskuła gotycka z minuskułowymi literami N.
3. 58 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci gryf kroczący z długim dziobem (?), poniżej wstęga rzeki.
5. –
6. –
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 12.
8. XIII w. (?)
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 10; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 92; idem, *Pieczęcie i herby niektórych miast pomorskich*, „Przegląd Zachodniopomorski”, T. 15, 1971, nr 3, s. 114; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 128; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 54; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 146; A. Gut, *Herb miasta...*, s. 551-552.
10. Odrys niepewny. O. Hupp datuje pieczęć na II poł. XIII w.

Nr 54.

1. +SIGILLVM BVRGENZIV(m):GRYFENBERG
2. Majuskuła gotycka z minuskułowymi literami N.
3. 70 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci gryf wspięty, w jego szponach podwójna lilia.
5. –
6. –
7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41.
8. XIII-XIV w. (?)
9. –
10. –

Nr 55.

1. +SECRETUM BVRGEN(sium) :IN: GRIFENBERG
2. Majuskuła gotycka z minuskułowymi literami N i R.
3. 58 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci gryf wspięty z podwójną lilią poniżej przednich łap.
5. –
6. –
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 12.
8. XIV w. (?)
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 10; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 92; idem, *Pieczęcie i herby...*, s. 114; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 120.
10. –

Nr 56.

1. S*CO(n)SULATUS*OPIDI*GRIFEBERCH zapisane na wstędze.
2. Minuskuła gotycka.
3. 35 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci gryf wspięty trzymający w szponach tarczę herbową renesansową, w której lilia podwójna z lewa w skos. Pomiędzy nogami gryfa trzy pierścienie.
5. –
6. Reprodukcje lakowe:
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 239;
  - GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 12.
7. –
8. XV w.
9. O. Hupp, op. cit., s. 10; H. Lemcke, *Die Bau-und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin. Bd. 1 H. 11, Der Kreis Greifenberg*, Stettin 1914, s. 51; M. Gumowski, *Pieczęcie i herby...*, s. 115; A. Gut, *Herb miasta...*, s. 552.
10. Według O. Huppa, pieczęć była przywieszona do dokumentu z 1493 roku, co oznacza, że musiała powstać w XV w.

Gryfino

Nr 57.

1. +SIGILLVM CIVITATIS GRIP[ENHAGHEN] zapisane między dwiema liniami otokowymi ciągłymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 70 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci pół gryfa w lewo, poniżej pień drzewa w pas z trzema sękami i trzema korzeniami.
5. Odcisk przy dokumencie: APSz, Akta miasta Gryfina sygn. 65/197/0/1/25, zabrudzony wosk, zawieszony na sznurkach, dokument z 1327 r.
6. Reprodukacja lakowa: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 12;
7. –
8. XIII w.
9. Lit. F. Medem, *Zur Geschichte der Stadt Greifenhagen. Erster Abschnitt*, „Baltische Studien AF“, T. 5, 1838, Nr. 2, s. 162; O. Hupp, op. cit., s. 10; H. Lemcke, *Die Bau...Kreis Greifenhagen*, s. 195; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 92; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 128; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, passim; K. Guzikowski, *Początki i rozwój miasta w średniowieczu*, w: *Dzieje Gryfina i okolic*, wyd. 3, red. P. Kołosowski, Gryfino 2009, s. 56.
10. Prawdopodobnie jest to najstarsza pieczęć miasta, więc mogła powstać już w XIII w. F. Medem widział tę pieczęć przywieszoną na czerwono-żółtych niciach do dokumentu z 1284. O. Hupp przypuszcza, że mogła wisieć przy dokumencie z 1278 r.

Nr 58.

1. +SIGILLUM (trzy kropki) CIVI[TATIS GRIPENH]AGHEN zapisane między dwiema liniami perełkowymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 80 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci pół gryfa, poniżej przewrócone drzewo wyrwane z korzeniami i z obcięzonymi gałęziami. Pomiędzy drzewem a skrzydłem gryfa mała gwiazdka.
5. Odcisk przy dokumencie: StAS, StU 252, żółty wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej dwa odciski palców, data dokumentu: 08.07.1339 r
6. Reprodukacje lakowe:
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe – Reprodukcje, sygn. 2, nr 248;
  - MNS, MNS-Sf-556/77.

7. –
8. Lata 30. XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 10; H. Lemcke, *Die Bau-... Kreis Greifenhagen*, s. 195; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 93; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 128; T. Białecki, *Herby miast...*, s.56; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, passim.
10. Pieczęć musiała zastąpić sygillum nr 57, w związku z tym musiała powstać między 1327 a 1339 rokiem.

Nr 59.

1. +SIGILLVM CIVITATIS GRYPHENHAGHEN zapisane między dwiema liniami perełkowymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 70 mm, okrągła.
4. Pole pieczęci kratkowane z punktami w każdym oczku. W polu pół gryfa, poniżej pień drzewa z sękami i trzema korzeniami, pomiędzy skrzydłem gryfa a pniem niewielka gwiazdka.
5. –
6. Reprodukacja lakowa: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 12;
7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41.
8. XIV w. (?)
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 10; H. Lemcke, *Die Bau-... Kreis Greifenhagen*, s. 195; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 93; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 128; T. Białecki, *Herby miast...*, s.56; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, passim.
10. Pieczęć zapewne młodsza od poprzedniej, na co wskazuje wyższy kunszt wykonania.

Nr 60.

1. +SECRETVM CIVITATIS GRIPENHAGE(n) zapisane między dwiema liniami perełkowymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 45 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci pół gryfa, poniżej pień drzewa z wyrwanymi korzeniami, pomiędzy pniem a skrzydłem gryfa mała gałązka z trzema liśćmi.
5. Oryginalny odcisk: StAS, StU 328, zabrudzony wosk, odcisnięta wprost na odwrocie dokumentu z 03.12.1350 r.
6. Reprodukacja lakowa: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 12;
7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41.
8. XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 10; H. Lemcke, *Die Bau-... Kreis Greifenhagen*, s. 195; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 93;
10. M. Gumowski widział jej odcisk przy dokumencie z 1348 r..

Gützkow

Nr 61.

1. +SIGILLVM CIVITATIS GVZKO
2. Majuskuła gotycka.
3. 45 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci tarcza herbowa otoczona trzema różami, w której krzyż św. Andrzeja z czterema różami między ramionami.
5. –
6. –
7. Odryś: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41.
8. XIV w. (?)
9. –
10. Nad odrysem dopisano rok 1500, ale inskrypcja zapisana majuskułą gotycką wskazuje na wcześniejsze powstanie.

Nr 62.

1. S x CIVITATIS x GVTZKOW
2. Kapitała nowożytna.
3. 20 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci tarcza herbowa z krzyżem (prostym?). Między ramionami krzyża róże.
5. –
6. –
7. Opis za O. Huppe, na podstawie rysunku ze zbioru Bohlena.
8. Według O. Huppa wykonana ok. 1500 r.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 26.
10. –

Nr 63.

1. + SECRET : CIVITATIS : GUTZKOV
2. Majuskuła gotycka.
3. 37 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci tarcza herbowa, w której krzyż skośny. Między ramionami krzyża róże.
5. –
6. –
7. Opis za O. Huppe, na podst. Rysunku Oelrichsa.
8. XIV w. (?)
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 26
10. –

Kamień Pomorski

Nr 64.

1. +SECRETVM):BURGENSIUM:IN KAMIN:
2. Majuskuła gotycka z minuskułowymi literami R i N
3. 44 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci usianym punktami wyłaniający się zza muru miejskiego święty (Jan Chrzciciel?) siedzący na krześle z wysokim oparciem. Na murze dwie rozetki rozetki (?)
5. –
6. –
7. Odrisy: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 12.
8. XIV w. (?)
9. Lit. O. Hupp. Op. cit., s. 11; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 103; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 129; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 112; K. Bobowski, *Symbolika religijna...*, s. 180; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 62; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. passim; A. Gut, *Herb miejski jako medium społecznej komunikacji. Treści symboliczne herbu Kamienia Pomorskiego do końca XIX wieku*, „Zapiski Historyczne”, T. 85, 2020, nr 3, passim.
10. Według J. K. K. Oerlichsa pieczęci użyto w 1390 r.

Nr 65.

1. +SECRETVM):CONSVL(um):CIVITATIS CAMI(n)
2. Majuskuła gotycka z minuskułowymi literami N
3. 35 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci kratkowanym punktami wyłaniający się zza muru miejskiego święty (Jan Chrzciciel?) siedzący na krześle z wysokim oparciem. Na murze dwie rozetki (?)
5. –
6. –
7. Odrisy: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 12; LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41.
8. XIV w.
9. Lit. O. Hupp. Op. cit., s. 11; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 103; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 129; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 112; K. Bobowski, *Symbolika religijna...*, s. 180; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 62; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. passim; A. Gut, *Herb miejski jako medium społecznej komunikacji. Treści symboliczne herbu Kamienia Pomorskiego do końca XIX wieku*, „Zapiski Historyczne”, T. 85, 2020, nr 3, passim.
10. –

Nr 66.

1. +S'ECRETVM CIVITATIS CAMMINE zapisane pomiędzy dwiema liniami otokowymi perełkowymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 36 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci wyłaniający się zza muru miejskiego święty (Jan Chrzciciel?) siedzący na krześle z wysokim oparciem. Na murze dwie rozetki (?)
5. Oryginalny odcisk: LAG, Rep. 1 Bistum Kammin nr 670, nierozpoznana barwa wosku, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 11.11.1499 r.
6. –
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 12;
8. XIV-XV w. (?)
9. Lit. O. Hupp. Op. cit., s. 11; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 103; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s.129; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 112; K. Bobowski, *Symbolika religijna...*, s. 180; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 62; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. passim; A. Gut, *Herb miejski jako medium społecznej komunikacji. Treści symboliczne herbu Kamienia Pomorskiego do końca XIX wieku*, „Zapiski Historyczne”, T. 85, 2020, nr 3, passim.
10. –

Kołobrzeg

Nr 67.

1. +SIGILLVM◊BVRGENSIVM◊DE◊KOLBERGHE litera N odwrócona. Zapisane między dwiema liniami perełkowymi.
2. Kapitała romańska.
3. 80 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci rozbudowane mury miejskie i zabudowania z blankami i przejazdem. Po obu stronach przejazdu niewysokie wieże z dachami spadzistymi zakończonymi kulami. Zza murów wylania się wieża kościelna z hełmem zdobionym czołgankami, zwieńczona kulą krzyżem inicjalnym legendy. W przejeździe mitra biskupia. Poniżej łuk nabrzeża i fale morskie, w których pływające dwie ryby ku sobie.
5. –
6. Reprodukcyjne lakowe:
  - GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 14;
  - GStA PK, VIII HA, I. 32, Preußische Städtiesiegelsammlung, Kasten II Provinz Pommern, nr II 12/2;
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcyjne, sygn. 2, nr 289;
7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41.
8. Wzmiankowana już w XIII w.
9. Lit. O. Hupp., op. cit., s. 18; H. Riemann, *Geschichte der Stadt Kolberg / aus den Quellen dargestellt von H. Riemann*, Kolberg 1924; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 113, s. 89-98; H. Kroczyński, *Herb miasta Kołobrzegu na przestrzeni dziejów*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, T. 11, 1981, s. 99-100; M. Czerner, *Herby miast...* s. 55-56; K. Bobowski, *Symbolika religijna...*, s. 181; R. Benl, *Ursprünge und Anfänge der Stadt Kolberg*, „Baltische Studien NF”, s. 26.
10. R. Benl twierdzi, że pieczęć mogła wisieć przy dokumentach z 1257 r. i 1297 r.

Nr 68.

1. +SECRETVM COLBERGENSIVM zapisane między dwiema liniami perełkowymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 45 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci dwa skrzyżowane pastorały, powyżej mitra biskupia. Pomiedzy dolnymi częściami pastorałów fale.
5. Oryginalne odciski:
  - StAS, StU 1763, nierozpoznany kolor wosku, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk dwóch palców, data dokumentu: 11.07.1483 r.
  - LAG, Rep. 38 bU Köslin Nr. 139, zielony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 08.02.1486 r.
  - StAS, StU 1840, zabrudzony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 25.01.1503 r.
  - LAG, Rep 38 bU Kolberg Nr. 216, żółty, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 03.07.1506 r.
6. Reprodukcyjne lakowe:
  - GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 14;
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcyjne, sygn. 2, nr 294; MNS, MNS-Sf-555/92;
7. –
8. XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 18; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 113, s. 89-98; H. Kroczyński, *Herb miasta Kołobrzegu na przestrzeni dziejów*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, T. 11, 1981, s. 99-100; M. Czerner, *Herby miast...* s. 55-56; K. Bobowski, *Symbolika religijna...*, s. 181; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, passim.
10. Forma inskrypcji pozwala przypuszczać, że pieczęć powstała już w XIV w.

Nr 69.

1. +SECRETUM (rozетка) COLBERGENSIUM (rozетка) zapisane między dwiema liniami perełkowymi.
2. Minuskuła gotycka z majuskulnym S,
3. 33 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci dwa skrzyżowane pastorały, powyżej mitra biskupia, poniżej fale.
5. Oryginalne odciski:
  - LAG, Rep 38 bU Köslin nr 189; nierozpoznana barwa wosku, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 01.12.1514 r.
  - LAG, Rep 38 bU Köslin nr 199, zielony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 15.06.1523 r.
6. Reprodukcyjne lakowe:
  - GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 14;
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcyjne, sygn. 2, nr 297;
7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41.
8. II dekada XVI w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 18; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 113, s. 89-98; H. Kroczyński, *Herb miasta Kołobrzegu na przestrzeni dziejów*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, T. 11, 1981, s. 99-100; M. Czerner, *Herby miast...* s. 55-56; K. Bobowski, *Symbolika religijna...*, s. 181; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, passim.
10. Pieczęć zastąpiła sekret nr 68.

Koszalin

Nr 70.

1. +SIGILLVM○CIVITATIS○CVSSELIN zapisane między dwiema perełkowymi liniami.
2. Majuskuła gotycka.
3. 65 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci brama miejska wsparta na dwóch kolumnach, z fragmentami blankowanych murów. Wieża bramna z dwoma oknami i spadzistym dachem zakończonym kulą i krzyżem inicjalnym legendy. W bramie, wewnątrz niszy, stoi biskup w stroju pontyfikalnym z prawą ręką podniesioną w geście błogosławieństwa, w lewej ręce trzymający pastorał. Bo obu stronach bramy zwrócone ku sobie tarcze herbowe, w których wspięte lwy.
5. Oryginalne odciski:
  - LAG, Rep 38 bU Köslin Nr. 9, żółty воск, zawieszony na skręconych sznurach, na odwrocie miseczki woskowej odciski dwóch palców, data dokumentu: 08.06.1298 r.
  - LAG, Rep 38 bU Köslin Nr. 11, żółty воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odciski dwóch palców, data dokumentu: 22.08.1311 r.
  - LAG, Rep 38 bU Köslin Nr. 30, czerwony воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk jednego palca, data dokumentu: 14.06.1370 r.
  - LAG, Rep 38 bU Köslin Nr. 35, żółty воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk trzech palców, data dokumentu: 06.12.1388 r.
  - LAG, Rep 38 bU Köslin Nr. 37, czerwony воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk dwóch palców, data dokumentu: 19.11.1391 r.
  - LAG, Rep 38 bU Köslin Nr. 45, żółty воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 24.01.1398 r.
  - LAG, Rep 38 bU Köslin Nr. 46, czerwony воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odciski dwóch palców, data dokumentu: 18.03.1401 r.
  - LAG, Rep 2 Stadt Köslin Nr. 7, czerwony воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 07.01.1409 r.
6. Reprodukcyjne lakowe:
  - GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 14;
  - GStA PK, VIII HA, I. 32, Preußische Städtiesiegelsammlung, Kasten II Provinz Pommern, Nr. II 11;
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcyjne, sygn. 2, nr 225;
  - MNS, MNS-Sf-59;

7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41;
8. II połowa XIII wieku.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 16; M. Gumowski, *Koszalin – jego herb i pieczęcie*, w: *Z dziejów Koszalina*, red. H. Janocha, Poznań 1960, s. 96-97; idem, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 116-117; M. Czerner, *Cztery godła miasta Koszalina*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, T. 11, 1981, s. 89; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 129; M. Czerner, *Herby miast...*, s. 21; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 71; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 72; K. Bobowski, *Symbolika religijna...*, s. 181.
10. Pieczęć musiała powstać tuż po lokacji miasta.

Nr 71.

1. +SECRETV(m).CIVITATIS.KVSSALIN Litera N odwrócona. Zapisane między dwiema liniami perełkowymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 43 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci na paterze głowa św. Jana Chrzciciela
5. Odciski przy dokumentach:
  - LAG, Rep 38 bU Köslin Nr. 47, czerwony воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk dwóch palców, data dokumentu: 17.04.1401 r.
  - LAG, Rep 38 bU Köslin Nr. 51, czerwony воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej podłużne zgrubienie z dwoma odciskami, data dokumentu: 14.07.1406 r.
  - LAG, Rep 38 bU Köslin Nr. 58, czerwony воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 23.11.1416 r.
  - LAG, Rep 38 bU Köslin Nr. 68, czerwony воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 29.07.1424 r.
  - LAG, Rep 38 bU Köslin Nr. 116, czerwony воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 25.03.1471 r.
  - LAG, Rep. 38 bU Köslin Nr. 126, czerwony воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 21.09.1480 r.
  - LAG, Rep. 38 bU Köslin Nr. 128, czerwony воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 27.10.1480 r.
  - LAG, Rep. 1 Bistum Kammin Nr. 622a, czerwony воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 04.11.1496 r.
6. Reprodukcyjne lakowe:
  - GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 14;
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcyjne, sygn. 2, nr 234;
7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41;

8. Pieczęć mogła powstać już w XIV w., na co wskazuje forma inskrypcji.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 16; M. Gumowski, *Koszalin – jego herb i pieczęcie*, w: *Z dziejów Koszalina*, red. H. Janocha, Poznań 1960, s. 98; idem, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 116-117; M. Czerner, *Cztery godła miasta Koszalina*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, T. 11, 1981, s. 89; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 129; M. Czerner, *Herby miast...*, s. 21; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 71; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. passim; K. Bobowski, *Symbolika religijna...*, s. 181.
10. –

Nr 72.

1. +SECRETAM : CI/V/ITAT9 : CVSS(e)L(i)N Litera N odwrócona. Litera V między dwoma krańcami wstęgi. Zapisane na wstędze.
2. Kapitała protorenesansowa.
3. 34 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci głowa Jana Chrzciciela na tacy.
5. –
6. Reprodukacja lakowa: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 14.
7. –
8. Początek XVI w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 16; M. Gumowski, *Koszalin...*, s. 100.
10. –

Lassan

Nr 73.

1. +SIGILLVM.CIVITATIS.LASSAN Odwrócona litera N. Zapisane między dwiema liniami perełkowymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 72 mm, okrągła.
4. W polu usianym gwiazdami ryba w pas.
5. –
6. Reprodukcje lakowe:
  - GStA PK, VIII HA, I. 32, Preußische Städtesiegelsammlung, Kasten II Provinz Pommern, nr II 31;
  - MNS, MNS-Sf-557/36;
7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41.
8. XIII w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 26; *Lexikon Städte...*, s. 243; B. Jordan, *Der Lachs – Wappentier der Stadt Lassan*, „Heimathefte für Mecklenburg und Vorpommern“, T. 9, 1999, nr 3, s. 32-33.
10. Pieczęć wzmiankowana już w 1291 r.

Nr 74.

1. (rozetka) SIGILLVM (rozetka) CIVITATIS (rozetka) LASSAN
2. Kapitała nowożytna.
3. 39 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci usianym różyczkami ryba w pas.
5. –
6. –
7. Opis za O. Huppem.
8. Według O. Huppa powstała ok. 1500 r.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 26.
10. –

Nr 75.

1. +SECRETVM : CIVITATIS LASSAN
2. Majuskuła gotycka.
3. 26 mm, okrągła.
4. W kratkowanym polu pieczęci ryba zwrócona w prawo w pas
5. –
6. –
7. Opis za O. Huppem.
8. XIV w. (?)
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 26.
10. –

Loitz

Nr 76.

1. + S○CIVITATIS○LOTIZ○ zapisane między dwiema liniami otokowymi perełkowymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 65 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci skrzydło orle, poniżej gwiazda, obok skrzydła pałka/berło zwieńczone kulą.
5. Odciski przy dokumentach:
  - StAS, StU 0090, żółty воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 06.05.1304 r.
  - StAS, StU 0091, żółty воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 06.05.1304 r.
6. Reprodukcje lakowe:
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 283;
  - MNS, MNS-Sf-557/46;
7. –
8. Prawdopodobnie koniec XIII w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 26, H. Rischer, *Zur Geschichte der Stadt Loitz*, s. 278.
10. –

Łobez

Nr 77.

1. +SIGILLVM CIVITATIS LOBES
2. Majuskuła gotycka.
3. 50 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci usianym pierścieniami wilk biegnący z koroną na łbie.
5. –
6. –
7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41.
8. XIV w. (?)
9. –
10. Nad odrysem dopisano rok 1509, ale majuskuła gotycka wskazuje na wcześniejszą datację.

Nr 78.

1. +SECRETVM CIVITATIS LOBES
2. Majuskuła gotycka.
3. 35 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci biegnący wilk w koronie.
5. –
6. –
7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41.
8. XIV w. (?)
9. –
10. –

Nr 79.

1. +SECRET(um):CIVITAT(is):LAB(e)SS
2. Majuskuła gotycka.
3. 40 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci usianym pierścieniami wilk biegnący z obrozą na szyi i koroną na łbie.
5. –
6. –
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 12.
8. XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 11; H. Lemcke, *Die Bau-... Kreis Regenwalde*, s. 317; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 143; idem, *Pieczęcie i herby niektórych*

miast..., s. 125; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 83; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 89.

10. Według J. K. K. Oerlichsa 1450 r., majuskuła gotycka wskazuje na wcześniejszą datację.

Maszewo

Nr 80.

1. +SECR(etum): CIVITAT(is): MASSOU:
2. Majuskuła gotycka z minuskułowymi literami R
3. 44 mm, okrągła.
4. W polu usianym pierścieniami popiersie biskupa z prawą dłońią uniesioną w geście błogosławieństwa, w lewej trzymającą księgę.
5. –
6. –
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 12.
8. XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 11; H. Lemcke, *Die Bau-... Kreis Naugard*, s. 223; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 144; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 129; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 127; K. Bobowski, *Symbolika religijna...*, s. 181; A. Gut, *Rozwój i symbolika herbu Maszewa...*, s. 46.
10. –

Nr 81.

1. +SECRETV(m):BVRGENS(ium). IN MASSO(w)
2. Majuskuła gotycka z minuskułowymi literami N.
3. 37 mm, okrągła.
4. W polu usianym punktami popiersie (prawdopodobnie) biskupa w szacie z wyłogami, po obu jego stronach romby.
5. –
6. –
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 12.
8. XIV w. (?)
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 11; H. Lemcke, *Die Bau-... Kreis Naugard*, s. 223; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 144; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 129; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 127; K. Bobowski, *Symbolika religijna...*, s. 181; A. Gut, *Rozwój i symbolika herbu Maszewa...*, s. 46.
10. –

Nowogard

Nr 82.

1. +SECRET(um):BURGENS(ium): IN NEUGARD
2. Majuskuła gotycka z minuskułowymi literami N i R.
3. 50 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci mur miejski z zamkniętymi odzwiami. Na jego szczycie z prawej strony wieża z dachem spadzistym, z lewej gryf wspięty.
5. –
6. –
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 12.
8. XIV w.
9. Lit. Hupp, op. cit., s. 11; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 155-156; A. Gut, *Rozwój i symbolika herbu Nowogardu...*, s. 112-113.

Nr 83.

1. +SECRETUM.CIVITATIS.NOVGARDE
2. Majuskuła gotycka.
3. 41 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci usianym liliami mur miejski z przejazdem i wieżą bramną nakrytą dachem, na którego szczycie chorągiew z lwem.
5. –
6. –
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 12.
8. XIV w.
9. Lit. Hupp, op. cit., s. 11; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 155-156; A. Gut, *Rozwój i symbolika herbu Nowogardu...*, s. 113.
10. A. Gut odnalazła oryginalny odcisk przy dokumencie z 1588 r., co oznacza, że pieczęć musiała być młodsza od sekretu nr 82.

Pasewalk

Nr 84.

1. +SIGILLUM (rozetka) CIVITATIS: (rozetka):
POSUWALK (wici roślinne) linia otokowa zewnętrzna z perełek, linia otokowa wewnętrzna ciągła.
2. Minuskuła gotycka.
3. 30 mm, okrągła.
4. W polu otoczonym bordiurą o sześciu płatkach tarcza herbowa, w której trzy głowy gryfa w układzie 2 – 1.
5. Oryginalny odcisk: LAG, Rep 38 bU Köslin Nr. 182, zielony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 25.04.1509 r
6. Reprodukcje lakowe:
  - GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 12;
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 352;
7. –
8. Koniec XV w./początek XVI w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., 13; W. Brose, *Geschichte der Stadt Pasewalk von ältesten bis auf neueste Zeit*, Pasewalk 2016, s. 34.
10. W. Brose datuje pieczęć na rok 1354, wychodząc z założenia, że trzy głowy gryfie oznaczają trzech książąt pomorskich, którym mieszczanie w tym roku otworzyli bramy. Jednak obecność minuskuły gotyckiej nie pozwala na tak wczesną datację. Tenże autor przypisuje Pasewalkowi pieczęć z wizerunkiem statku, co jest nieprawdopodobne.

Penkun

Nr 85.

1. Nieczytelna legenda.
2. ?
3. 45 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci brama miejska, ponad nią zwrócony w prawo gryf wspięty (?).
5. –
6. Reprodukacja lakowa: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 12.
7. –
8. XIII w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 13; H. Lemcke, *Die Bau-...Kreis Radow*, s. 81.
10. Według O. Huppa pieczęć wisiała przy dokumencie z 1284 r.

Płoty

Nr 86.

1. ❖SIGILLUM. CIVITATIS PLOTE zapisane między dwiema liniami otokowymi perełkowymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 49 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci gryf wspięty zwrócony w lewo, poniżej jego szponów roślina.
5. –
6. Reprodukcje lakowe:
  - GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 12;
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 357.
7. –
8. XIII w. (?)
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 13; H. Lemcke, *Die Bau-..., Kreis Regenwalde*, s. 329; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s.174; idem, *Pieczęcie i herby...*, s. 123; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 100; D. Bieniek, *Od pieczęci do herbu*, w: *Od pieczęci do herbu. Materiały I Konferencji Historycznej Płoty 3 marca 2016*, red. idem, Płoty 2016, s. 10-11.
10. –

Polanów

Nr 87.

1. (rozetka) SECR(etum): CIVITATIS POLNOU
2. Majuskuła gotycka z minuskułowymi literami R i N.
3. 34 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci gryf wspięty pomiędzy dwiema gałązkami.
5. –
6. –
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 15.
8. XIV w. (?)
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 19; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 175; M. Czerner, *Herby miast...*, s. 63.
10. –

Połczyn

Nr 88.

1. +SECR(etum): CIVITATIS PULZIN litera Z odwrócona.
2. Majuskuła gotycka.
3. 47 mm, okrągła.
4. Pole pieczęcie dwudzielne w słup. W pierwszym polu pas, na którym róża. W drugim polu roślina z liśćmi i owocami.
5. –
6. –
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 15.
8. XIV w. (?)
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 19; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 177; M. Czerner, *Herby miast...*, s. 64.
10. –

Pyrzyce

Nr 89.

1. +SIGILLVM BURGENSIVM . IN PIRIZ litera Z odwrócona.
2. Majuskuła gotycka z minuskułowymi literami N.
3. 67 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci mur miejski z zamkniętą bramą i czterema wieżami - dwie wewnętrzne niższe i z blankami, dwie zewnętrzne wyższe z blankami i dachami spadzistymi. Na szczytach zewnętrznych wież gwiazdy (?). Pomiędzy wieżami kroczący gryf.
5. –
6. –
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 12.
8. XIII w. (?)
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 13; H. Lemcke, *Die Bau-...Kreis Pyritz*, s. 435; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 184; idem, *Najstarsze pieczęcie i herby...*, s. 180; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 217; E. Rymar, *Pyrzyce i okolice poprzez wieki*, Pyrzyce 2009, s. 80.
10. –

Nr 90.

1. + SECRETU(m) . BURGENSIV(m) . IN PIRIZ zapisane między dwiema liniami otokowymi perełkowymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 35 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci cztery wieże rozchodzące się skośnie, wewnętrzne niższe. Trzy z nich zwieńczone blankami, czwarta dachem spadzistym. Pomiędzy wieżami gryf kroczący.
5. Odcisk woskowy odcięty od dokumentu: MNS, MNS-Sf-25, zabrudzony wosk.
6. Reprodukacja lakowa: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 12;
7. –
8. XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 13; H. Lemcke, *Die Bau-...Kreis Pyritz*, s. 435; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 184; idem, *Najstarsze pieczęcie i herby...*, s. 180; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 217; E. Rymar, *Pyrzyce i okolice...*, s. 80.
10. –

Resko

Nr 91.

1. +SIGILLUM+CIVITATIS+REGEVOL(de)..
Legenda słabo czytelna, odczyt za O. Huppem.
Druga litera S odwrócona, zapisane między dwiema liniami ciągłymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 50 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci drzewo o dziewięciu gałęziach, na jednej z nich siedzi ptak. Poniżej fale rzeki.
5. –
6. –
7. Reprodukcje lakowe:
  - GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 12;
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 378.
8. XIII w. (?)
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 13; H. Lemcke, *Die Bau-...Kreis Regenwalde*, s. 378; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 189; idem, *Pieczęcie i herby...*, s. 128; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 110; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, s. 166.
10. –

Nr 92.

1. SI(gil)LU(m)) X REGEN/VOLDE zapisane na wstędze, litera U w enklawie.
2. Minuskuła gotycka.
3. 30 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci drzewo o pełnej koronie wyrastające z fal rzeki
5. –
6. –
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 12.
8. XV w. (?)
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 13; M. Gumowski, *Pieczęcie i herby...*, s. 129.
10. –

Nr 93.

1. (rozetka) SECR(etum): CIVITATIS
REGENVALD(e)
2. Majuskuła gotycka, majuskułowa litera N.
3. 45 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci gryf wspięty stojący na gałęzi.
5. –
6. –
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp,
Kasten I, Heft 12.
8. XIV w. (?)
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 13; M. Gumowski, *Pieczęcie i herby...*, s. 128.
10. –

Richtenberg

Nr 94.

1. +:SECRETVM.BVRGENSIVM.RICHTENB(erg):
2. Majuskuła gotycka.
3. 45 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci gryf trzymający w szponach tarczę herbową, na której róża.
5. –
6. –
7. Opis za O. Huppem.
8. XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 26.
10. –

Nr 95.

1. (rozetka) SC(retum):IVDICII.IN RICHTENBERGE
2. Majuskuła gotycka.
3. 30 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci gryf trzymający w szponach tarczę herbową, na której waga.
5. –
6. –
7. Opis za O. Huppem.
8. XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 26.
10. –

Rugendal**Nr 96.**

1. + SIGILLVM NOVE CIVITATIS RUYENDALE zapisane między dwiema liniami otokowymi perłkowymi.
2. Kapitała romańska.
3. 75 mm, okrągła.
4. w polu gryf kroczący , nad nim hełm z piórami i łodygami lilii, poniżej gryfa platforma (?) wsparta na trzech klinach (?).
5. odcisk przy dokumencie: StAS, Rep. 9 U, Nr. 8, zielony wosk, zawieszony na niciach nieplecionych czerwono-zielonych, na odwrocie miseczki woskowej odcisk trzech palców, data dokumentu: 29.09.1313 r.
6. –
7. –
8. XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 27; S. Wichert, *Rugendal...*, s. 18.
10. –

Sianów

Nr 97.

1. +S'SIVITATIS*DE*SANOWE zapisane między dwiema liniami otokowymi z perełek.
2. Majuskuła gotycka z minuskułową literą N.
3. 46 mm, okrągła.
4. Pole pieczęci kratkowane z kropką w każdym oczku. W polu tarcza herbowa gotycka, na której rybogryf. Pod tarczą fale rzeki.
5. –
6. Reprodukcyjne lakowe:
  - GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 15;
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcyjne, sygn. 2, nr 466;
  - MNS, MNS-Sf-29, MNS-Sf-558/72.

7. –

8. XIV w.

9. lit. O. Hupp, op. cit., s. 21; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast....*, s. 196; M. Czerner, *Herby miast....*, s. 66; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne....*, s. 82.

10. –

Nr 98.

1. +SECRE(tum):CIVITAT(is): SANO(we)
2. Majuskuła gotycka z minuskułowym N.
3. 27 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci rybogryf.
5. –
6. –
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 15.
8. XIV w. (?)
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 21; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast....*, s. 196.
10. –

Sławno

Nr 99.

1. +S'SIVITATIS NOVE SLAW(e) IN POMERANIA zapisane między dwiema liniami otokowymi z perełek.
2. Majuskuła gotycka.
3. 65 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci rybogryf.
5. Oryginalny odcisk: LAG, Rep 38 bu Schlawe nr 15, nierozpoznana barwa wosku, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 26.04.1346 r.
6. Reprodukcje lakowe:
  - GStA PK, PK VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 15;
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 445;
  - MNS, MNS-Sf-559/20;
7. –
8. I połowa XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 20; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 198; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, passim.
10. –

Nr 100.

1. +S'CIVITATIS NOVE:SLAWE:IN:POMERANIA zapisane między dwiema liniami perełkowymi.
2. Majuskuła gotycka z minuskułowymi literami N.
3. 63 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci rybogryf z ogonem zasłoniętym przez szachownicę w skos. Poniżej przednich szponów przepływa rzeka w formie wstęgi w skos.
5. Oryginalne odciski:
  - LAG, Rep 38 bU Schlawe Nr. 19, nierozpoznany kolor wosku, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej podłużna bruzda i odcisk palca, data dokumentu: 16.08.1350 r.
  - LAG, Rep 38 bU Schlawe Nr. 20, żółty wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej podłużne zgrubienie z dwoma nacięciami, data dokumentu: 02.11.1352 r.
  - LAG, Rep 38 bU Schlawe Nr. 48, nierozpoznana barwa wosku, zawieszona na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 09.10.1436 r.
6. Reprodukcje lakowe:
  - GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 15;

- APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 393;.
- 7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41.
- 8. Połowa XIV w.
- 9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 20; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 198-199; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, passim.
- 10. –

Nr 101.

1. +SECRETVM CIVITATIS*SLAWE zapisane między dwiema liniami perełkowymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 30 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci rybogryf z ogonem zasłoniętym przez szachownicę w skos. Poniżej przednich szponów przepływa rzeka w formie wstęgi w skos.
5. Oryginalne odciski:
  - LAG, Rep. 38 bU Schlawe Nr. 42, nierozpoznana barwa wosku, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 09.10.1418 r.
  - LAG, Rep. 38 bu Schlawe Nr. 58, nierozpoznana barwa wosku, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk palca, data dokumentu: 17.01.1459 r.
  - LAG, Rep. 38 bU Köslin Nr. 116, zielony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 25.03.1471 r.
  - LAG, Rep. 38 bU Köslin Nr. 172, nierozpoznana barwa wosku, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 11.10.1503 r.
  - LAG, Rep. 38 bU Schlawe Nr. 68, nierozpoznana barwa wosku, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 13.12.1506 r.
  - LAG, Rep. 38 bU Schlawe Nr. 72, nierozpoznana barwa wosku, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 22.01.1512 r.
  - LAG, Rep. 38 bU Schlawe Nr. 73, nierozpoznana barwa wosku, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 11.05.1515 r
6. Reprodukcja lakowa: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 15;
7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41;
8. Pieczęć mogła powstać już w XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 20; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 198; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, passim.
10. –

Nr 102.

1. +SECR(etum):CIVITATIS SLAVE A(nn)O D(omi)NI
1350
2. Majuskuła gotycka z minuskułowym N.
3. 25 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci rybogryf z ogonem zasłoniętym przez szachownicę w skos. Poniżej przednich szponów przepływa rzeka w formie wstęgi w skos.
5. –
6. –
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 15.
8. 1350 r.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 20.
10. Odrys niepewny,

Słupsk

Nr 103.

1. S'CIVITATIS (trzy kropki) STOLP (trzy kropki) IN (trzy kropki) POMERANIA zapisane między dwiema liniami otokowymi z perełek.
2. Majuskuła gotycka.
3. 65 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci pół wspiętego gryfa ponad falami rzeki Słupii w formie wstęgi.
5. Oryginalny odcisk: LAG, Rep 38 bU Schlawe nr 4, żółty воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej trzy nacięcia, data dokumentu: 09.03.1326 r.
6. Reprodukcje lakowe:
  - GStA PK, III. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 15;
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 418;
  - MNS, MNS-Sf-61;
7. –
8. XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 21; M. Gumowski, *Pieczęcie i herb Słupska*, „Zapiski Koszalińskie”, 1959, nr 4, s. 6; idem, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 200; Z. Szultka, *Herb miasta Słupska*, „Zapiski Historyczne”, T. 49, 1984, nr 1, s. 144; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 117; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, passim.
10. –

Nr 104.

1. +SECRETVM CIVITATIS:STOLP zapisane między dwiema liniami otokowymi z perełek.
2. Majuskuła gotycka.
3. 44 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci pół wspiętego gryfa ponad falami rzeki Słupii w formie wstęgi.
5. Odcisk oryginalny: LAG, Rep. 38 bU Schlawe nr 42, żółty воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 09.10.1418 r.
6. Reprodukcje lakowe:
  - GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 15;
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 419;
  - MNS, MNS-Sf-558/1;

7. –
8. XIV w. – początek XV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 21; M. Gumowski, *Pieczenie i herb Słupska*, „Zapiski Koszalińskie”, 1959, nr 4, s. 6; idem, *Najstarsze pieczenie miast...*, s. 200.
10. –

Nr 105.

1. +SECR(etum):BVRGENSIUM IN STOLPA
2. Majuskuła gotycka z minuskułowymi literami N.
3. 48 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci pół wspiętego gryfa ponad falami rzeki Słupi w formie wstęgi.
5. –
6. –
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 15.
8. XIV w. (?)
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 21; M. Gumowski, *Pieczenie i herb Słupska...*s. 8; idem, *Najstarsze pieczenie miast...*, s. 200.
10. –

Nr 106.

1. SECRETUM (ornament) CIVITATIS (ornament) STOLPE (ornament) zapisane między liniami ciągłymi.
2. Minuskuła gotycka.
3. 40 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci pół wspiętego gryfa ponad trzema wstęgami fal rzeki Słupii.
5. Oryginalny odcisk: LAG, Rep. 38 bU Köslin Nr. 116, nierozpoznana barwa wosku, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 25.03.1471 r.
6. Reprodukacja lakowa: GStA PK, GStA PK VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 15;
7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41.;
8. XV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 21; M. Gumowski, *Pieczenie i herb Słupska...* s. 10.
10. –

Nr 107.

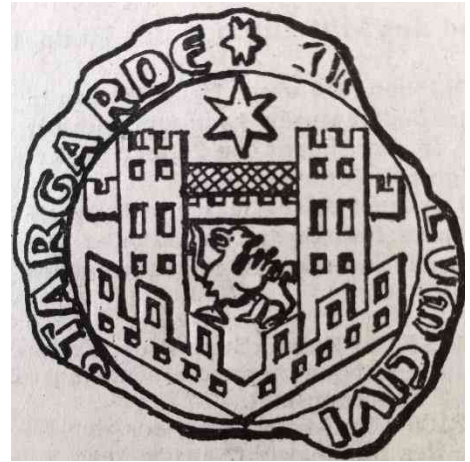
1. +CONTRA:SIGILLVM IN STOLPA
2. Majuskuła gotycka z minuskułowym N.
3. 29 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci kratkowanym pół wspiętego gryfa nad pojedynczą wstęgą rzeki Słupi.
5. –
6. –
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 15.
8. XIV w. (?)
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 21; M. Gumowski, *Pieczęcie i herb Słupska...*, s. 9.
10. –

Stargard

Nr 108.

1. (gwiazda) S[IGIL]LVM CIVI[TATIS]
STARGARDE
2. Majuskuła gotycka.
3. Nieznana średnica.
4. W polu pieczęci narożnik muru z krenelażem. Za nim dwie wieże z blakami połączone gankiem obronnym krytym dachem. Nad gankiem duża szczęścioramienna gwiazda. Między wieżami kroczący gryf.
5. –
6. –
7. Rysunek J. Stampy
8. XIV w., być może jest to najstarsza pieczęć wielka miasta
9. Lit. J. Stampa, *Das Wappen der Stadt Stargard*, „Pommersche Zeitung“, 1971, nr. 11, 13; A. Gut, *Rozwój herbu Stargardu Szczecińskiego od XIII do końca XVIII wieku*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 10 (39), 1995, nr 4, s. 120.
10. Według J. Stampy, pieczęć była przywieszona do dokumentu z 1370 r.

Nr 109.

1. +SECR(etum): BURGENS(ium) [D]JE STAROGART
2. Majuskuła gotycka. litery R i N minuskułowe.
3. 50 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci usianym pierścieniami brama miejska o dwóch wieżach z dachami spadzistymi. Pomiędzy wieżami trzy zęby blanek, przed bramą gryf wspięty.
5. –
6. –
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 13.
8. XIII-XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 14; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 205-206; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 119-120; A. Gut, *Rozwój herbu Stargardu...*, s. 127.
10. –

Nr 110.

1. + SECRETV(m) (trzy kropki) CIVITATIS (trzy kropki) STARGARD zapisane między dwiema liniami otokowymi perełkowymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 40 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci na dwóch filarach ozdobionych gwiazdą szczyt muru z blankami, między filarami tarcza herbowa skosem, w której pas. Nad szczytem muru brama miejska z dwiema wieżami o spadzistych dachach, pomiędzy wieżami rozciągnięta arkada, nad nią szczyt wieży z trzema blankami. Pod arkadą gryf kroczący.
5. Oryginalny odcisk: StAS, StU 1364, zielony wosk, odcisnięta przez papier na podkładzie z wosku na odwrocie dokumentu, data dokumentu: 19.06.1458 r.
6. Reprodukcje lakowe:
  - GStA PK, GStA PK VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 13;
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 401;
7. –
8. XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 14; M. Hasenjäger, *Das Stargarder Wappen...*, s. 517; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 206; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 119-120; A. Gut, *Rozwój herbu Stargardu...*, s. 128.
10. –

Stralsund

Nr 111.

1. *SIGILLUM CIVITATIS IN * STRALESSUNT
zapisane między dwiema liniami otokowymi
ciągłymi.
2. Kapitała romańska.
3. 65 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci łódź ze sterem zwrócona w lewo, nad
nią grot strzały w pas w lewo. Poniżej łodzi dwie ryby
w lewo.
5. Oryginalne odciski:
  - StAS, StU 0008, żółty воск, zawieszony na
nieplecionych niciach zielono-czerwonych,
1265 r.
  - StAS, StU 0009, żółty воск, zawieszony na pasku pergaminowym
podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk dwóch palców, data
dokumentu: 31.05.1267 r.
  - StAS, StU 0012, żółty воск, zawieszony na pasku pergaminowym
podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej zgrubienie, data dokumentu:
24.02.1274 r.
6. –
7. –
8. Używana w latach 60. i 70. XIII w., najprawdopodobniej powstała tuż po lokacji
miasta.
9. Lit. F. Fabricius, *Die älteren Siegel der Stadt Stralsund*, „Vierteljahrsschrift für
Heraldik, Sphragistik und Genealogie“, T. 2, 1874, s. 105; O. Hupp, op. cit., s. 22; D.
Ellmers, op. cit., s. 56.
10. –

Nr 112.

1. + SIG/ILLUM○CIVITATVS○STRAL/ESSVNT
Zapisane między dwiema liniami otokowymi
perełkowymi. Pierwsza litera S leżąca.
2. Kapitała romańska.
3. 96 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci statek z jednym masztem, olinowaniem,
bukszprytem i sterem. Przed masztem grot strzały w
lewo w pas. Poniżej w falach morskich dwie ryby w
lewo.
5. Oryginalny odcisk: StAS, StU 0016, żółty воск,
zawieszony na niciach nieplecionych, data dokumentu:
27.03.1278 r.

6. –
7. –
8. Pieczęć zastąpiła poprzednią, więc musiała powstać po 1274 r.
9. Lit. F. Fabricius, op. cit., s. 105; O. Hupp, op. cit., s. 22; Ellmers, op. cit., s 57.
10. –

Nr 113.

1. + SIGIL/LVM (dwa krzyżyki) CIVITATIS (dwa krzyżyki) STRALESVNDIS (kropka krzyżyk kropka)
Zapisane między dwiema liniami otokowymi perełkowymi.
2. Kapitała romańska.
3. 90 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci statek w lewo z masztem, wantami, bukszprytem i zdobionym sterem, unoszący się na falach. U podstawy bukszprytu krzyżyk. Maszt przeszyty grotem strzały w pas w lewo. Na szczycie masztu proporzec ze strzałą w lewo w pas zachodzący na pole legendy.
5. Odciski przy dokumentach:
  - StAS, StU 0076, żółty воск, zawieszony na niciach nieplecionych czerwonych, na odwrocie miseczki woskowej zgrubienie i dwa odciski palców, data dokumentu: 02.02.1301 r.
  - StAS, StU 0090, żółty воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 06.05.1304 r.
  - StAS, StU 0091, żółty воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 06.05.1304 r.
  - StAS, StU 0096, żółty воск, zawieszona na czerwonych nieplecionych niciach, data dokumentu: 11.11.1305 r.
6. –
7. –
8. Pieczęć używana na początku XIV w., jednak kapitała romańska wskazuje na powstanie już w XIII w.
9. Lit. F. Fabricius, op. cit., s. 107; O. Hupp, op. cit. s. 22.
10. –

Nr 114.

1. SIGILLVM (smok?) CIVITATIS (smok?) STRALESSV/NDIS zapisane między linią otokową zewnętrzną perełkową i wewnętrzną podwójną ciągłą z punktami i krzyżkami.
2. Majuskuła gotycka.
3. 95 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci, kratkowanym z rozetką w każdym oczku, statek (koga) na falach morskich. Maszt z wzdętym żaglem jest zwieńczony krzyżem i rozwianym gonfanonem z wizerunkiem strzały. Nad kasztelem rufowym proporzec z dwiema strzałami, jedna nad drugą, na pokładzie marynarz.
5. Oryginalne odciski:
  - StAS, Rep. 9 U, Nr. 38, zielony wosk, zawieszony na czerwony skręconym sznurze, na odwrocie odcisnięte contrasigillum, data dokumentu: 11.04.1341 r.
  - StAS, Rep. 9 U, Nr. 218, zielony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie odcisnięte contrasigillum, data dokumentu: 10.05.1342 r.
  - LAG, Rep. 38 bU Demmin Nr. 106, żółty wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie odcisnięte contrasigillum, data dokumentu: 01.05.1399 r.
  - StAS, StU 1166, żółty wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie odcisnięte contrasigillum, data dokumentu: 22.06.1451 r.
  - StAS, StU 1189, żółty wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie odcisnięte contrasigillum, data dokumentu: 18.01.1453 r.
  - StAS, StU 1764, żółty wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie odcisnięte contrasigillum, data dokumentu: 11.11.1483 r.
  - StAS, StU 1769, żółty wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie odcisnięte contrasigillum, data dokumentu: 11.11.1486 r.
  - StAS, StU 1780, żółty wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie odcisnięte contrasigillum, data dokumentu: 02.01.1488 r.
  - StAS, StU 1858, żółty wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie odcisnięte contrasigillum, data dokumentu: 13.10.1509 r.
6. Lakowe reprodukcje:
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 437;
  - MNS, MNS-Sf-59;
7. Odrisy: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41.

8. Używana od lat 40. XIV w.
9. Lit. F. Fabricius, op. cit., s. 109; O. Hupp, op. cit. s. 22.
10. –

Nr 115.

1. + SECRETVM CIVITATIS STRALESSVNT zapisane między dwiema liniami otokowymi perełkowymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 45 mm, okrągła.
4. W polu wypełnionym ornamentem roślinnym grot strzały.
5. Oryginalne odciski:
  - StAS, StU 237, zielony wosk, zawieszona na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk palca, data dokumentu: 06.12.1332 r.
  - StAS, Rep. 8 U, nr 26, zabrudzony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk dwóch palców, data dokumentu: 05.05.1338 r.
  - StAG, Rep. 2 Stadt Greifswald, nr 91, zielony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk dwóch palców, data dokumentu: 22.04.1344 r.
  - StAS, StU 624, zielony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk dwóch palców, data dokumentu: 28.09.1403 r.
  - StAS, StU 675, zabrudzony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej zgrubienie i trzy nacięcia, data dokumentu: 20.12.1412 r.
  - StAS, StU 718, zabrudzony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej dwa nacięcia, data dokumentu: 13.07.1419 r.
  - StAS, StU 720, zabrudzony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej zgrubienie i dwa nacięcia, data dokumentu: 15.02.1420 r.
  - StAS, StU 740, zabrudzony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk jednego palca, data dokumentu: 22.03.1421 r.
  - StAS, StU 821, zielony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk jednego palca, data dokumentu: 05.12.1428 r.
  - StAS, Rep. 9 U, Nr. 103, zielony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk palca, data dokumentu: 10.04.1434 r.

- LAG, Rep 2 Stralsund nr 70a, czerwony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej, odcisk palca, data dokumentu: 18.11.1438 r
  - LAG, Rep 2 Stralsund nr 72a, czerwony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk palca, data dokumentu: 22.11.1438 r.
  - StAS, StU 975, zielony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk palca, data dokumentu: 06.10.1441 r.
  - StAS, Rep. 10 U, nr 66, zabrudzony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk palca, data dokumentu: 28.03.1451 r.
  - StAS, Rep. 10 U, Nr. 65, zabrudzony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk palca, data dokumentu: 27.06.1451 r.
  - StAS, StU 1235, zabrudzony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 18.11.1455 r.
  - StAS, StU 1409, brunatny wosk?, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk dwóch palców, data dokumentu: 26.06.1460 r.
  - StAS, StU 1607, zabrudzony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 05.02.1468 r.
  - StAS, StU 1809, zabrudzony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, odcisk dwóch palców na odwrocie, data dokumentu: 23.06.1497 r.
  - StAS, StU 1887, zabrudzony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 17.06.1512 r.
6. Reprodukacja lakowa: Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukacje, sygn. 2, Nr. 432;
  7. –
  8. Pieczęć używana od lat 30. XIV w.
  9. Lit. F. Fabricius, op. cit., s. 110; O. Hupp, op. cit. s. 22.
  10. –

Nr 116.

1. + CONTRASIGILLV(m) . STRALESSVNT między dwiema liniami otokowymi ciągłymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 26 mm, okrągła.
4. Pole pieczęci wypełnione roślinnym ornamentem ujętym w bordiurę w formie wielołuku, na którym grot strzały.
5. contrasigillum występuje przy tych samych dokumentach, co pieczęć nr 114.
6. –
7. Odrys: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41;
8. Datacja taka, jak przy pieczęci nr 114.
9. Lit. O. Hupp, op. cit. s. 22.

Nr 117.

1. + SIGILLVM (ornament) STRALESSVNDENCE + SVPER*REDDITVS zapisane między dwiema liniami otokowymi perełkowymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 50 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci wypełnionym ornamentami grot strzały w słup.
5. Oryginalne odciski: StAS, StU 0972, czarny wosk?, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 11.01.1441 r.
6. –
7. –
8. Użyta w 1441 r., najprawdopodobniej powstała w I połowie XIV w.
9. Lit. F. Fabricius, op. cit., s. 111; O. Hupp, op. cit. s. 22.
10. –

Nr 118.

1. +SIGILLV(m):MI(nus):CIVITATIS:STRALSUNDIS Litera N odwrócona. Zapisane między dwiema liniami otokowymi ciągłymi.
2. Kapitała protorenesansowa.
3. 35 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci ujętym w bordiurę w formie wielołuku, grot strzały w słupek na opak.
5. –
6. Reprodukacja lakowa: APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 435.
7. –
8. Kapitała protorenesansowa wskazuje na początek XVI w.
9. Lit. F. Fabricius, op. cit., s. 112; O. Hupp, op. cit. s. 22.
10. –

Nr 119

1. + SIGNUM . STRALESVNT zapisane między dwiema liniami otokowymi perełkowymi
2. Majuskuła gotycka.
3. 35 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci ujętym w bordiurę w formie wielołuku grot strzały
5. –
6. –
7. Rysunek F. Fabriciusa.
8. II połowa XIV w.
9. Lit. F. Fabricius, op. cit., s. 111; O. Hupp, op. cit. s. 22.
10. Według F. Fabriciusa używana w latach 1368-1370, 1510

Strzmiele

Nr 120.

1. +S' CIVITATIS WULVESBERGHE zapisane między dwiema liniami otokowymi perełkowymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 37 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci wilk biegnący z koroną na łbie. Poniżej fale rzeki.
5. Odcisk przy dokumencie odnaleziony przez Hugona Lemckiego w zbiorach biblioteki na zamku w Płotach.
6. –
7. –
8. XIV w.
9. Lit. H. Lemcke, *Die Bau-...Kreis Regenwalde*, s. 424, M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 211.
10. H. Lemcke nie podał daty dokumentu, ale majuskuła gotycka pozwala datować pieczęć nawet na XIV w.

Szczecin

Nr 121.

1. + SIGILLVM.BURGENCEVM.DE.STITIN zapisane pomiędzy dwiema liniami otokowymi z perełek. Krzyż inicjalny legendy jest fragmentem budowli przedstawionej w polu pieczęci.
2. Majuskuła gotycka.
3. 70 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci pod potrójną arkadą rozciągnięta między wieżami z blankami, siedzący na tronie książę z mieczem i berłem w dłoniach, po obu stronach dwie tarcze herbowe, na których gryfy wspięte, poniżej księcia mur z blankami. Nad arkadą zamek ustawiony narożnikiem z wysoką wieżą zwieńczoną krzyżem.
5. Oryginalny odcisk: StAS, StU 252, żółty wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie odcisk trzech palców, data dokumentu: 08.07.1339 r.
  - Tłok: MNS, MNS-Sf-2.
6. Reprodukcje lakowe:
  - GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 13;
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 410;
7. Odrisy: LAG, Rep. 41 Plathe, Nr. I 41; StAS, Hs, 715, tab. 19;
8. Najprawdopodobniej pieczęć powstała tuż po lokacji miasta w XIII w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 7; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 218-219; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 125-126; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 126; R. Gaziński, J. Grzelak, *Herb miasta Szczecina*, w: *Szczecin na przestrzeni wieków. Historia, kultura, sztuka*, red. E. Włodarczyk, Szczecin 1995, s. 192; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, passim
10. –

Nr 122.

1. +S CIVITATIS:STETIN:A(nti)QVA: zapisane pomiędzy dwiema liniami otokowymi z perełek. Litery S leżące.
2. Majuskuła gotycka.
3. 54/39 mm, ostroowalna.
4. W polu pieczęci gryf wspięty zwrócony w lewo, powyżej arkada potrójna, na niej niewielka budowla (zamek?).
5. –
6. Reprodukcje lakowe:
  - a. GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 13;
  - b. APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 406;
  - c. MNS, MNS-Sf-545.
7. –
8. XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 7; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 219-220; R. Gaziński, J. Grzelak, *Herb miasta Szczecina*, w: *Szczecin na przestrzeni wieków. Historia, kultura, sztuka*, red. E. Włodarczyk, Szczecin 1995, s. 193.
10. Zawarte w inskrypcji określenie „Stary Szczecin” pozwala nam sądzić, że pieczęć powstała po lokacji Szczecinka (określanego jako Nowy Szczecin), tj. w XIV w. M. Gumowski błędnie przypisał tę pieczęć do Szczecinka.

Nr 123.

1. +SECRETVM CIVITATIS STITIN zapisane pomiędzy dwiema liniami otokowymi z perełek.
2. Majuskuła gotycka.
3. 45 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci głowa gryfa w koronie zwrócona w prawo.
5. –
6. Reprodukcje lakowe:
  - GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 13;
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 402.
7. –
8. XIV w.
11. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 7; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 219;; R. Gaziński, J. Grzelak, *Herb miasta Szczecina*, w: *Szczecin na przestrzeni wieków. Historia, kultura, sztuka*, red. E. Włodarczyk, Szczecin 1995, s. 193; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, passim
- 9.

10. Według O. Huppa pieczęć użyta w 1361 roku.

Nr 124.

1. (lilia-fleuron-lilia) SECRETUM (dwa krzyżyki z kropek- lilia-dwa krzyżyki z kropek-lilia-fleuron-lilia- dwa krzyżyki z kropek-lilia) CIVITATIS (lilia-dwa krzyżyki z kropek-lilia-fleuron-lilia-dwa krzyżyki z kropek-lilia) STETIN (głowa gryfa) linia otokowa wewnętrzna od wewnątrz perełkowa, z zewnątrz ciągła z trzema wypustkami zakończonymi fleuronami rozdzielającymi słowa legendy.

2. Minuskuła gotycka.

3. 45 mm, okrągła.

4. W polu pieczęci głowa gryfa w koronie zwrócona w prawo.

5. Oryginalne odciski:

- StAS, StU 699, zielony wosk, wprost odcisnięta u dołu dokumentu, data dokumentu: 27.11.1416 r.
- StAS, StU 704, zielony wosk, wprost odcisnięta u dołu dokumentu, data dokumentu: 07.12.1417 r.
- StAS, StU 1026, zielony wosk, wprost odcisnięta na odwrocie dokumentu, data dokumentu: 11.08.1446 r.
- StAS, StU 1474, zabrudzony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 16.07.1462 r.
- StAS, StU 1635, zabrudzony wosk, pieczęć zamykająca, odcisnięta przez papier na podkładzie z wosku, data dokumentu: 31.12.1468 r.
- StAS, StU 1652, zabrudzony wosk, pieczęć zamykająca, odcisnięta przez papier na podkładzie z wosku, data dokumentu: 10.04.1469 r.
- Tłok: MNS, MNS-Sf-5.

6. Reprodukcje lakowe:

- GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 13;
- GStA PK, VIII HA, I. 32, Preußische Städtesiegelsammlung, Kasten II Provinz Pommern, nr II 55a;
- APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcyjne, sygn. 2, nr 403;
- MNS, MNS-Sf-74, MNS-Sf-559/49b.

7. –

8. Pieczęć używana od początku XV w.

9. lit. O. Hupp, op. cit., s. 7; R. Gaziński, J. Grzelak, *Herb miasta Szczecina*, w: *Szczecin na przestrzeni wieków. Historia, kultura, sztuka*, red. E. Włodarczyk, Szczecin 1995, s. 193.

10. –

Nr 125.

1. (przekreślone S) SCABINORVM IN STETIN pomiędzy dwiema liniami otokowymi z perełek.
2. Majuskuła gotycka,
3. 45 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci głowa gryfa bez korony zwrócona w prawo otoczona ornamentami roślinnymi.
5. Tłok: MNS, MNS-Sf-3.
6. Reprodukcje lakowe:
  - GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 13;
  - GStA PK VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 13;
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 405;
  - MNS, MNS-Sf-559/50;
7. –
8. XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 7; R. Gaziński, J. Grzelak, *Herb miasta Szczecina*, w: *Szczecin na przestrzeni wieków. Historia, kultura, sztuka*, red. E. Włodarczyk, Szczecin 1995, s. 193.
10. –

Nr 126.

1. SIGILLU(m)xSCHABINORUMx/xINxSTETTIN zapisano pomiędzy dwiema ciągłymi liniami otokowymi. Litera S w SIGILLU jest odwrócona.
2. Minuskuła gotycka.
3. 50 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci trzymana przez anioła tarcza herbowa, w której nieukoronowana głowa gryfa zwrócona w prawo. Po obu stronach tarczy rośliny, każda z trzema gałązkami zakończonymi liściem..
5. –
6. Reprodukcja lakowa: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 13.
7. –
8. Minuskuła gotycka wskazuje na XV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 7.

Nr 127.

1. SECRETVM MINVS SCABINORVM STITTIN
zapisane między dwiema liniami perełkowymi.
2. Kapitała protorenesansowa.
3. 25 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci głowa gryfa bez korony z wyraźnie
zarysowanym oślim uchem, zwrócona w lewo.
5. –
6. Reprodukcje lakowe: GStA PK VIII. HA, I. 9 Slg.
Otto Hupp, Kasten I, Heft 13; MNS, MNS-Sf-76.
7. –
8. Kapitała protorenesansowa wskazuje na początek XVI
w.
9. Lit. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 7.
10. –

Tribsees

Nr 128.

1. +SIGILLVM*CIVITATIS*TRIBESES zapisane między dwiema liniami otokowymi ciągłymi.
2. Kapitała romańska.
3. 65 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci mur miejski z krenelażem z czterema zębami, w murze trzy przejazdy. Zza muru wyrastają trzy wieże. Środkowa wieża z oknem czwórlistnym, zwieńczona krenelażem z trzema zębami, niej gonfalon z trzema strefami, na którym lew. Dwie boczne wieże z dachami spadzistymi zwieńczonymi kulami. Na każdej bocznej wieży po dwa okna podłużne.
5. Oryginalne odciski:
  - StAS, StU 0009, żółty воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk dwóch palców, 31.05.1267 r.
  - StAS, StU 0090, żółty воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 06.05.1304 r.
  - StAS, StU 0091, żółty воск, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 06.05.1304 r.
6. Reprodukcje lakowe:
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 442;
  - MNS, MNS-Sf-558/53.
7. –
8. Pieczęć używana od lat 60. XIII w.
9. Lit. O, Hupp, op. cit. 27; *Lexikon Städte...*, s. 465.
10. –

Nr 129.

1. (gwiazdka) SIGILLV(m) CIVITATIS TRIBESSES zapisane między dwiema liniami otokowymi z perełek.
2. Majuskuła gotycka.
3. 33 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci szczyt muru z trzema przejazdami i trzema wieżami. Środkowa wieża szersza z trzema blankami, rozetą oraz zatkniętym przy prawej krawędzi gonfanonem z trzema strefami, na którym lew (?). Dwie pozostałe wieże zwieńczone dachami spadzistymi z kulami na czubkach.
5. Oryginalne odciski:
  - LAG, Rep. 1 Bistum Kammin, Nr. 394, żółty wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk palca, data dokumentu: 14.09.1454 r.
  - StAS, StU 1410, zabrudzony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, na odwrocie miseczki woskowej odcisk palca, data dokumentu: 03.07.1460 r.
6. –
7. –
8. Używana w II połowie XV w. Majuskuła gotycka pozwala przypuszczać, że pieczęć powstała pod koniec XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 27.
10. –

Nr 130.

1. +SECRET: BURGENSIVM IN TRIBESSES:
2. Majuskuła gotycka.
3. 41 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci dwuwieżowy zamek (?), na którym zatknięto chorągiew.
5. Opis pieczęci za O. Huppem.
6. –
7. –
8. XIV w. (?)
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 27.
10. –

Nr 131.

1. + SECRETVM + CIVITATIS + TRIBESSES A(nno) D(o)M(ini) 1350
2. Majuskuła gotycka.
3. 31 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci dwuwieżowy zamek (?), na którym zatknięto chorągiew.
5. Opis pieczęci za O. Huppem.
6. –
7. –
8. XIV w. (?)
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 27.
10. –

Trzebiatów

Nr 132.

1. +SECRETVM . CIVITATIS NIEN TREPETOW Linia otokowa wewnętrzna perełkowa.
2. Majuskuła gotycka.
3. 45 mm, okrągła.
4. W polu kratkowanym z punktami gryf wspięty, po prawej niewielki krzyż św. Andrzeja, po lewej klucz skosem.
5. Oryginalne odciski:
  - LAG, Rep 38 bU Köslin Nr. 122, czerwony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 24.10.1477 r.
  - StAS, StU 1763, czerwony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 11.07.1483 r.
  - LAG, Rep 38 bU Köslin Nr. 138, czerwony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 27.01.1486 r.
6. Reprodukcje lakowe:
  - GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 13;
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 426;
7. –
8. Pieczęć używana w II połowie XV w., majuskuła gotycka wskazuje na XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 14; H. Lemcke, die Bau-...Kreis Greifenberg, s. 173; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 229; idem, *Pieczęcie i herby...*, s. 119; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, passim; ; K. Bobowski, *Symbolika religijna...*, s. 180; A. Tomaszewska, *Herb Trzebiatowa*, w: *Trzebiatów – spotkania pomorskie – 2005 r.*, red. J. Kochanowska, Wołczkowo k. Szczecina 2006, s. 68.
10. –

Nr 133.

1. +SECR(etum): BVRGENS(ium): IN NOVA TREPT(ow):
2. Majuskuła gotycka.
3. 50 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci gryf wspięty trzymający w szponach tarczę herbową, w której koniczyna, po lewej klucz skosem.
5. –
6. –
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 13.

8. Pieczęć trudno umiejscowić w czasie. Majuskuła gotycka wskazuje na wczesną datację, ale pojawienie się tarczy z koniczyną pozwala sądzić, że pieczęć jest młodsza od pieczęci nr 132.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 14; H. Lemcke, *die Bau-...Kreis Greifenberg*, s. 173; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 229; idem, *Pieczęcie i herby...*, s. 119; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, passim; ; K. Bobowski, *Symbolika religijna...*, s. 180; A. Tomaszewska, *Herb Trzebiatowa...*, s. 68.
10. –

Nr 134.

1. +SECRETU(m) CIVITA(tis)/ NOVE TREPTOW zapisane na wstędze. Klucz zachodzący na pole legendy.
2. Kapitała protorenesansowa.
3. 35 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci gryf kroczący trzymający tarczę, w której koniczyna, nad gryfem klucz skosem, poniżej gryfa mały krzyż.
5. Oryginalny odcisk: LAG, Rep 2 Stadt Kammin Nr. 12, czerwony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 14.05.1529 r.
6. Reprodukcje lakowe: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, *Kasten I, Heft 13*;
7. –
8. Zachowany odcisk pochodzi z 1529 r., ale inskrypcja zapisana kapitałą protorenesansową wskazuje na nieco wcześniejszą datację, tj. początek XVI w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 14; H. Lemcke, *die Bau-...Kreis Greifenberg*, s. 173; M. Gumowski, *Pieczęcie i herby...*, s. 119; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, passim; ; K. Bobowski, *Symbolika religijna...*, s. 180; A. Tomaszewska, *Herb Trzebiatowa...*, s. 68.
10. –

Usedom

Nr 135.

1. +SECRETVM BURGENSIVM DE VZNEM (lilia) między dwiema liniami otokowymi perełkowymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 40 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci hełm garnczkowy profilem z dwoma rzędami pawich piór i czterema rzemieniami wychodzącymi ze środka.
5. Odcisk oryginalny: LAG, Rep. 1 Bistum Kammin, Nr. 394, czarne wosk, zawieszona na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 14.09.1454 r.
6. Reprodukacja lakowa: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 13.
7. –
8. Używany w II połowie XV w., majuskuła gotycka wskazuje na wcześniejszą datację, może nawet XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 15; H. Lemcke, *Die Bau-... Kreis Usedom-Wolin*, s. 391; J. Weber, *Zu den Wappen der Stadt Usedom*, w: *Usedom: Geschichte und Geschichten. 700 Jahre Stadt Usedom*, red. B, Metz, Usedom 1998, s. 69-72.
10. –

Widuchowa

Nr 136.

1. X S BVRGENSIVM DE VIDEROWE między dwiema liniami otokowymi ciągłymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 70 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci potrójna arkada, na niej trzy wieże z blankami, pod arkadą pół łabędzia.
5. –
6. Reprodukcyjne lakowe:
  - GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 11;
  - GStA PK, VIII HA, I. 32, Preußische Städtesiegelsammlung, Kasten II Provinz Pommern, nr II 18;
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcyjne, sygn. 2, nr 313;
  - MNS, MNS-Sf-550, MNS-Sf-556/37.
7. –
8. Pieczęć mogła powstać tuż po lokacji miasta. Wedle ustaleń E. Rymara pieczęć pochodzi z 1347 r.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 8; H. Lemcke. *Die Bau-...Kreis Greifenhagen*, s. 183; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 237; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie...*, s. 131; E. Rymar, *Fragment dziejów...*, s. 33-34.
10. –

Wierzbno

Nr 137.

1. (rozetka) SECRET CIVITAT WERBEN:
2. Majuskuła gotycka.
3. 39 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci usianym pierścieniami Chrystus siedzący na łuku tęczy z rozłożonymi rękami, nad którymi lilia i miecz. Pod łukiem tęczy dwie ryby w lewo rzędem w skos.
5. –
6. –
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 13.
8. Być może XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 15; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 237; idem, *Najstarsze pieczęcie i herby...*, s. 182; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie*, s. 126; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 149-150; W. Strzyżewski, *Treści symboliczne...*, passim; E. Rymar, *Wierzbno...*, s. 13.
10. Według J. K. K. Oelrichsa użyta w 1430 r.

Wolgast

Nr 138.

1. +SIGILLVM + CIVITATIS + WOLGAST
zapisane między dwiema liniami perełkowymi.
2. Kapitała romańska.
3. 75 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci wieża z wysokim przejazdem i szerokim, blankowanym szczytem (brama miejska). Za nią widoczna wyższa i węższa wieża z szerokim szczytem, dachem spadzistym i krzyżem (wieża kościelna). Po obu stronach wież dwa gryfy, pod nimi dwa klucze w słup.
5. –
6. –
7. Reprodukcje lakowe:
  - a. APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 453;
  - b. MNS, MNS-Sf-558/61.
8. Pieczęć wzmiankowana już w XIII w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 27; *Lexikon Städte...*, s. 501; L. Biewer, *Wolgast - Wappen erzählen Geschichte(n)*, „Pommern. Zeitschrift für Kultur und Geschichte“, T. 46, 2008, nr 4, s. 9-15.
10. –

Nr 139.

1. +SECRETU[M] (trzykropek) CIVITATIS (trzykropek) WOLGAST
2. Majuskuła gotycka.
3. 40 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci gryf kroczący w prawo, poniżej dwa klucze w słup, rzędem w pas.
5. Odcisk przy dokumencie: StAS, StU 1835, zabrudzony wosk, zawieszony na pasku pergaminowym podwójnym, data dokumentu: 11.05.1502 r.
6. –
7. –
8. Pieczęć używana na początku XVI w., ale majuskuła gotycka pozwala przypuszczać, że powstała wcześniej, być może w XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 27.
10. –

Wolin

Nr 140.

1. SIGILLUM B[URGENSIUM] IN WOLI[N]
Litera S odwrócona, zapisane między dwiema liniami perełkowymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 73 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci pomiędzy dwiema wieżami rozciągnięta arkada (brama). Pod nią wspięty gryf. Nad arkadą trzy wierzchołki wież rozchodzących się skośnie. Zachowana jedynie połowa pieczęci.
5. Oryginalny odcisk: LAG, Rep. 2 Anklam Nr. 4, nierozpoznana barwa wosku, zawieszony na pasku pergaminu częściowo odciętym od dokumentu (tzw. języczek), data dokumentu: 10.03.1301 r.
6. –
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 13;
8. Pieczęć mogła powstać już w XIII w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 15; H. Lemcke, *Die Bau-...Kreis Usedom-Wolin*, s. 405; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 244; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 150
10. Zarówno odrys, jak i szcążkowo zachowany odcisk przedstawiają jedynie górną połowę pieczęci.

Nr 141.

1. +SECRETUM.CIVITATIS.WOLIN zapisane między dwiema liniami ciągłymi.
2. Majuskuła gotycka.
3. 43 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci gryf kroczący, poniżej niewielka gwiazda sześcioramienna.
5. –
6. Reprodukcje lakowe:
  - GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 13;
  - APSz, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, Kopie Trójwymiarowe - Reprodukcje, sygn. 2, nr 457.
7. –
8. XIV w.
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 15; H. Lemcke, *Die Bau-...Kreis Usedom-Wolin*, s. 405; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 244; T. Białecki, *Herby miast...*, s. 150
10. Według O. Huppa użyta w 1387 r.

Nr 142.

1. +SECR . BVRGENS . IN . WOLLIN: 18.01.1453
2. Majuskuła gotycka.
3. 37 mm, okrągła.
4. W polu pieczęci gryf wspięty, poniżej gałąź z liśćmi.
5. –
6. –
7. Odrys: GStA PK, VIII. HA, I. 9 Slg. Otto Hupp, Kasten I, Heft 13.
8. XIV w. (?)
9. Lit. O. Hupp, op. cit., s. 15; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast...*, s. 245.
10. Niepewny odrys ze względu na inny element różnicujący wizerunek napieczętny - gałąź zamiast gwiazdy.

